

OSMANLI-ALMAN POLİTİK İLİŞKİLERİ
BAĞLAMINDA ARKEOLOJİK
ÇALIŞMALAR

(Yüksek Lisans Tezi)

Yasemin ATEŞ ÖZÇELİK

Kütahya - 2024

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**OSMANLI-ALMAN POLİTİK İLİŞKİLERİ
BAĞLAMINDA ARKEOLOJİK
ÇALIŞMALAR**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ

Hazırlayan:
Yasemin ATEŞ ÖZÇELİK

Kütahya - 2024

Kabul ve Onay

Tarih Anabilim dalında, 202085421213 öğrenci numaralı, Yasemin ATEŞ ÖZÇELİK'in hazırlamış olduğu "OSMANLI-ALMAN POLİTİK İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR" başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

26/04/2024

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Ret
Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ (Danışman)		
Prof. Dr. Arif KOLAY		
Doç. Dr. Engin KIRLI		

Onay

16/05/2024

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Eray ACAR

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Osmanlı-Alman Politik İlişkileri Bağlamında Arkeolojik Çalışmalar*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan ve dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyân ederim.

26/04/2024

Yasemin ATEŞ ÖZÇELİK

Özgeçmiş

İlk ve orta öğretimini 2010 yılında Eskişehir’de tamamladı. 2010’da başladığı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nden 2013-2014 eğitim ve öğretim yılında mezun oldu. Bilimsel Hazırlığını Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü’nde tamamladığı Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans programına 2020-2021 eğitim ve öğretim yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde başladı. Şu an Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı’na bağlı müzelerde Hititolog olarak görev yapmaktadır.

ÖZET

OSMANLI-ALMAN POLİTİK İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR

ATEŞ ÖZÇELİK, Yasemin
Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ
Nisan, 2024, 148 sayfa

Osmanlı İmparatorluğu özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iç ve dış zorluklarla karşı karşıya kaldı. Bu süreçte, toprak kayıpları ve ekonomik sıkıntılar devleti dengeli bir dış politika izlemeye yöneltti. Aynı dönemde Avrupa’da Rönesans’ın etkisiyle devam eden süreçte bilim, sanat ve edebiyat alanlarında önemli gelişmeler yaşanmaya devam ediyordu. Rönesans’ın etkisiyle, arkeoloji meraklıları Antik Çağ sanat eserlerine artan bir ilgi göstermeye başladılar. Avrupa’da Rönesans’la başlayan Reformasyon, Aydınlanma ve devrimlerle devam eden süreç ile birlikte arkeoloji ve müzecilik faaliyetleri de gelişti. Antik eserlere giderek daha fazla eğilim gösteren Avrupalılar, kendi ülkelerinin dışındaki eserleri görmek için Osmanlı coğrafyasına yoğun bir ilgi gösterdiler. Ancak bu ilgi zamanla bilimsel merakın ötesinde sömürgeci emellerin bir aracı olarak kullanıldı.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarında antik eserlerin korunması için politik ve yasal girişimlerde bulunmasına rağmen, ekonomik ve siyasi zorluklarla karşı karşıyaydı ve arkeolojiye yeterli kaynak ve enerjiyi ayıramıyordu. Bu durum, arkeolojinin politik bir manipülasyon aracı olarak kullanılmasını engellemedi. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun zengin tarih ve kültürel mirası, dönemin büyük güçleri arasındaki rekabet ve mücadele konusu haline geldi. Özellikle Almanya’nın yükselişi ve Osmanlı ile olan ilişkileri, uluslararası siyasi, ekonomik ve kültürel rekabetin yeni bir evresine işaret ediyordu. Berlin Antlaşması gibi önemli uluslararası antlaşmalarla şekillenen ve giderek derinleşen Osmanlı-Almanya ilişkileri, Alman arkeologların çalışmalarının yönünü de belirliyordu. Almanya’nın arkeolojik keşifleri ve antik eserleri kendi müzelerinde sergilemek için izlediği yöntemler dönemin uluslararası politik ilişkilerinin ve kültürel etkileşimin karmaşık bir yansımasıydı.

Anahtar Kelimeler: Alman Arkeologlar, Antik Eserler, Arkeoloji, Müzeler, Osmanlı-Alman İlişkileri

ABSTRACT**ARCHAEOLOGICAL STUDIES IN THE CONTEXT OF OTTOMAN-GERMAN
POLITICAL RELATIONS**

ATEŞ ÖZÇELİK, Yasemin
Master's Thesis, Department of History
Supervisor: Asst. Prof. Fariz ÖNCÜ
April, 2024, 148 pages

The Ottoman Empire faced internal and external challenges, particularly from the second half of the 17th century onwards, leading to territorial losses and economic hardships, which compelled the state to pursue a balanced foreign policy. Concurrently, significant advancements continued in the fields of science, art, and literature in Europe, influenced by the Renaissance. Enthusiasts influenced by Renaissance ideas began showing intense interest in antiquities, particularly those from the Ancient Age. Alongside the Renaissance in Europe, the processes of Reformation, Enlightenment, and subsequent revolutions fostered the development of archaeology and museology. Europeans, increasingly drawn to ancient artifacts, displayed a keen interest in Ottoman territories to see works beyond their own countries. However, this interest eventually became a tool for colonial ambitions beyond mere scientific curiosity.

Despite political and legal efforts by the Ottoman Empire in the early 19th century to preserve ancient artifacts, economic and political challenges hindered the allocation of sufficient resources and energy to archaeology. Consequently, archaeology became a tool for political manipulation. Thus, the rich historical and cultural heritage of the Ottoman Empire became a subject of competition and struggle among the great powers of the time. Particularly, the rise of Germany and its relations with the Ottoman Empire signaled a new phase of international political, economic, and cultural competition. Ottoman-German relations, shaped by significant international treaties like the Berlin Treaty, influenced the direction of archaeological efforts. Germany's archaeological discoveries and methods for exhibiting ancient artifacts in its own museums were a complex reflection of the era's international political relations and cultural interactions.

Keywords: Ancient Artifacts, Archaeology, German Archaeologists, Ottoman-German Relations, The Museums

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, lisans eğitimimdeki temel ilgilerimden ve meslek serüvenimdeki müzecilik alanındaki kariyer hedefimden doğrudan etkilenerek belirlediğim bir konuyu ele almaktadır. Çalışmam, eğitim sürecim boyunca keşiflerine ve çalışmalarına sıkça rastladığım Alman arkeologların Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirdikleri arkeolojik çalışmaları içermektedir. Aynı zamanda bu çalışmaları politik açıdan değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Zira Osmanlı-Alman ilişkilerinde arkeoloji meselesi sadece akademik ilgiyi değil, aynı zamanda dönemin siyasi konjonktürünü de yansıtmaktadır. Bu bağlamda Alman arkeologlarının Osmanlı Devleti'ne olan ilgileri ve faaliyetleri dönemin politik bağlamı çevresinden analiz edilmiştir.

Tez çalışmam boyunca bana rehberlik eden ve çalışmamın her aşamasında beni destekleyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ'ye teşekkür ederim. Hayatımın sancılı bir dönemine denk gelen bu süreçte gösterdiği ilgi ve özveri için kendilerine minnettarım.

Tez sürecinde ve yüksek lisans eğitimim boyunca ilgi ve yönlendirmeleriyle bana destek olan Prof. Dr. Arif KOLAY'a ve tez çalışmamda Eski Çağ Tarihçisi olan danışmanıma beni yönlendiren Prof. Dr. Bülent CIRIK'a içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Hocalarımdan bilgi birikimi, tecrübeleri ve yol göstericiliği bu tezin başarılı bir şekilde tamamlanmasında büyük katkı sağladı.

Lisans eğitimim sonrası çalışmalarına ara verdiğim dönemde akademik hayata yeniden başlamamı sağlayan, Eskişehir ile Kütahya arası geliş gidişlerimde bana yol arkadaşı olan babam Ümit ATEŞ'e sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Eğitimime maddi ve manevi olarak her zaman destek oldu. Onun sayesinde hedeflerime ulaşmak için güç buldum. Ağabeyim Yasin Burak ATEŞ'e ve eşim Erhan ÖZÇELİK'e de teşekkür etmek isterim. Son olarak bu tezi dünyada aramızda olmayan ancak yaşamı boyunca eğitimim konusunda çok hassas olan annem Mürüvvet ATEŞ'e ithaf etmek istiyorum. Onun değerli hatırası ve bana verdiği güçle her adımda ilerlemeye devam ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
GÖRSELLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-ALMANYA İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL PLANI

1.1. KARLOFÇA ANTLAŞMASI SONRASI SÜREÇ	6
1.2. RUS TEHLİKESİ VE YENİ İTTİFAK ARAYIŞLARI.....	7
1.3. İNGİLTERE VE FRANSA'YLA DEĞİŞEN İLİŞKİLER.....	10
1.4. OSMANLI- PRUSYA İLİŞKİLERİ.....	12
1.5. ALMAN SİYASİ BİRLİĞİNİN TAMAMLANMASI VE ALMANYA'NIN OSMANLI DEVLETİ'NE YAKINLAŞMA SÜRECİ.....	15

İKİNCİ BÖLÜM	19
--------------------	----

ESKİ ESER BİLİNCİNİN KÜLTÜREL-POLİTİK ZEMİNİ.....	19
---	----

2.1. AVRUPA'DAKİ DÜŞÜNSEL ZEMİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE ANTİK ESERLER	20
--	----

2.2. ZENGİN KOLEKSİYONLARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE KURUMSALLAŞAN MÜZELER.....	24
--	----

2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER BİLİNCİNİN GELİŞİMİ.....	28
---	----

2.3.1. Osmanlı Müzeciliği: Fethi Ahmet Paşa ve Hagia Eirene Kilisesi	30
--	----

2.3.2. Müze-i Hümayun'un Kuruluş Süreci	33
---	----

2.3.3. Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri: Osmanlı Devleti'nde Tarihi Mirası Koruma Çabaları	38
---	----

2.3.4. Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun Müdürlüğü ve Yeni Düzenlemeler	41
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANLARIN OSMANLI TOPRAKLARI ÜZERİNDEKİ ARKEOLOJİK FAALİYETLERİ

3.1. II. WILHELM'İN ARKEOLOJİYE YAKLAŞIMI VE OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ YANSIMALARI	46
3.1.1. Almanların Mısır'daki Tarihi Eserlere İlgisi: 1842 Prusya Keşif Ekspedasyonu ve Etkileri.....	49
3.1.2. Heinrich Schliemann'ın Troya Kazısı.....	52
3.1.3. Carl Humann: Bergama Sunağı	53
3.1.4. Almanların Demiryolu İmtiyazını Elde Etmesi ve Arkeolojik Faaliyetler ...	58
3.2. ALMAN ARKEOLOJİ CEMİYETLERİ VE DEUTSCHE ORIENT GESELLSCHAFT'IN KURULUŞU (DOG)	62
3.3. THEODOR WIEGAND (1864-1936)	65
3.3.1. Milet Kazısı.....	66
3.3.2. Gizli Anlaşma (15 Kasım 1899)	69
3.3.3. Mışatta Cephesi'nin Berlin'e Götürülmesi	70
3.3.4. İştar Kapısı	72
3.3.5. Milet Pazar Kapısı'nın Götürülmesi	75
3.4. SAVAŞIN GÖLGESİNDE KÜLTÜREL MÜCADELE	78
3.4.1. Almanya'nın Babil Kazı Merkezi ve Robert Koldewey (1855-1925)	78
3.4.2. Walter Andrae	83
3.4.3. Diplomatik Kriz	85
3.4.4. Theodor Wiegand'ın Savaş Bölgesindeki Eski Eserleri Kurtarması	88
3.5. HATTUŞAŞ'IN KİL TABLETLERİ, ALMAN KÂŞİF WALDEMAR BELCK VE HUGO WINCKLER	90
3.6. OSMANLI'DA KAZI YAPAN DİĞER ALMAN ARKEOLOGLAR.....	91
3.6.1. Alfred ve Gustav Körte (1852-1917)	91
3.6.2. Wilhelm Dörpfeld (1853-1940)	92
3.6.3. Karl Krumbacher (1856-1909).....	93
3.6.4. Hans Herman (Graf von) Schweinitz (1883-1959).....	93
3.6.5. Karl Minhel	93
3.6.6. Rudolf (Rudoph) von Mach	93
3.6.7. Mösyö Hummar	94
3.6.8. Karl von Neufen.....	94
3.6.9. Eistral	94
3.6.10. Mösyö Selbin (Celbin?)	94
3.6.11. Rudolf Berliner	94

SONUÇ.....	96
EKLER.....	98
KAYNAKÇA	122
DİZİN	133

GÖRSELLER LİSTESİ

Sayfa

Görsel 1.1: 13 Temmuz 1878 Tarihli Berlin Kongresi'nin Son Oturumundan Bir Görünüm	9
Görsel 2.1: Hagia Eirene (Aya İrini) Kilisesi.....	32
Görsel 2.2: 1867 Sultan Abdülaziz Viyana Arkeoloji Müzesi'nde.....	34
Görsel 2.3: Müze-i Hümayun İlk Binası	36
Görsel 3.1: II. Wilhelm'in 1898 Yılında İstanbul'a Gelişinde Hediye Etiği Çeşme	49
Görsel 3.2: Sophia (Schliemann'nın Yunan Eşi), Priamos'un Hazinesinde Yer Alan Taçla, 1873.....	53
Görsel 3.3: Carl Humann'nın Bergama'da Bulunan Bir Heykelle Verdiği Poz	54
Görsel 3.4: Pergamon Büyük Altarı, Berlin.....	55
Görsel 3.5: II. Abdülhamid ve II. Wilhelm, 22 Ekim 1898	68
Görsel 3.6: Mşatta (Mschatta) Sarayı Cephesi.....	72
Görsel 3.7: İhtar Kapısı'nın Bir Bölümü (Nisan 1902 Tarihli Fotoğraf)	74
Görsel 3.8: Didim Apollon Tapınağı.....	76
Görsel 3.9: Milet Agora Kapısı	77
Görsel 3.10: Robert Koldewey'in Babil'de Kazı Evinin Deposundan Bir Fotoğrafı, 1913	80
Görsel 3.11: Almanya'da Pergamon Müzesi'nde Bulunan İhtar Kapısı	82

KISALTMALAR

BEO	Bâb-1 Âli Evrak Dosyası
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.MF	Cevdet Maarif
Çev.	Çeviren
DDR	Alman Demokratik Cumhuriyeti
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DOG	Deutsche Orient-Gesellschaft (Alman Doğu Cemiyeti)
Ed.	Editör
H.	Hicri
İ.DH.	İrade-i Dahiliye
İ.HR.	İrade-i Hariciye
İ.HUS.	İrade-i Hususi
İ.MF.	İrade-i Maarif
M.	Miladi
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TOD	Tarih Okulu Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Y.PRK.EŞA	Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Yay.	Yayın Evi

TEZ METNİ

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde arkeolojik gelişmenin ve eski eserlere yönelik politikaların özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'yla gelişen ilişkileriyle sıkı bir bağı vardır. Bu ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski eserleri koruma ve arkeolojik çalışmaları düzenleme politikalarını etkilemiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Alman politik ilişkileri bağlamında arkeolojik çalışmaların nasıl etkilendiği ya da arkeolojik faaliyetlerin bu iki devlet arasındaki politikayı nasıl şekillendirdiğini bütün boyutlarıyla ortaya koymak oldukça karmaşık bir problemdir. Zira Osmanlı topraklarında eski eserlerle ilgili 19. yüzyılda Almanlara verilen ayrıcalıkların politik ve kültürel bağlamları vardır.

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren içinde bulunduğu eko-politik durum tarihsel zemin açısından bu noktada belirleyici olan etkenlerin başında gelmektedir. İmparatorluğun özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşadığı toprak kayıpları ve ekonomik bunalım, devleti dönemin güçlü devletleri arasında ittifak arayışına yönlendirmiştir. Avrupa'da ise Rönesans'tan itibaren yaşanan politik, düşünsel ve kültürel değişimin etkisiyle antik dönemlerin mirasına sahip çıkma, bunun üzerinden Osmanlı toprakları üzerinde hak iddia etme yaklaşımı da devletlerarası ilişkilerde Osmanlı Devleti'nin güç dengelerini gözetmek zorunda bırakmıştır. Bu durum, aynı zamanda Osmanlıların arkeolojik eserleri politik bir araç olarak kullanılmasına da imkân sağlamıştır. Bazen kazı izinleri ve eserlerin paylaşımı konusunda imtiyazlar tanımış, bazen bu tarz çalışmaları engelleyecek düzenlemeler getirmiş bazen de büyük imtiyazlar vermek zorunda kalarak bu süreci ilerletmiştir. Bu yaklaşım 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı-Alman ilişkilerinin belirleyici faktörlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı-Alman politik ilişkilerinin bir parçası olan arkeolojik çalışmaların tarihsel bağlamını anlamak konunun iki devlet arasındaki eko-politik boyutlarını ele almayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle, iki ülke arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerin hangi şartlar altında geliştiğini genel hatlarıyla anlamak faydalı olacaktır. Yine Avrupa'daki politik, kültürel ve zihinsel değişimin yüzyıllar içindeki serüveni ve bunun Almanya üzerindeki etkisi, Osmanlı topraklarında Alman arkeologlar tarafından yürütülen arkeolojik çalışmaların uluslararası meselelerdeki işlevsel yönünün görülmesini sağlamak için önemlidir.

Bu çerçevede tezimiz üç bölüm olarak organize edildi. Birinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve politik ilişkilerinin şekillenmesinde bir dönüm noktası teşkil eden olayların başında gelen, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hazırlayan ve 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması sonrası süreç ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin dengeli bir dış politika izlemesini zorunlu kılan bu süreç imparatorluğun İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve nihayetinde Almanya gibi büyük devletlerle sürekli değişen ilişkiler içine girmesine sebep olmuştur. Kırım Savaşı, Paris Antlaşması, 93 Harbi, Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Kongresi gibi olay ve antlaşmalar, Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişim sürecinde kritik bir rol oynamıştır. Bu bölümde ele alınan bir konu da 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması sonrası sürecin Osmanlı ve Almanya ilişkileri üzerindeki etkisidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi dengeleri yeniden şekillendiren bu dönem aynı zamanda Almanya ve Osmanlı Devleti'ni nasıl yakınlaştırdığını ve bunun arkeolojik çalışmalara nasıl yansıdığının tarihsel arka planını göstermek açısından önemlidir. Zira uzun bir sürecin sonucunda oluşan politik dengelere karşı Osmanlı Devleti, topraklarını işgal etmemiş olan Almanya ile siyasi ilişkilerini güçlendirmiştir. Almanya ise diğer Avrupa güçlerinden farklı olarak Osmanlı topraklarının bütünlüğünü koruma yaklaşımını sergileyerek politik tercihini belirlemiştir.

“Eski Eser Bilincinin Kültürel-Politik Zemini” başlığı altında ele alınan ikinci bölümde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin kültürel mirası ile Avrupa'nın Rönesans'tan itibaren antik dünyaya olan ilgisi arasındaki etkileşim ve bu etkileşimin Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalara yansımaları ele alınacaktır. Zira 15. yüzyıldan itibaren Avrupa kıtasında yaşanan düşünsel akımlar ve bunların politik yansımaları Avrupalıların antik kültüre ve bu kültürün eserlerine yeniden ilgi göstermelerini sağladı. Özellikle bu dönemde ortaya çıkan “yeniden doğuş” anlamına gelen Rönesans hareketi (Sander, 1989, s. 124), eski Roma ve Yunan başarılarını canlandırma sürecini tetikledi. Orta Çağ'ın kısıtlayıcı düşünce sistemine bir tepki olarak ortaya çıkan Hümanizm ve Reformasyon akımları da Avrupalıların Orta Çağ skolastiğini reddederek antik kaynaklara yönelmelerini ve dini metinleri, Hristiyanlık öncesine ait eserlerle birleştirerek yayma düşüncesini destekledi. Bu bağlamda Avrupa, Antik Helen eserlerinin detaylı analizini gerçekleştirerek kadim dönemin düşünsel derinliklerini, sanatsal ifadelerini, mimari yapılarını ve felsefi doktrinlerini kavramaya yönelik bir çaba içine girdi (İnalcık, 2013, s. 58-60). Bu eğilimler zamanla Batı Avrupa'nın geneline yayıldı (Kadıoğlu, 2011, s. 158). Avrupalılar, bilhassa Antik Yunan ve Roma eserlerini

kendi kültürleriyle bağdaştırmış ve kendilerini bu medeniyetlerin mirasçısı olarak görmüşlerdir. Bu sürecin sonucunda, Antik Çağ'ın mirası hakkında daha derin bir anlayış geliştirilmiş, bu uygarlıkların kültürel, sanatsal ve mimari yapıları merak konusu olmuştur. Böylece bu akımların etkisiyle Avrupalılar, kadim uygarlıkların maddi izlerini taşıyan Osmanlı coğrafyasına akın ettiler (Albasan, 2019, s. 166).

“Almanların Osmanlı Toprakları Üzerindeki Arkeolojik Faaliyetleri” başlığı altında incelenen çalışmanın üçüncü bölümünde Alman arkeologların Osmanlı toprakları üzerindeki kazı çalışmaları, aldıkları izinler, eser kaçakçılığındaki rolleri ve benzeri eylemleri ile Osmanlı yetkililerinin buna karşı gösterdiği yaklaşım Alman-Osmanlı politik ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Avrupalı devletlerarasında emperyalist rekabetin giderek keskinleşmesi, Almanya'yı da etkilemişti. Bu dönemde Almanya da artık sanayisi gelişmiş büyük devletlerin arasında yerini almıştı. Bilimdeki ve teknolojiadaki ilerlemelerden yararlanan Alman bankacı ve sermayedarlar bir araya gelerek Sanayi Devrim'ine uygun projeleri hayata geçirip kazançlarını arttırmak istiyorlardı. 1871'de Bismarck liderliğinde siyasi birliğini tamamlayan Almanya, 1896'da II. Wilhelm'in “weltpolitik” siyasetini ilan ederek devletin dış politikasını emperyalizm doğrultusunda şekillendirmişti. Yeni pazarlar ve hammadde kaynakları arayışında olan Almanya, rotasını Osmanlı topraklarına çevirmişti. Almanya bu politika doğrultusunda Osmanlı topraklarındaki kültürel etkisini de güçlendirmek istiyordu. Osmanlı coğrafyasına arkeoloji heyetleri göndererek enstitüler ve cemiyetler kurmuştu. Bu çabalar, barışçıl yayılma politikasını izleyen Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki nüfuzunu artırmak amacıyla gerçekleştirdiği girişimler olarak öne çıkmaktadır (Polat, 2023, s. 256).

Bu çerçevede Osmanlı topraklarına seyahat eden gezgin ve bilim insanlarının farklı alanlarda faaliyet gösterdikleri; Alman araştırmacıların, çalışmalarını bazen kendi imkânlarıyla, bazen de çeşitli Alman cemiyetlerinin fonlarıyla gerçekleştirdikleri görülmektedir. Özellikle İstanbul, Anadolu ve Mezopotamya gibi bölgeler, sıklıkla ziyaret edilen yerler arasındaydı. Bu bölgelerde yapılan araştırmalar, 1890'lardan itibaren “Orient” başlığı altında kurulan birçok cemiyet çatısı altında gelişmiştir. Kişi ve kurumlar genellikle Osmanlı topraklarındaki etkilerini arttırmak için İstanbul'daki büyükelçilikler aracılığıyla ve yerel ilişkilerini kullanarak hareket etmişlerdir. Alman imparatorları da siyasi baskılarını kullanarak ekonomik imtiyazlarının yanı sıra arkeoloji alanında da imtiyazlar elde etme çabasına girmiştir. Dolayısıyla bu bölümde, Almanya'nın dış

politikası ve bu politikanın arkeoloji alanı kapsamında sürekliliğini sağlayan kişi ve kurumların isimleri ve faaliyetleri, Osmanlı-Alman ilişkileri bağlamında irdelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI-ALMANYA İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL PLANI

1.1. KARLOFÇA ANTLAŞMASI SONRASI SÜREÇ

Osmanlı Devleti'nde arkeolojinin gelişim süreci ve eski eserlere yönelik izlenen politikalar, devletlerarası ilişkilerle paralel bir süreç izlemiştir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Almanya ile yoğunlaşan ilişkilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun eski eserlere yönelik yaptığı düzenlemeleri etkilediği görülmektedir. Durumun böyle bir aşamaya gelmesi tarihsel süreç içinde Osmanlı-Alman ilişkilerinin geldiği noktayla yakından ilgiliydi. Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları, bulunan eserlerin korunması ve bu eserlerin yurtdışına çıkarılmasına ilişkin kararlar, Almanların politik tutumu ile Osmanlıların buna karşı almak zorunda olduğu pozisyonlar arasında etkileşim içindeydi. Bu durumun nasıl bir bağlamda cereyan ettiğini, Osmanlı-Alman ilişkilerinin geldiği noktanın tarihsel arka planını genel hatlarıyla ortaya koymakla mümkün olabilir. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bıraktığı olumsuz etkiyle imparatorluğun sonraki yüzyıllardaki ekonomik ve politik ilişkilerinin şekillenmesinde önemli rolü olan Karlofça Antlaşması (1699) sonrası süreci hareket noktası olarak ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira İngiltere ve Hollanda'nın arabuluculuğuyla Kutsal İttifak devletleriyle (Avusturya, Venedik ve Lehistan) imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin aleyhine taşıdığı ağır şartlardan dolayı bir dönüm noktası olmuştur. Bir başka ifadeyle Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, Orta Avrupa'da büyük toprak kayıplarına uğramış ve o güne kadar Avrupa devletlerine karşı sağlamış olduğu siyasî ve askerî üstünlüğünü kaybettiğini belgelemiştir (Ünal, 2001, s. 2). İlk kez yabancı devletlerin arabuluculuğunu kabul eden (Kurtaran, 2016, s. 103,115; Erdem, 2008, s. 170-174) imparatorluk daha önceleri önemli görmediği bazı Avrupa devletleriyle artık ilişkilerini diplomatik yollarla geliştirme yoluna girmiş, bazen de bu devletlerin biri veya ikisiyle anlaşarak denge politikası stratejisi izlemeye çalışmıştır. Öyle ki kimi zaman bu devletlerin siyasî çıkarları imparatorluğun politikalarını etkileyebilecek düzeye gelmiştir. Dolayısıyla Karlofça'yla dış siyasetinde büyük değişimler yaşamaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu artık siyaset sahnesinde başka güçlerin de gücünü kabullenmek zorunda kalmıştır (Özkan, 2006, s. 81-83). Bu yüzden Osmanlı yöneticileri salt askeri güç yerine, devletlerarası dengeleri gözetken ve diplomatik girişimleri önceleyen bir dış politika izlemek durumunda kalmıştır (Kurtaran, 2016, s. 103,115; Erdem, 2008, s. 170-174). Bu değişim aynı zamanda imparatorluğun ayakta kalabilmesinin ancak dönemin dünya siyasetinde üstünlüğünü kanıtlamış

devletlerle yakın ilişkiler kurmak ve onların desteklerini almakla mümkün olacağını da göstermiştir (Özkan, 2006, s. 81-83).

Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı tarihinin bundan sonraki sürecini etkileyen bir diğer sonucu ise saldırgan ve mağlup edilemez olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş alanında savunma amaçlı politikalara yönelmesine sebep olmasıdır. Bu süreç 1718 tarihinde yine Avusturya ve Venedik'le yapılan Pasarofça Antlaşması'yla hızlanmıştır. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'dan çekilmesine sebep olduğu gibi Avrupalı devletlerin gözünde artık güçlü bir devlet olma niteliğini kaybetmesine de neden olmuştur. Bu yeni süreç karşılıklı çıkarların önemsendiği ve diplomasiyi daha çok öne çıkaran yeni bir evreye de işaret etmektedir. Öyle ki III. Selim Dönemi'ne (1789-1807) gelindiğinde artık "sürekli diplomasi" anlayışına uygun olarak Avrupa'da daimî elçilikler bile açılacaktır. Bu gelişim süreci Osmanlı Devleti'nin uluslararası düzende belirlenen sitemin kurallarına uymaya çalıştığını veya uymak zorunda kaldığını göstermektedir (Kurtaran, 2016, s. 104-105; Özcan, 2007, s. 180).

1.2. RUS TEHLİKESİ VE YENİ İTTİFAK ARAYIŞLARI

Karlofça ve devamında yapılan Pasarofça Antlaşması sonrası süreçte dikkat çeken bir diğer unsur ise Osmanlı'nın nüfuz sahası üzerinde Rusya Çarlığı etkisinin gittikçe artmaya başlamasıdır (Reyhan, 2005, s. 217). III. Mustafa'nın hükümdarlığı döneminde (1757-1774) Lehistan'ın içişlerine karışan Rusya'nın buradan gelen ve Osmanlı Devleti'ne sığınan halkı bahane ederek Osmanlı topraklarına saldırması ve Balkanlardaki halkı isyana teşvik etmesi 1768'de Osmanlı-Rus savaşının başlamasına sebep olmuştur. I. Abdülhamid (1774-1789) tahta çıktığında halen devam eden bu savaş (1768-1774) esnasında devlet bir yandan eyaletlerdeki iç karışıklıklarla öte yandan mali sıkıntılarla uğraşıyordu. Abdülhamid savaşı devam ettirmek arzusunda olsa da bunu askerî alandaki başarısızlıklar yüzünden başaramamıştı. Rusların Balkanlardaki etkinliğinden rahatsız olan Avusturya ve Prusya'nın araya girmesiyle Osmanlı Devleti 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'nın ileri sürmüş olduğu ağır şartları kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu savaş Osmanlı Devleti'nin güç kaybını ve zayıflığını iyice ortaya çıkarmıştır. Rusya ise bundan sonra tarih sahnesinde büyük güçler arasındaki yerini almış (Beydilli, 2022, s. 15) ve Osmanlı Devleti için devam eden bir tehdit olmuştur. Nitekim Küçük Kaynarca Antlaşması'yla yüzyıllar boyunca Osmanlı

Devleti egemenliğinde bulunan ve stratejik öneme sahip olan Kırım, Koban ve Bucak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız bir statüye kavuşmuştur (Örenç, 2016, s. 60). Sonraki dönemlerde Rusların, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hakkını kendilerinde görmesine sebep olacak Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks tebaanın koruyuculuğunun Ruslara verilmesi de bu sürecin sonucunda olmuştur. Bu savaşlarda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ordularıyla mukayese edildiğinde daha düzensiz ve eğitimsiz olan Rus kuvvetleri karşında yenilgiye uğraması ise imparatorluğun güçsüzlüğünü açık bir şekilde gözler önüne sermiştir (Beydilli, 2022, s. 16; Sarıcaoğlu, 2001, s. 203). Öyle görülüyor ki bütün bu şartlar Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmede daha da cesaretlendirmiştir.

Rusya'nın Avusturya ile diplomatik ilişkiler geliştirerek Kırım'ı Rusya'ya tamamen katma arzusu, Avusturya'nın da Rusya ve Prusya arasındaki yakınlaşmayı durdurmak amacıyla böyle bir iş birliğine eğilim duyması ile bu iki devletin Grek Projesi¹ adı altında yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını işgal etme tasarıları, dönemin uluslararası ilişkilerinin şekillenmesinde önemli faktörler olmuştur. Grek Projesi üzerinden Avusturya ve Rusya ilişkilerinin sıkılaşması, aynı zamanda Prusya ve Osmanlı devletlerinin de yakınlaşmasına sebep olmuştur. Rusya'nın Kırım üzerindeki emellerinin savaşa dönüşme ihtimali artık Osmanlı Devleti'ni bu tür ittifaklara zorluyordu (Sarıcaoğlu, 2001, s. 226; Yüksel, 2013, s. 100-105). Ancak bu çabalar, Osmanlı ordusunun yetersizliği ve mali sıkıntıların da etkisiyle, 1784'te Kırım'ın Rusya tarafından ele geçirilmesini engellememiştir (Beydilli, 2022, s. 16; Örenç, 2016, s. 61).

1787 yılında başlayan, 1792 yılında Yaş Antlaşması'yla sona eren Osmanlı-Rus Savaşı'nda ise Ruslar Karadeniz'deki üstünlüklerini iyice pekiştirdiler. Avusturya'nın da yaklaşık aynı dönemlerde Osmanlı'ya savaş açması imparatorluğu daha da güçsüz kılmış ve diğer güçlü devletlerle yeni müttefiklik ilişkileri kurmasına sebep olmuştur. Bu süreçte Rusya'nın güçlenmesinden endişe eden Fransa ve İngiltere'nin desteği Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana olmuştur. İmparatorluk kendini güvence altına almak için aynı zamanda İsveç ve Prusya'yla da barış antlaşmaları yapmıştır. 1792-1805 arası yıllar

¹ 1787-1792 yılları arasında Osmanlıyla savaş halinde olan Rusya ve Avusturya devletleri, gizlice planladıkları bir tasarı olan Grek Projesi çerçevesinde Eflak, Boğdan ve Besarabya'yı içeren bir Daçya Devleti kurmayı planladılar. Rusya Karadeniz kıyılarını, Avusturya da Sırbistan, Bosna-Hersek ve Dalmaçya kıyılarını almayı amaçlıyordu. Mora, Girit ve Kıbrıs adaları Venedik'e verilecekti. İstanbul ise Osmanlılardan alınıp yeniden kurulacak olan Bizans'ın başkenti olacaktı. Rus çaricesi II. Ekaterina, torunu Konstantin'e bu imparatorluğu kurma fırsatını sağlamak istiyordu. Öyle ki Yunan sever II. Ekaterina 1779'da doğan torununu Rum sütannelerle büyütmiş, Petersburg'ta yeni bir Yunan devleti için askerî okul dahi açtırmış (Sarıcaoğlu, 2001, s. 226; Yüksel, 2013, s. 100-105).

Osmanlı- Devleti'yle Ruslar arasında bir barış dönemi olmuştur. Hatta Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi (1798) Osmanlıları, İngiltere ile birlikte Ruslarla da iş birliği yapmaya itmiştir. Ancak dönemin değişen dinamikleri 1806-1812 ve 1828-1829 yılları arasında yapılan ve Rusların Osmanlılara karşı elde ettiği zaferlerle sonuçlanan savaşların önünü alamamıştı. 1853-1856 yılları arasında gerçekleşen savaşlarla devam eden bu süreç, yine dönemin büyük devletlerinin çıkarları doğrultusunda izlenen denge politikasıyla atlatılmıştı. Osmanlı Devleti'nin Rusları yenmesi, Rusya'nın güçlenmesini istemeyen İngiltere ve Fransa'yla kurulan ittifakla mümkün olmuştu.

1853 yılındaki Kırım Savaşı'yla başlayan bu sürecin sonucunda imzalanan Paris Antlaşması, Rus ilerlemesini kısmen durdurmayı başarsa da Osmanlı'yı nüfuzu altına almaya yönelik yüzyıllık emellerini gerçekleştirmek için Rusya her fırsatı değerlendiriyordu. 1870 yılında Fransa'nın Prusya'ya yenilmesinin dünya siyasetinde dengeleri değiştirmesi ve Osmanlı Devleti'nde ilan edilen Islahat Fermanı (1856) sonrası Balkanlarda gelişen olaylar Rusya ve Osmanlı'yı bir kez daha karşı karşıya getirmiştir. Nihayetinde Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiği için, tarih boyunca 93 Harbi olarak anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı patlak vermiştir (Bayıl, 2012, s. 18).

Görsel 1.1: 13 Temmuz 1878 Tarihli Berlin Kongresi'nin Son Oturumundan Bir Görünüm

Kaynak: (Altıntaş, 2012).

1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nın ardından (3 Mart 1878) imzalanan Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması Rusya'nın Balkanlara tamamen hâkim olacağı şartlar

taşıyordu. Hindistan'daki sömürgelerine ulaşmada sıkıntı yaratacağı için İngiltere Rusya'nın Balkanlardaki aşırı nüfuzunu istemiyordu. Avusturya da bu durumdan memnun değildi. Zira bu durum, Bosna-Hersek ilhakı doğrultusundaki emelleri için bir engel teşkil ediyordu. Bu devletlerin emperyalist çıkarları Osmanlı Devleti'ne çeşitli imtiyazlar vererek güç dengeleri içinde çıkarlarını belli ölçülerde koruma imkânı veriyordu. Nitekim II. Abdülhamid İngiltere'ye geçici olarak Kıbrıs'ın idaresini verip Berlin'de antlaşmanın yeniden görüşülmesi için desteğini sağlamıştır.

Avrupa siyasetinde önemli bir aktör haline gelen Almanya hakem rolü üstlenerek Osmanlı İmparatorluğu'nu 13 Haziran 1878'de Berlin'e çağırdı. Bismarck önderliğinde toplanan kongrede Rusya büyük bir muhalefetle karşılaşmış ve 93 Harbi'nde galip gelmiş olsa bile Avrupa'yı karşısına alamayacağı için onların şartlarını kabul etmiştir (Bey, 2001, s. 28; Altıntaş, 2018, s. 77-81; Menekşe, 2013, s. 312). Alman İmparatorluğu'nun Şansölyesi Bismarck'ın Osmanlılar açısından Ayestefanos'a göre daha hafif şartlar taşıyan Berlin Kongresi'ni toplaması, Osmanlı'nın varlığını sürdürmede önemli bir etken olmuştur (Altıntaş, 2012, s. 21-22).

1.3. İNGİLTERE VE FRANSA'YLA DEĞİŞEN İLİŞKİLER

Rusya'nın Karlofça'dan itibaren Osmanlı Devleti karşısında gösterdiği askeri üstünlük ve sıcak denizlere inme politikası 18. yüzyıldan itibaren İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rusların Karadeniz, Tuna ve Akdeniz'de gemileriyle ticaret yapabilmesi, ticari imtiyazları zedelenen İngiltere için önemli bir sorun teşkil ediyordu (Karaca, 2020, s. 15). Aynı zamanda, Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal etmesi, İngiltere'nin Doğu sömürgelerine olan yolunu tehdit ettiği için, İngiltere Osmanlı'ya yakınlaşmıştır. Ekonomik ve askeri zafiyet içinde olan Osmanlı Devleti için İngiltere'nin desteği önemliydi. Bu yüzden 1799 yılında Fransa'ya karşı bir ittifak antlaşması yapılmıştır (Karaca, 2020, s. 16). Ancak bu ittifaklar değişen dengelere göre yeniden şekilleniyordu. Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra, İngiltere'nin Mısır'dan çekilmek istememesi bu durumun en açık örneklerindendir. Dahası 1827 yılında Navarin Olayı'nda² olduğu gibi Fransa, İngiltere ve Rusya gibi güçler, Osmanlı

² II. Mahmud Dönemi'nde yaşanan 1821 tarihli Yunan İsyanı sonrasında imparatorluğun Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın desteğiyle isyanı bastırma aşamasına gelmesi Osmanlı'ya karşı dış müdahaleleri hızlandırmıştır. 1827 yılında Rusya, İngiltere ve Fransa aralarında Londra Anlaşması'nı imzalayarak Yunanlara bağımsızlık verilmesi hususunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye çalıştılar. Bu üç devlet Yunanistan'a bağımsızlık sağlamak için hiçbir savaş ilanı vermeden 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasını yaktılar (Armaoğlu, 1997, s. 180). Rusya'nın Yunan İsyanı'na destek vermesinin bir diğer sebebi ise Helen

Devleti'ne karşı Hristiyan tebaayı bahane edip bir araya gelerek daha yıkıcı saldırılar gerçekleştirebilmişlerdi.

Bu ve benzer olayların ardından yapılan antlaşmalar, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı topraklarında ticari ayrıcalıklar elde etme ve yeni yasal düzenlemelerle gayrimüslimler üzerinde daha fazla etkin olma isteklerini ortaya koymaktadır. Özellikle Hristiyan tebaanın isyanlarına destek vererek onların bağımsızlaşmasına katkıda bulunmaları Osmanlı Devleti için büyük bir sıkıntıydı (Beydilli, 2022, s. 28; Yılmaz, 2015, s. 46). Öyle ki 1829 yılında gerçekleşen Yunan bağımsızlık savaşına³ İngiltere'nin destek vermesi, 19. yüzyılda Osmanlı-İngiliz ilişkilerini sıkıntıya sokmuştur. Bu süreç Osmanlı'nın 1838'de İngiltere ile ilişkilerini yumuşatmak amacıyla İngiltere lehine bazı imtiyazlar içeren Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nı imzalaması ve bunu takiben ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla devam etmiştir (Karaca, 2020, s. 16).

Karadeniz bölgesindeki güç dengeleri bakımından önem kazanan Kırım Savaşı ise daha önce de bahsi geçtiği üzere Rusya'ya karşı Osmanlı, Fransa ve İngiltere'yi bir araya getirmişti. Rus çarı I. Nikola "Hasta adam" olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesine dair teklifi İngiltere'ye götürdüğünde İngiltere bunu reddetmişti (Karaca, 2020, s. 16-18). Devletlerarası ilişkilerin dinamik yapısını gösteren bu değişken ittifaklar Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını koruması için kısmen imkân sağlıyordu. Zira Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı'nda ancak Fransa ve İngiltere'nin destekleriyle Rusya'yı mağlup edebilmişti.

ideallerini politik bir malzemeye çevirmek istemesinden kaynaklanıyordu. Zira bu dönemde Avrupa devletlerinde Helenizm akımının yaygınlaşması Rusya'yı da Avrupalıların ötekisi olmadığı ve kendisinin de onlar kadar yeni Roma'nın kuruluş arzusu içinde olduğu yönünde bir yaklaşımı benimsemeye itiyordu (Şahin, 2008, s. 294). Filiki Eterya Cemiyeti'nin kurulmasının ardından cemiyetin başına geçen Alexandros İpsilantis'in isyan başlamadan önce yayınladığı bildiride Yunanlıların Helen medeniyetinin torunları olduğunu ifade etmesi ve Antik Dönem'e ait bölge ve yerleşim yerlerine sıkça atıfta bulunması (Acuce, 2020, s. 277) bu fikrin politik belirleyiciliğinin ne kadar güçlü olduğu açıkça göstermektedir.

³ Navarin faciasının ardından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda 1829 yılında Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Yunanistan'a bağımsızlık verildi. Bu sürecin bir başka önemli sonucu ise Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmesiydi. Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'nın komutasındaki bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Ordunun Kütahya önlerine kadar gelmesiyle Osmanlı, yakın zamanda savaştığı Rusya'dan yardım talep etmek zorunda kaldı. Devletlerarası ilişkilerin dinamik yapısının bir diğer örneği olan bu olayda, Akdeniz hâkimiyeti için güçsüz bir devleti güçlü bir orduya tercih eden Rusya, Osmanlı'nın yardım talebine olumlu cevap verdi ve 1833 yılında Kütahya Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'ya Mısır, Girit ve Şam valiliklerini; oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğini vermek zorunda kaldı (Bayıl, 2012, s. 8-9).

İngiltere'nin bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası ancak 1875 yılına kadar devam edecektir. İngiltere Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone'un (1809 –1898) Evanjelik Hristiyan inancının da etkisiyle Osmanlı'ya karşı olumsuz bir tutum sergilemesi ve Bulgar ayaklanması sırasında (1876) Osmanlı'ya yönelik sert eleştiriler yapması bunda önemli bir etken olmuştur. Bu durum Fransızlar için de geçerliydi. Nitekim Balkanlardaki sorunlar için Osmanlı Devleti'yle savaşın eşiğine gelen Rusların da içinde yer aldığı devletlerle (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) 1877'de Londra Protokolü imzalaması İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı karşıtı siyaseti benimseyenlerle ortak hareket etmeye devam ettiğini göstermektedir. İngiltere her ne kadar 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlıları gözetken bir yaklaşım sergiliyormuş gibi görünse de çok geçmeden, Fransa'nın 1798'de yaptığı gibi Mısır'ı işgal etmekten (1882) kaçınmamıştı (Karaca, 2020, s. 16-18). Yine 1856'da Paris Antlaşması'nda Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti altına almasına rağmen, İngiltere bu taahhüdünü 1878 Berlin Antlaşması'yla sonlandırarak Kıbrıs'a yerleşmişti. Bu emperyalist rekabetin bir boyutu olarak Fransa da Cezayir ve Tunus'u kontrol altına almak istiyordu (Budak, 2018, s. 188-189; Menekşe, 2013, s. 311). Bu kaotik ortamda, Osmanlı yönetimi için en uygun seçenek emperyalist rekabete geç başlayan ve hammadde-pazar ihtiyacını Osmanlı Devleti üzerinden karşılama niyetinde olan Almanya'ya yakınlaşmaktı (Reyhan, 2005, s. 218).

1.4. OSMANLI- PRUSYA İLİŞKİLERİ

Osmanlı ve Prusya arası politik ilişkiler esasen 1700'lerin başına kadar geriye uzanmaktadır. Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin değişen diplomasi anlayışı sonucunda dönemin padişahı III. Ahmed (1703-1730), 18 Ocak 1701'de Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm'e iki devletin dostluk temennisini içeren bir mektup göndermiştir (Uzunçarşılı, 1978, s. 151). Prusya Kralı, III. Ahmed'in dostluk mektubuna karşılık vererek Osmanlı Devleti'yle müttefiklik ilişkisi kurma çabasına girişmiştir. I. Friedrich Wilhelm Dönemi'nde başlayan bu çabalar sonraki Prusya Kralı II. Friedrich'in (Büyük Friedrich) tahta çıkışıyla (1740-1786) daha da güçlenmiştir. Avusturya ve Rusya'yla savaş durumunda olması onu Osmanlı'ya yakınlaştırmışsa da iki devlet arasındaki diplomatik girişimler ciddi bir iş birliğine dönüşmemiş ve bu yakınlaşma, 1761'de Prusya'yla yapılan Ticaret ve Dostluk Anlaşması'yla sınırlı kalmıştır. Ancak bu süreç Ahmet Resmi Efendi'nin 1763'te Berlin'e Osmanlı'nın ilk resmi elçisi olarak

gönderilmesiyle daha ciddi bir boyut kazanmıştır (Beydilli, 1985, s. 1-9; Albayrak, 1995, s. 2; Kurtaran, s. 118; Altıntaş, 2013, s. 48). II. Friedrich'in 1786'da ölümü ve onun yerine II. Friedrich Wilhelm'in Prusya tahtına çıkmasından sonra İstanbul'daki Prusya temsilciliğinin maslahatgüzarlıktan orta elçiliğe yükseltilmesi ilişkilerin gittikçe geliştiğini göstermektedir (Kuzucu, 2012, s. 109,110).

Osmanlı-Prusya ilişkilerinin asıl dönüm noktası, Kırım'ı alarak Karadeniz'de hâkimiyetini arttırmak isteyen Rusya'ya ve yapılan savaşta Rusya'nın yanında yer alan Avusturya'ya karşı 1 Şubat 1790 tarihinde yapılan ittifak antlaşmasıyla olmuştur (Beydilli, 1981, s. 33-48; Koçak, 2017, s. 464). Bu ittifak Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devletiyle karşılıklı şartlarda imzaladığı ilk ittifak olması bakımından da önem taşımaktadır. Artık Prusya ile ticari, askeri ve iktisadi iş birliklerinin önü açılmıştır (Altıntaş, 2013, s. 47-50).

Bu sürecin rotasını belirleyen bir diğer unsur ise Fransız Devrimi sonrası gelişmelerdir. Ulusların hürriyeti ve eşitliğini temel ilke olarak benimsemesiyle başlayan 1789 Fransız İhtilâli, Avrupa'da imparatorlukları sarsan bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zira 1815-1914 yılları arasında, Avrupa'da insan hakları mücadelelerine, milliyetçi hareketlere, ayaklanmalar ve devrimlere ilham olan bu ihtilâl eski imparatorlukların ulus devletlere dönüşmesinde önemli bir etken olmuştur (Kodaman, 2007, s. 19). Fransa'da ortaya çıkan ihtilâlin sosyo-politik sonuçları Avrupa'da güç dengelerini ve politik ittifakları şekillendirdiği gibi Osmanlı Devleti'ni de yeni arayışlara sürükleyecek bir zemin oluşturmıştır. Gittikçe büyük devletlerin rekabet ve pazarlık alanına dönüşen Osmanlı toprakları, bu defa çok geçmeden Fransa'nın hedefi haline gelmiştir (Örenç, 2016, s. 62; Kuzucu, 2012, s. 169-176). Esasen III. Selim Fransız İhtilâli sırasında Avrupalı Devletlerin Fransa'ya cephe almasına karşın Fransız idaresini tanıyan ilk devlet adamlarından biri olmuştur. Dahası Nizam-ı Cedid için Fransa'dan teknik elemanlar bile getirtmiştir. Ancak ihtilâlin Fransa siyasetinde neden olduğu değişim, ülkenin gittikçe yayılmacı bir politika benimsemesine sebep olmuştur. Fransa'nın Osmanlı Devleti'yle dostane ilişkileri Osmanlı toprakları üzerindeki emperyalist emellerini gerçekleştirmek için askeri güce başvurusuyla (Çınar, 2008, s. 4) yeni bir evreye girmiş ve Osmanlı Devleti'nin yeni ittifaklar içinde hareket etmesine sebep olmuştur. Nitekim Napolyon'un, İngiltere'nin Mısır ve doğu ticaret yolları üzerindeki nüfuzunu kırmak için başlattığı Mısır Seferi (1797-1801), İngiltere'yle Osmanlı'nın birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Bu birliktelik sayesinde Osmanlılar Mısır'da Fransızları yenebildiler. Bu süreç aynı

zamanda Osmanlı-Prusya ilişkilerinin de güçlendiği bir zamana tekabül eder (Kaşıkçı, 2022, s. 69).

Ancak Napolyon Savaşları'na karşı oluşturulan IV. Koalisyon'da yer alan Prusya'nın 1806 yılında Fransa'ya yenilmesi, Osmanlı Devleti'yle 1790 yılında başlayan politik ilişkilerini durma noktasına getirmiştir. Dolayısıyla Koalisyon Savaşları'nı sona erdiren 1815 Viyana Antlaşması'na kadar iki devlet arasında ilişkilerden bahsetmek pek mümkün değildir (Çıtır, 2022, s. 181).

18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı askerlerinin profesyonellikten ve disiplinden uzak tavırları ve bunun sonucunda alınan yenilgilerin ordudaki bozulmayı açık olarak göz önüne sermesi, Sultan III. Selim'in (1789-1807) saltanatından itibaren Batı tarzı reformlar yapma arayışını gündeme getirmiştir. III. Selim Dönemi'nde başta askeri (Nizam-ı Cedid gibi) olmak üzere birçok alanda⁴ yapılan Avrupa tarzı düzenlemeler (Örenç, 2016, s. 62; Kuzucu, 2012, s. 169-176), II. Mahmut Dönemi'ndeki (1808-1839) benzer reformlarla devam etmiştir. İç isyan ve ayaklanmaların da arttığı söz konusu bu padişahlar döneminde gerçekleşen reformlarda Prusyalı uzmanların ise önemli bir katkısı olduğu görülmektedir. Bunda III. Selim'in Avrupa başkentlerine atadığı daimî büyükelçilerin muhtemelen etkisi büyüktü. Bir yandan Rusya Çarlığı öte yandan Avusturya tarafından tehdit edilen Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek ancak izlenecek bir denge siyaseti ile Avrupa'daki gelişmeleri izlemek ve uygulamakla mümkün olabilirdi. III. Selim'in 1793'ten itibaren Londra, Paris, Viyana ve Berlin'e daimî elçiler göndermesi bu tarz ilişkilerin ve gelişmelerin takip edilmesinde önemli bir adım olmuştu. Zira III. Selim Dönemi'ne kadar Osmanlı'nın Avrupa'da sürekli elçilikleri bulunmuyordu, Avrupa ülkeleriyle ilişkiler İstanbul'da bulunan elçilikler aracılığıyla yürütülüyordu (Aktürkoğlu, 2022, s. 5; Beydilli, 2022, s. 27). Osmanlı-Prusya arası ilişkilerin geliştiğini gösteren Prusyalı uzmanların Osmanlı ordusundaki düzenlemelerde etkin etkisi muhtemelen bu yeni sürecin somut bir çıktısıydı. Bu durumun en açık örneklerinden biri III. Selim Dönemi'nde Prusyalı Albay von Goetze'nin (1798) Osmanlı topçu birliklerini denetlemesiydi (Kaşıkçı, 2020, s. 63-77).

⁴ III. Selim 1787-1791 savaşında yaşanan başarısızlıklar ve ordunun yetersizliğinin gözler önüne serilmesinden sonra Yaş Antlaşması'yla beraber askeri alanda reformun önemini anlamış ve modern bir askeri teşkilat kurma yolunda adımlarını atmıştır (Topsakal, 2016, s. 41-42). Nizam-ı Cedid adının verildiği bu yeni dönem, askerlerin Avrupa tarzında yetiştirilmesi doğrultusunda yapılan bir girişim olarak ifade edilse de III. Selim'in bu düzenlemelerle Avrupa'nın bilim, teknik ve medeniyetindeki gelişmelere uzak kalmayan yeni bir düzeni inşa etmeyi amaçladığı düşünülmektedir (Şimşirgil, 2017, s. 219; Aktürkoğlu, 2022, s. 3).

II. Mahmud Dönemi'nde⁵ ise Helmuth von Moltke liderliğindeki Alman subaylarının Osmanlı'ya gelmesi (1835) Osmanlı-Prusya münasebetlerini bir üst evreye taşıdı (Kaşıkçı, 2020, s. 63-77). Zira Moltke'nin gelişinden sonra Prusyalı subayların Osmanlı ordusunda bulunması, artık bir gelenek haline gelmişti (Altıntaş, 2013, s. 48-49). Moltke'nin Osmanlı-Alman ilişkileri için önemli bir işleve sahip olduğu, 1885 yılında daha o hayatayken İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nin bahçesine onun heykelinin dikilmesi ve Osmanlı Devleti'nin bunun için ruhsat vermesiyle de anlaşılmaktadır (Tızak, 2019, s. 20-24). Yine II. Abdülhamid (1876-1909) Dönemi'nde eğitimin alanındaki gelişmelerin reformlar için temel bir unsur olduğuna dair duyulan inanç, Osmanlı'da Alman etkisini daha da güçlenmiştir. 1882'de İstanbul'a gelen Albay Otto Kaehler komutasındaki Alman askeri heyeti ve 1883'te Tümgeneral Freiherr Colmar con der Goltz'un İstanbul'a gelişi, Osmanlı ordusunda yeni bir anlayış getirme çabasının devamıydı. Goltz'un uzun süre Osmanlı'da görev almasının ardından Almanya'ya dönmesine rağmen, Balkan Savaşları'na kadar askeri heyetlerin varlığı devam etmiştir (Karbi, 2019, s. 148-149).

1.5. ALMAN SİYASİ BİRLİĞİNİN TAMAMLANMASI VE ALMANYA'NIN OSMANLI DEVLETİ'NE YAKINLAŞMA SÜRECİ

Almanların tarih sahnesine çıkışı 2. yüzyıldan itibaren Germen kabilelerin Roma'ya akın etmesiyle başlamıştır. Yüzyıllar süren bu akınlar Avrupa'nın şekillenmesinde ve Almanların bu bakımdan belirleyici olmalarında önemli bir unsur olmuştur. Öyle ki 962-806 yılları arasında Orta Avrupa'yı yönetmiş ve çeşitli devletçiklerin bir arada tutabilmiş "Kutsal Roma Germen İmparatorluğu" halkının önemli bir bölümü Almanlardan oluşuyordu. Esasen bölünmüş Alman feodal vasalların tarihsel süreç içinde imparatorlukla münasebetleri çok barışçıl değildi. Özellikle 16. yüzyılda Martin Luther'in (1483-1546)⁶ Protestan reformu (1517) sonucunda Alman

⁵ II. Mahmud, III. Selim'in yeniçeriler ile ilgili yapmak istediği düzenlemeler uğuruna hayatını kaybettiğini bildiğinden, orduda yapacağı reform sürecinde daha temkinli davranmıştır. Fakat yine de yeniçerilerin isyan etmesini önleyememiş ve onları tamamen ortadan kaldırmıştır (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 70). II. Mahmud bunun yerine 1827 yılında Muallem Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında ordu kurmuştur. Prusya'nın Landwehr modelini örnek alan (Wallach, 1935, s. 9) yeni ordu Çar I. Nikole'nun Fransız ve İngiliz donanmalarının 1827' de Mora'daki ateşkese nazeret etmelerini fırsat bilip İstanbul'u fethetmesi üzerine İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kontrolünü ele geçirme teşebbüsünü engelleyip İstanbul'u şaşırtıcı bir şekilde savunmayı başarmıştır (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 71).

⁶ Luther, İncil'den türetilmiş ilkeler üzerine yeni bir kilise kurmak istiyordu. Ona göre her Hristiyan, İncil'i okumalı ve kendi vicdanına göre istediği yorumu serbestçe yapabilmeliydi (Sander, 1989, s. 133). Ayrıca Luther, Kuran-ı Kerim'in de Latince çevirisini okuyup, incelemiştir ve 1530'da yayımladığı "Libellus de ritu et moribus Turcorum" adlı risalesinde Türkleri Hristiyanlarla kıyaslayarak, onları alçakgönüllü, sade

prensliklerinin Protestanlığı benimsemeleri, Katolik olan imparatorla aralarını daha da açarak imparatorluğu zayıflatmıştı. Bu reform toprakların bölünmesine ve bir dizi çatışma ve korkunç katliamlara sebep olmuştu (Özyüksel, 2021, s. 50-51; Sander, 1989, s. 133). Çatışmaların en önemlisi olan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sonucunda yapılan Vestfalya Barışı'nın (1648) ardından 360 civarında devletçiğin ortaya çıkması bunun en önemli göstergelerindendir.

Konuştukları dil bakımından benzerlikleri olan topluluklar Protestan ve Katolik olarak dini hat üzerinden ayrıışmışlardı. Ancak bu yapı 1806 tarihinde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun dağılmasıyla yeni bir sürece evrildi. Bu yeni süreç özellikle Prusya'nın girişimleriyle Almanca konuşan halkın din, kültür, ekonomi ve hukuk bakımından ortak noktaları temel alan birleşik bir devlet çatısı altında toplanma fikri geliyordu. Fransız Devrimi ve sonraki Napolyon Savaşları'nın (1804-1815) Orta Avrupa'da yarattığı tahribat ve liberalizmin etkisiyle artan Alman milliyetçiliği birçok Alman devletinin politik, kültürel ve sosyal ilişkilerinde birleşme fikirlerine eğilim göstermesine neden olmuştur (Namier, 1952, s. 34). İngiltere-Prusya ittifakının 1815 tarihinde Waterloo'da Napolyon'u nihai olarak yenmeleri Prusya'nın Alman politikasındaki yükselişi için önemli bir ivme kazandırdı (Öztürk, 2023, s. 408).

Prusya önderliğinde özellikle 1818 yılında Gümrük Birliği (Zollverein) olarak kurulan ve sonraki otuz yılda birçok Alman Devleti'nin katılımıyla genişleyen ekonomik iş birliği, Alman politik yapıları arasındaki ekonomik sınırları kaldırdığı gibi, bir birlik duygusunun oluşmasına da sebep olmuştu. 1848'e gelindiğinde artık Prusya'nın liberalleri öncülüğünde tek bir Alman anayasasını ve birleşmeyi amaçlayan girişimler yaygınlık kazanıyordu. Ancak 1815 Viyana Kongresi'nde⁷ Orta Avrupa'nın Avusturya'nın etki alanına dâhil edilmesi ve Prusya'nın birleşme doğrultusundaki hamlelerinin bunu ihlal etmesi Avusturya ve Prusya'nın başını çektiği bir ikiliği getiriyordu. 1853-56 Kırım Savaşı ile 1859'da gerçekleşen İtalyan Bağımsızlık Savaşı, Prusya'nın lider Alman gücü olarak konumunu sağlamlaştıran bir "Reelpolitik" ortaya

ve karakterli bulur. Doğu Avrupa'da köylülerin zorlu yaşam koşulları altında yaşadığını belirterek, Türkleri neredeyse kurtarıcı olarak gördüklerini ifade eder. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (İnalçık, 2013, s. 299).

⁷ İlk kez 1815 Viyana Kongresi'nde Rus Çarı tarafından "Şark Meselesi" kavramı çerçevesinde gündeme gelen Osmanlı Devleti'nin bölünerek tasfiye edilme meselesi (Savcı, 2019, s. 284-286), Avrupalı devletlerin bu noktada çıkar çatışması yaşamalarına; Osmanlı Devleti'nin ise denge politikası izleme ve Batı karşısında gerilemenin nasıl telafi edilebileceği yönünde Nizam-ı Cedid ve Tanzimat gibi çeşitli reform girişimlerinde bulunmasına neden olmuştur. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (Beydilli, 2020, s. 360).

çıkardı (Güç, 2021, s. 1697; Bahtiyar, 2020, s. 50). Bu süreçte Rusya, İngiltere, Avusturya ve Fransa arasındaki ilişkilerin kötüye gitmesi, 1862 Prusya başbakanı olarak atanan Bismarck'ın Avrupa'da sürdürdüğü etkili diplomasi için önemli bir zemin hazırlamıştı. Aynı şekilde bu dönemde Alman ordusunun I. Wilhelm, Helmuth von Moltke ve Albrecht von Roon tarafından yeniden yapılandırılması süreci Almanlar lehine kolaylaştırmıştı.

Bu süreç Bismarck'ın yürüttüğü diplomasi sonucunda Danimarka (1864), Avusturya (1866) ve Fransa (1870-1871) ile yapılan savaşlardan elde edilen zaferlerle sayesinde 1871 yılında Alman İmparatorluğu'nun kurulmasının ilanı ile sonuçlanmıştır (Güçyetmez, 2020, s. 3). Bundan sonra Bismarck Alman ulusal birliğini tamamlamakla kalmamış Avrupa'da güç dengelerini sarsacak kadar da güçlenmiştir (Güçyetmez, 2020, s. 1-3, 28).

Almanya bu şekilde büyük güçler arasında tarih sahnesine çıktığında Batı Avrupa'nın büyük sanayi imparatorlukları olan İngiltere ve Fransa koloni alanlarını oluşturmak amacıyla dünyayı paylaşmışlardı. Milli birliğini diğer devletlere göre geç tamamlayan Almanlar kısa sürede sanayi toplumu olarak bu devletlerarasında yerini almıştır. Alman İmparatorluğu İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya gibi sanayi devletlerinin yaptığı gibi geç kaldığı koloniler için yeni yerler arayışına girmiştir. Bu yüzden Almanya daha çok endüstrileşemeyen ve zengin kaynaklara sahip olan Osmanlı ve İran gibi ülkelere yönelmiştir (Ortaylı, 2022, s. 11-22).

1871'den önceki dönemde Osmanlı ve Prusya arasındaki ilişkiler, Prusya'nın henüz Alman İmparatorluğu'nu kurmadan önceki dengelerle şekillenmişti. Avusturya ve Rusya'nın baskısı altında olan Prusya ortak komşular ve ortak düşmanlara karşı dayanışma politikası çerçevesinde Osmanlı'yı müttefik olarak görmüştür. Bu dönemde Osmanlı da tek başına ayakta kalmakta zorlanıyordu ve bu nedenle Prusya'yı, Avusturya ve Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak gördü (Güzay, 2019, s. 15; Karacakaya, 2022, s. 49; Altıntaş, 2018, s. 47-50). Osmanlı Devleti, daha önce de bahsi geçtiği üzere, Kırım Savaşı'ndan 1874'e kadar alınan tüm dış borçların altından kalkamayarak 6 Ekim 1875'de Heyet-i Vükela kararıyla iflasını vermek zorunda kalmıştır (Sağlam, 2007, s. 37). İmparatorluğun mali çöküşüyle birlikte 1881'de Düyûn-ı Umûmiyye adı altında kurulan kurum, Osmanlı sermayesini Avrupa himayesine sokarak bazı gelirleri yabancı devletlerin kontrolüne geçirmiştir. Bu durum büyük güçlerin "hasta adam" olarak adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu'nu yağmalama eğilimine dönüştü. Ülkenin belirli gelir kaynaklarına el konuldu, doğal zenginlikler tekelleri imtiyazlarla yabancı devletlere

devredildi. İktisadi çöküşle birlikte iç ayaklanmalar ve dış güçler arasındaki gerilimle başa çıkmaya çalışan Osmanlı, bunu denge politikası sürdürmekle yapmaya çalıştı.

Osmanlı Devleti'nin çoğu zaman bağımsız karar alma yetkisi olmasa da emperyalist devletlerarasındaki politik gerilimler, yine de denge oyunlarında ona tercih yapma fırsatı sunuyordu. Bu tercih yelpazesinin, daha önce de bahsi geçtiği üzere, 19. yüzyılın son çeyreğinde daralması, Osmanlı'nın Almanya'ya yaklaştığını göstermektedir. Almanya'nın dış politikasının, diğer ülkelerin tersine, Osmanlı'ya yaşam şansı tanıma eğiliminde olması, bu tercihin benimsenmesinde önemli bir rol oynadı. İmparatorluk aynı zamanda bu tercihle en azından sömürge altındaki bölgelere İngiltere, Fransa ve Rusya karşısı bir politika yürüttüğünün sinyallerini vermek ve dolayısıyla Müslümanların öncüsü olma misyonunu görünüşte devam ettirdiğini göstermek istiyordu (Ortaylı, 2022, s. 44-46). Diğer yandan Almanya, Osmanlı aracılığıyla hammadde temini ve pazar ihtiyaçlarını karşılama fırsatına sahip olacaktı. (Reyhan, 2005, s. 218). Her iki devlet için de karşılıklı avantajlar sunan bu yaklaşma sonucunda Almanya, Osmanlı ordusunu düzenleme görevini üstlendiği gibi, Osmanlı'nın İslami birliği çerçevesinde geliştirdiği politikayı desteklemiş, Bağdat demiryolunun inşasına büyük katkı sağlamıştı (Altıntaş, 2012, s. 21-22).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile yaklaşması, aynı zamanda içinde bulunduğu mali sıkıntılardan kurtulmanın da çabasıydı. Zira Düyûn-ı Umûmiyye'nin öncesi dönemde, İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkilerde Osmanlı Devleti sürekli olarak zarar gören bir konumdaydı. Ancak Düyûn-ı Umûmiyye'nin kurulmasının ardından Osmanlı ve Almanya arasındaki iktisadi ilişkiler öncekilerden farklı bir ivme kazandı. Osmanlı Devleti finansal desteği Alman bankalarından sağlayarak mali sorunlarına çözüm bulma yoluna gitmişti. Bu sayede Almanya ile olan ekonomik bağlar hızla güçlendi (Çıtır, 2022, s. 180).

İki devlet arasındaki ilişkiler kültürel alanda da kendini göstermiştir. Osmanlı kurumlarında yer alan bürokratların yanı sıra Almanların çeşitli coğrafyalarda açtığı eğitim kurumları ve sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecek arkeolojik çalışmalar kültürel-politik iş birliğinin varlığı için en açık örneklerdir (Karbi, 2023, s. 12-13).

İKİNCİ BÖLÜM
ESKİ ESER BİLİNCİNİN KÜLTÜREL-POLİTİK ZEMİNİ

2.1. AVRUPA'DAKİ DÜŞÜNSEL ZEMİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE ANTİK ESERLER

Birinci Bölüm'de bahsi geçen Avrupa'daki siyasal gelişmeler ve Osmanlı Devleti'nin buna karşı aldığı dönemsel pozisyonlar, Osmanlı-Alman ilişkilerini birçok alanda etkilediği gibi arkeolojik çalışmaların bu iki devlet arasında politik bir alana çekilmesinin zeminini hazırlaması açısından da önemli bir faktör olmuştur. Ancak Avrupa'da ekonomi, kültür, din ve düşünce alanlarında görülen ve yüzyılları bulan değişimlerin de özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Alman arkeologların Osmanlı toprakları üzerinde yaptıkları çalışmalar için kritik bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

15. yüzyıldan itibaren Avrupa kıtası büyük değişimlere gebe olmuştur. Bunda coğrafi keşiflerin oynadığı rol büyüktür. Zira bu keşifler sonucunda yeni ticaret yollarının bulunması ve deniz aşırı topraklara ulaşma çabaları bir yandan sömürgecilik hareketini başlatmış öte taraftan da keşfedilen zenginliklerin Avrupa'ya nakledilmesini sağlamıştır. Bu süreçte ekonomide görülen canlanma burjuva sınıfının gelişimini de tetiklemiştir. Günden güne zenginleşen Avrupa'da matbaanın icadının sağladığı imkânlar ise bilgiye daha geniş bir erişim sağlamanın yolunu açmıştır. Yeni sürecin yarattığı entelektüel gelişim Rönesans, Reform ve Aydınlanma hareketlerinin⁸ başlayıp⁹ yaygınlaşmasının da temel faktörlerinden biri olmuştur. Avrupa'da bilim ve ekonomi alanında yaşanan gelişmeler ile düşünce ve fikir alanlarında görülen değişimler özgürlük kavramının önem kazanmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle İtalya'da Rönesans hareketinin doğup büyümesine paralel olarak kilisenin skolastik düşüncesinin yerini bilimsel görüşe bırakması böyle bir sürecin sonunda olmuştur (Özcan, 2007, s. 177; Bayıl, 2012, s. 1).

Alman düşünür Martin Luther liderliğinde başlayan Reform hareketi bu eğilimin Avrupa'nın diğer ülkelerine yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Kiliseye duyulan güvenin sarsılması başta Almanya olmak üzere Avrupa genelinde giderek özgürlük düşüncesini politik ve kültürel alanda hâkim bir unsur haline getirmiştir. Zamanla Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerini de etkisi altına alan reform hareketleri siyasetten

⁸ Aydınlanma Çağı tek bir monolitik hareket değildir. İngiliz Aydınlanması, Fransız Aydınlanması ve Alman Aydınlanması gibi farklı alt gruplar, kendi özgün niteliklerine ve vurgularına sahiptir. Bu nedenle, bu dönemi bütün toplumlar için aynı şekilde yaşanmış tekdüze bir süreç olarak görmemek önemlidir. Her ülkenin, kendi tarihsel, kültürel ve entelektüel bağlamlarında Aydınlanma ideallerini kendi benzersiz yollarıyla benimsemiş olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (Usta, 2018, s. 79).

⁹ Aydınlanma Çağı genellikle 17. yüzyılın son çeyreği ile 18. yüzyılın son çeyreği arasındaki dönem olarak tarihlenir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (Cartwright, 2024, s. n).

ekonomiye, hukuktan eğitime kadar birçok alanda “laik” bir düşünce yapısının hâkim olmasına katkıda bulunmuştur. Kilise öğretilerinin gözden düştüğü bu sürecin en dikkat çekici sonuçlarından birisi ise Eski Çağ’ın bilgelik ve kültürüne olan ilginin giderek canlanmasıdır (Aktürkoğlu, 2022, s. 3).

İtalya’da başta Petrarca (1304-1374) ve Giovanni Bocaccio (1313-1375) olmak üzere büyük bir aydın kitlesinin düşünce özgürlüğünü ve ilmin gelişmesini İlk Çağ’ın köklerinde aramaya başlaması bu noktada önemli bir aşama olmuştur.¹⁰ Takip eden süreçte burjuva sınıfının içinde de İlk Çağ’ın hayat tarzına ve sanatına karşı bir hayranlık hızla ortaya çıkıp yayılmıştır. İtalyanların Roma geleneğine sadakatle bağlı olmaları ve Roma eserlerini kendi tarih ve kültürleriyle bağdaştırmaları bu sürecin gelişmesinde kolaylık sağlamıştır. Dolayısıyla klasik İlk Çağ’ı canlandırma ve taklit etme eğilimi İtalya’da zamanla milli bir gelenek hüviyeti kazanma kertesine varmıştır (İnalcık, 2011, s. 50-60).

İtalya’da yaşanan bu gelişmeler zamanla diğer Avrupa ülkelerini de etkilemiştir. Özellikle 18. yüzyılın ilk yarısından sonra Helen ve Roma kültürünü medeniyetin temeli olarak benimseyen İngiliz politik ve entelektüel aklı bu eğilimin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. İngiliz arkeologlar James Stuart (1713-1788) ve Nicholas Revett’in (1720-1804) 1751 yılında gittikleri Atina’da iki yıl zaman geçirdikten sonra İngiltere’ye döndüklerinde kültürlerinin temelini Helen kültürüne dayandırma çabaları bu açıdan önemli bir aşama olmuştur. Bunların da etkisiyle İngiltere’nin meydanlarında Helen kültürünü yansıtan eserler inşa edilmiştir. Böylece İngiltere’de 19. yüzyılda kadim Yunan, toplum için bir model haline gelmiştir. Aynı zamanda Britanya Müzesi’nin 1826 tarihli tanıtım broşüründe, İngiltere’nin yeniden doğmuş bir kadim Yunan olarak görülebileceği fikrini öne sürmüşlerdir. Sonunda Helenizm Fransa’ya da sıçramıştır. Fransa, “sanat müzeleri” ni bir kamu kurumu olarak canlandırıldığını ifade edip kendini kadim uygarlığın mirasçısı ve cisimleşmiş bir hali olarak ilan etmiştir. Diğer yandan 19. yüzyılda Fransa’nın güçlenmesi ve Fransa’da kadim Yunan kültürüne artan ilgi hem Almanya’da hem de İngiltere’de kültürel bir direniş tarzı oluşturmuştur (Shaw, 2020, s. 66-69; Sherman, 1989, s. 4). Bu ülkeler aracılığıyla Arkeolojik kazılarla elde edilen

¹⁰ Petrarca, edebiyat sahasında Eski Çağ’ı ilk rol model olarak kabul eden kişiydi. Antik Roma’yı ve onların kullandığı dili öğrenmek amacıyla antik eserleri araştırdı ve hatta Antik Dönem’e ait eserlerden oluşan bir kütüphane kurmuştur. İtalyanca yazılmış düzyazı eserlerin kurucusu olan Bocaccio da Petrarca’nın izinden gitmiştir. Kısa zamanda büyük bir kitleyi özellikle yüksek zümreden kişileri peşlerine katmışlardır. Latinceye duyulan bu hayranlıktan sonra Roma kültürünün asıl kaynağı olan kadim Yunan kültürüne inmek istediler. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (İnalcık, 2013, s. 59-60).

eserler geçmiş uygarlıkların derinliklerden gün yüzüne çıkarılarak kültürlerinin dünyaya çapında anlaşılmasına ve paylaşılmasına önemli katkı sağladığı gibi zamanla bu eserler misyonerlik veya bölücülük gibi faaliyetlere hizmet etmek için politik manipülasyon aracı olarak kullanılmıştır. Bu sebeple arkeoloji sadece tarihi keşiflere değil aynı zamanda kültürel mirasın siyasi çatışmalara konu olmasına da zemin hazırlamıştır (Özbozdağı, 2020, s. 20).

Sanayi devriminin 18. yüzyılda yol açtığı yeni durum da bu açıdan önem kazanmıştır. Dokuma ve buharlı makinelerin icadıyla Sanayi Devrimi'nin yaşanması daha ucuza daha çok üretim yapılmasını sağladığı için öncelikle dünyanın ticaret dengelerini değiştirmiştir. Böylece Avrupa devletleri arasında hammadde ve pazar ihtiyacından dolayı yeni sömürge yerleri için bir yarış başlamıştır. Bunun sonucunda Avrupa'daki aristokrat kesimin zenginleşmeye başlaması onların antik dönemlere daha fazla ilgi duymalarını ve 15. yüzyıldan beri gittikçe boyutları genişleyen koleksiyonculuğu ve antik eser toplayıcılığını önemli bir uğraş haline getirmelerini sağlamıştır. Zira zengin ve aristokrat kesim de zamanın ruhuna uygun olarak kendi kültürlerini Yunan ve Roma medeniyetleriyle açıklama eğiliminde olup bu doğrultuda söz konusu medeniyetlerden kalma eserleri koleksiyonlarında sergileme çabası içinde olmuşlardır (Shaw, 2020, s. 9; Acuce, 2020, s. 277; Özbozdağı, 2020, s. 19; Arsebük, 1983, s. 68). Osmanlı Devleti'nin söz konusu dönemde askeri, mali ve ekonomik açıdan geride kalması, bu tür girişimlerin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynuyordu (Bayıl, 2012, s. 5; Mutlu ve Başaran Mutlu, 2018, s. 69).

18. yüzyılda Alman sanat tarihçisi ve arkeolog Johannes Winkelmann'ın (1717-1768) kadim Yunan'ı üstün bir dönem olarak nitelendirip Almanların bu dönemi taklit etmesi gerektiğini önermesi İngiltere ve İtalya'daki eğilimin bir benzerinin yaklaşık olarak aynı dönemlerde Almanlar için de önem kazandığını göstermektedir. Ülkesi henüz bir ulus devlet formunu almamış olan Winkelmann'a göre Almanların gelişmesi bu sayede mümkün olacaktı (Shaw, 2020, s. 9-12; Türkseven, 2008, s. 5-6).

Bu süreç Fransız İhtilâli (1789) sonrası ulus devletlerin yükselişiyle daha da ivme kazanmıştır. Zira bundan sonra Avrupa toplumlarının köklerine yönelik arayışlar daha güçlü bir şekilde aydınların gündemine girmiştir. Özellikle devrimin bir fikri ürünü olarak tezahür eden milliyetçilik akımları zamanla emperyalist emellerle birleşerek Avrupa'daki dış politikanın da şekillenmesinde önemli bir unsur haline gelmiştir.

Arkeoloji ise bu süreçte ulus tarihi üzerinden kurulmak istenen tahakküm ilişkilerinde kullanışlı bir araç görevi görmüştür.

Esasen bunun alt yapısı 15. yüzyıldan beri kutsal kitaplarda ve antik eserlerde adı geçen yerlere karşı duyulan merak vesilesiyle seyyahların ve araştırma heyetlerinin Tevrat ve İncil’de adı geçen çoğunluğu Osmanlı Devleti hâkimiyet sınırları içerisinde bulunan şehirlerin varlığını kanıtlamak amacıyla Yakındoğu’ya; yani Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Mısır’a akın etmeleriyle atılmıştı (Shaw, 2020, s. 8; Özdoğan, 2006, s. 47; Polat, 2023, s. 256-257). Başta Mezopotamya ve Filistin bölgelerinde olmak üzere bu çerçevede yapılan kazılar, insanlığın yaratılışıyla ilgili dinsel bir teori oluşturmayı amaçlamaktaydı. Ancak bunun başka bir işlevi daha vardı: Eski ve Yeni Ahit’teki hikâyeleri kanıtlayarak, bu bölgelerde Avrupa mirasının büyük bir kısmının bulunduğunu iddia etmek. Bu yaklaşım Batılı devletler için “meşru yoldan” yönetim hakları elde etmeyi sağlamanın bir yoluydu (Özdoğan, 2006, s. 57).

Yakındoğu’nun kadim mirasçılarının Batı Avrupa ulusları olduğu tezi üzerinden şekillenen böyle bir tarih okuması, 19. yüzyıla gelindiğinde sadece Rönesans düşüncesinin çizdiği yol haritası üzerinden şekillenmiyordu. Kitab-ı Mukaddes’te geçen yerlerin tespiti ve tespit edilen yerlerde bulunan eserleri bulup sahiplenme çabası da dikkat çekmektedir. Bu yolla geçmişle bağ kurma gayreti Batılı milliyetçilik ideolojilerini güçlendirdiği gibi kadim eserlere yönelik büyük bir arayışı da tetikliyordu. Öyle ki birçok Avrupalı seyyah, koleksiyoncu, oryantalist bu amaçla girişimlerde bulunmuştu (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 264). Aynı şekilde Batılı arkeologlar da dönemin bahsi geçen politik atmosferinin etkisiyle çoğunluğu Osmanlı Devleti’ne ait olan Yakındoğu’nun antik ihtişamının kalıntılarına büyük bir ilgi duyup araştırma yapmaya başladılar (Muşmal, 2009, s. 30; Kutlu Dilbaz, 2016, s. 90; Şahin, 2007, s. 108). Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin arkeoloji ile tanışması bu yolla olmuştur. Ancak bu sorunsuz bir karşılaşma değildi. Nitekim Batılı arkeologların Osmanlı Devleti topraklarındaki keşifleri, Avrupalıların bu topraklardaki eserlerin meşru varisleri olarak algılanmasına yol açmasının yanı sıra bu eserleri koruma kisvesi altında ülkelerine resmi ya da gayri resmi yollarla götürmelerine de sebep olmuştur.

2.2. ZENGİN KOLEKSİYONLARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE KURUMSALLAŞAN MÜZELER

Koleksiyonculuk, tarih boyunca kültürel mirası korumanın ve paylaşmanın önemli bir yolu olmuştur. Özellikle Avrupa’da Antik Dönem Greko-Romen köklerle kurulacak bağ üzerinden ulus kimliklerini güçlenmesinde koleksiyonculuk önemli bir işlev görmüştür. 15. yüzyıldan itibaren koleksiyon oluşturmak için veya çeşitli sebeplerle Osmanlı coğrafyasını keşfe gelen seyyahlar, bu noktada önemli bir işleve sahiplerdi. Botanikçi, diplomat, arkeolog, mimar, tarihçi, ressam ve mühendis gibi farklı uzmanlık alanlarına sahip seyyahlar kendi uzmanlık alanlarına göre gittikleri yerlerin morfolojisini, arkeolojik ve sanatsal buluntularını, bitki örtüsünü detaylı bir şekilde incelemiş ve belgelemiştir. Seyyahların topladıkları bilgiler, fotoğraflar ve resimler Avrupa’da geniş içeriği olan koleksiyonları ortaya çıkarmıştır (Albasan, 2019, s. 166).

Rönesans Dönemi’nde klasik kültürün yeniden gündeme gelmesi ve Papa X. Leo (1512-1513) gibi etkili kişilerin sanat eserlerinin sadece estetik yönden değil tarihi açıdan da büyük önem taşıdıklarını ve bu sebeple koruma gerekliliğini ilan etmeleri, eski eser araştırmalarına ve toplanmasına büyük bir ivme kazandırmıştı. İtalya’da din adamları ve soyluların eski eser toplama amacıyla yapılan kazılara mali destek sunması da koleksiyonculuğun gelişmesinde önemli bir etkendi (Karabulut, 2008, s. 10).

1600’lü yılların başına gelindiğinde ise İngiliz Kraliyet ailesinin önderliğinde pişmiş toprak ve bronz nesneler gibi her türlü sanat değeri taşıyan bütün eski objelerin toplanmaya çalışıldığı daha kapsamlı girişimlere şahit olunmaktadır (Yılmaz, s. 2020, s. 16). Bu süreç sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Nitekim 18. yüzyılda başlayan sanayileşme ve yeni düşünsel akımlar hem aristokratların zenginleşmesine hem de onların çalışma anlayışlarının değişmesine sebep olduğundan, aristokratların koleksiyonculuk ve antikacılık gibi alanlara duyduğu ilginin artmasını sağlamıştır. Zira aristokrat kesim de kültürünü Yunan ve Roma medeniyetleriyle bağdaştırma idealleri doğrultusunda hareket etmiş ve bu medeniyetlerden kalma eserleri koleksiyonlarında sergilemek amacıyla toplama yoluna gitmiştir (Shaw, 2020, s. 9; Acuce, 2020, s. 277; Özbozdağı, 2020, s. 19; Arsebük, 1983, s. 68).

Bu yüzden 16., 17. ve 18. yüzyıllarda seyyahların sayısının başta Anadolu’da olmak üzere Akdeniz dünyasında artmıştır. Böylece Akdeniz ülkelerinin zengin kültürel mirası, zamanla prestijli bir koleksiyona sahip olma yarışının ana unsuru haline gelmiştir.

Koleksiyonculuk eylemi artık antik eserlere olan ilgiyi daha önce değerli madenleri barındıran defineleri ele geçirme veya tarihi bir sütunu ya da yontulmuş bir taşı yeni yapılacak bir yapıda kullanmanın ötesine geçirmiştir (Koşay vd., 2013, s. 1; Yılmaz, 2020, s. 16; İnankur, 1993, s. 75).

19. yüzyıla gelindiğinde Batılı aydınların ve devlet adamlarının kadim Yunan ruhunu Avrupa kültürüyle bağdaştırıp tekrardan canlandırma gayretlerinin bir yansıması olan Yeni Helenizm (Neo-Hellenism) düşüncesi (Shaw, 2020, s. 11-12; Türkseven, 2008, s. 5-6) ve Fransız İhtilâli'nin ivme kazandırdığı ulusçu yaklaşımlar koleksiyonculuğun giderek daha prestijli bir uğraş haline gelmesini sağlamıştır. Başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya, Almanya, İspanya, Rusya ve Amerika'da koleksiyonculuk adı altında yapılan çalışmalar ve bir araya getirilen eserler giderek daha kurumsal bir kimlik kazanmıştır (Atar ve Karabulut, 2018, s. 124; Şahin, s. 105; Özdoğan, 2006, s. 50-51).

Nitekim koleksiyonculuk tutkusuyla hareket eden bireyler, ülkelerinde eski eserlere odaklı müze, müzayede ve galeri gibi kuruluşları oluşturarak bu alanda kurumsallaşmaya başlamıştır. 1552-1605 yılları arasında yaşayan İtalyan hekim Ullisse Aldrovandi'nin, doğadan seçtiği örneklerle müze kurma girişiminde bulunması, müzeciliğin erken evrelerindeki önemli adımlardan biri olarak kabul edilir. 1665 tarihinde Bavyera Dükası'nın yanında çalışan Samuel Van Quichberg'in müzecilik üzerine yazdığı ilk bilimsel kitap ise müzecilik alandaki ilerlemelerin belirgin bir göstergesidir. Ancak bu girişimler halkın genellikle müzelerden uzak durması boyutuyla günümüz müzeciliğinden farklıydı. Bu durumun arkasında yatan en önemli etkenlerden biri muhtemelen müzelerin başlangıçta sadece elit kesime hitap etmesi ve halkın bu kurumlarla ilişki kurmakta zorluk çekmesiyle ilgiliydi. İngiltere'de 1683 yılında kurulan ilk halka açık müze, bu bakımdan müzecilik tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Batı toplumlarında zengin koleksiyonların kamulaştırılmasıyla destek bulan bu düşünceyle müzeciliğin günümüz anlayışına yakın bir hale geldiği söylenebilir. Örneğin; Sir Hand Sloane'nun (1660-1754) bitki, para, madalya, araç gereç, basılı ve yazma kitap gibi çeşitli koleksiyonları İngiliz Parlamentosu'na bağışlaması sayesinde 1759'da Londra'da British Museum açılmıştır. Yine 1746 yılına gelindiğinde modern anlamda müze kurma düşüncesini ilk defa Fransız yazar La Fund de Saint-Yenne'in ortaya attığı görülür (Özet ve Gözüm, 2003, s. 13). Bu gelişmeler 1793 yılında Louvre Müzesi'nin Fransa'da açılması ve 1798'de Napolyon'un faaliyetleri üzerinden de izlenebilir.

Bilindiği üzere Mısır uzun tarihi geçmişi sayesinde çok sayıda uygarlığın izini taşımaktadır. Mısır, MÖ 3000’li yıllardan itibaren Firavunlar tarafından yönetilmiş; sonrasında Asur, Pers, Makedon, Roma ve Bizans gibi birçok devletin idaresi altına girmiştir. Hz. Ömer Dönemi’nde İslam’la tanışan bu topraklar 1517 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altına girmiş (Çınar, 2008, s. 1) ve her uygarlıktan kültürel miras taşımıştır. Fransa’nın Akdeniz’deki hâkimiyetini sağlayıp önemli bir sömürge bölgesi yaratma ve İngiltere’nin Hindistan’daki varlığını tehdit etme amacıyla Mısır’a sefere çıkan Napolyon’un (Şimşirligil, 2017, s. 221-222), yanında 50 savaş gemisi ve 500 civarında nakliye gemisinin yanı sıra 167 kişiden oluşan bilim ve sanat adamlarından oluşan bir heyeti de götürmesi dikkat çekicidir. Oldukça bilinçli bir girişim olduğu görülen bu olayda bilim adamlarının yanında 287 ciltten oluşan bir kütüphane ile Fransızca, Arapça ve Yunanca baskı yapabilen iki tane matbaa makinesi mevcuttu.¹¹ Dönemin ruhuna uygun olarak fethedilen topraklar üzerinde hak iddia etmenin bir yolu olan Antik Dönem eserlerine sahip olma yaklaşımı bu defa bizzat bu sefer sırasında Fransa lideri tarafından benimsenmişti. Anlaşılan o ki Osmanlı-İngiliz ittifakıyla başarısız olan bu sefer sonucunda Fransızlar sadece Antik Mısır çizimleri ve bilgileriyle ülkelerine dönmekle yetinmişlerdi. Ancak Fransız bilim insanlarının *Description de l’Egypte* (Mısır’ın Betimlenmesi) adlı eseri yayınlamaları Avrupa’da Doğu’nun antik yapısıyla ilgili yeni bir devrim yarattı. Bundan sonra Avrupa büyükelçilikleri ve konsolosluklarının da desteğiyle bu bilgi ışığında Osmanlı Devleti’nde daha fazla hazine bulma ve bu eserleri illegal yollarla müzelerine götürme girişimleri yaşandı. Zaten Fransızların Paris’e götürmek istedikleri antik eserler de İngilizlerin Mısır’daki galibiyetleri sonucunda Bristish Museum’a taşınmıştı. Bunlar aynı zamanda Bristish Museum’a götürülen ilk Mısır eserleriydi (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 74-75).

Değerli nesnelerin korunması çerçevesinde görülen bu tarz eylemler müzelerin giderek koleksiyonculuğun yerini almasını ve kurumsallaşmasını sağladı. Bu süreç aynı

¹¹ Eski Mısır tarihini incelemek için bu heyeti yanında bulunduran Napolyon aynı zamanda Fransa’ya fayda sağlamak amacıyla Mısır’ı bilim ve teknik konusunda geliştirmektir (Çolak, 2008, s. 148). Seferin başarısız olmasıyla bu insanlar Antik Mısır çizimleri ve bilgileriyle ülkelerine döndüler. Paris’e götürmek istedikleri antik eserleri de İngilizlere bırakmak zorunda kaldılar. İngilizler böylelikle 1759’da kurulmuş olan Bristish Museum’a ilk Mısır hazinelerini yerleştirecektir. Fransız bilim insanları da *Description de l’Egypte* (Mısır’ın Betimlenmesi) adlı eser yayınlamaları Avrupa’da Doğu’nun antik yapısıyla ilgili yeni bir devrim yarattılar. Bundan sonra Osmanlı Devleti’ndeki Avrupa büyükelçilikleri ve konsoloslukları ülkelerinde çığır açan bu ilgiye mazhar olabilmek amacıyla daha fazla hazine kazıcılarına ve hırsızlarına hizmet eder duruma geleceklerdir. Sultanlar bu durumu başlangıçta çok önemsemediler ancak ülkelerindeki yağmaların ne boyuta geldiğini farkına vardıklarında hem kayıpları çok olacaktı hem de bu kazıcıları baskı altına almak oldukça zor olacaktı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 74-75; Işık, 2020, s. 141).

zamanda müzelerin içlerini doldurma ihtiyacını ve dolayısıyla arkeolojik çalışmaların artmasını da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyacın karşılanacağı yerler ise Mısır örneğinde görüldüğü üzere büyük oranda Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeydi. Üstelik Birinci Bölümde de bahsi geçtiği üzere, 18.-19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde olduğu ekonomik ve siyasi zorluklar (Bayıl, 2012, s. 5), Avrupalıların Osmanlı topraklarında etkin bir şekilde faaliyet göstermelerini kolaylaştırıyor ve buldukları her eseri kendi ülkelerine götürüp müzelerinde sergileme imkânı yaratıyordu (Özbozdağı, 2020, s. 20-21; Türkseven, 2008, s. 5-6). İzni veya izinsiz gerçekleştirilen kazılarda elde edilen eserler böylece geri dönüşü mümkün olmayan bir şekilde Osmanlı topraklarının dışına çıkıyordu (Koşay vd., 2013, s. 1-2; Shaw, 2020, s. 27-28).

Almanya'daki müzecilik çalışmalarının gelişmesi de Avrupa'daki bu politik sürecin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Özet ve Gözü, 2003, s. 13). Nitekim yaklaşık aynı dönemlerde (1797) Berlin'de ilk müze binası inşasına başlanmış ve 1830 yılında bu müze ziyarete açılmıştır. Bu gelişim çizgisinin bu noktaya varmasında 1760'lı yılların başında arkeolojinin bir bilim dalı olarak kabul edilmesinin önemli bir etkisi vardı (Özet ve Gözü, 2003, s. 13). Alman sanat tarihçisi ve arkeolog Johann Joachim Winckelmann'ın 1764 tarihinde yayımlanan *Geschichte Der Kunst Des Altertums* (Eski Çağ Sanat Tarihi) adlı eseri bu noktada büyük bir önem arz etmektedir. Winckelmann bu eserinde Yunan, Greko-Roma ve Roma sanatları arasındaki farkları belirterek sanat tarzlarına dayalı bilimsel bir sınıflandırmaya gitmiştir. Onun bu yöntemi modern arkeolojinin ve müzeciliğin temellerini oluşturmuştur (Muşmal, 2009, s. 10-11).

Winckelmann'ın eserinde ortaya koyduğu yöntem ve görüşlerin politik boyutu arkeolojik çalışmalarının bir diğer niteliğiydi. Zira onun antik eserleri sınıflandırmaya dayalı yöntemi Batı merkezli bakış açısının ve diğer kültürleri dışlamanın bir yansıması görünümündeydi. Sanatın toplumun tarihini yansıttığına inanan Winckelmann, Almanların gelişmesini sanata bağlı olduğunu savunuyordu. Ona göre bu da ancak Almanların özellikle kadim Yunan'ın üstün medeniyetini taklit etmesiyle mümkündü. Bu düşünceler, Almanya'da olduğu kadar tüm Avrupa'da da etkili oldu (Shaw, 2020, s. 14).

Almanya'da bu bakış açısı üzerine kurulan müze geleneği daha sonraki dönemlerde özellikle şark coğrafyasından gelecek eserlerin toplanması ve sergilenmesi doğrultusunda bilimsel ve politik bir eğilimin gelişmesine yol açtı. Heinrich Petermann'ın 1852-1855 yılları arasında Osmanlı topraklarını da içine alan şark seyahati bu bakımdan önemli bir dönüm noktası olmuştu. Petermann seyahati sırasında, kraliyet müzeleri adına

antika ve madeni para satın alma sorumluluğunu üstlenmiş ve Asur heykellerini Berlin'e getirmeyi başarmıştı. Öyle ki Mısır'a olan ilginin de yükseldiği bu dönemlerde heykeller için Berlin kraliyet müzelerinde Ön Asya Bölümü'nün açılması fikri ortaya atılmıştır. Nihayetinde bu süreç 1885 yılına kadar toplanan eserlerin farklı birimlerde tutulması ve 1889 yılında Ön Asya Müzesi olarak bilinen Vordersiatische Museum'un (VAM) kurulmasıyla devam etmiştir (Karbi, 2020, s. 62-63).

Müzecilik alanında kurumsal yapısını oturtan Almanların Osmanlı coğrafyasında yoğunlaşan kazı faaliyetleri II. Wilhelm'in Osmanlı seyahatine (1889) çıkıp Bağdat Demiryolu Projesinin imtiyazını aldığı tarihten sonra yeni bir ivme kazanmıştır (Karbi, 2020, s. 62-63). Bu durum arkeolojik faaliyetlerin politik gelişmelerle olan yakın ilişkisini göstermesi açısından da önemli bir örnektir. Bundan sonraki süreçte Almanların Anadolu'da Troya (1870-1894), Bergama (1871-1911), Millet (1899-1913), Boğazköy (1882-1912); Mezopotamya'da Babil ve Asur bölgelerinde bir kısmı daha önce devam eden yoğun arkeolojik faaliyetleri olmuştur. 1898 ve 1899 yıllarında, C.F. Lehmann-Haupt ve Waldemar Belck Van adlı iki Alman arkeolog, Toprakkale ve çevresinde kapsamlı kazılar gerçekleştirdi. Aynı dönemde (1898) Alman arkeolog Dr. Rudolf Herckok, İstanköy (Bodrum) kazılarına başladı ve bu çalışmalarını 1906 yılına kadar sürdürdü. 1905'te Hugo Winckler ve Makridi Bey aynı bölgede çalıştılar. Aynı zamanda Zincirli'de de Carl Humann ve Felix von Luschan tarafından uzun süre devam eden kazı çalışmaları yapılmıştır (Karbi, 2023, s. 63). Böylece zamanla Berlin Müzesi zengin koleksiyonlarıyla Yunanistan, Mısır ve Anadolu'dan gelen eserleri sergileyen önemli bir merkez haline gelmiştir (Şahin, 2007, s. 102-103; Taştan, 2022, s. n; Shaw, 2020, s. 13).

2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESER BİLİNCİNİN GELİŞİMİ

Avrupa'da eski eserlerle ilgili ilk düzenlemeler Roma Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Tarih bilincinin tam oluşmadığı bu dönemlerde arkeoloji bir bilim alanı haline gelmemiş olsa da eserler çok fazla zarar görmeden korunabilmişti. Özellikle Orta Çağ dünyasında eski eserlerin estetik ve dini işlevleri onların talan edilmesini engelliyordu (Aktel, 1998, s. 177-184). Zamanla eserleri koruma işlevi kurumsallaşmaya başladı. Daha önce de bahsi geçtiği üzere Avrupa'da 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar devam eden kültürel, ekonomik ve politik gelişme İlk Çağ uygarlıklarına olan yaklaşımı değiştirmiş, arkeolojiyi bir bilim alanı olarak benimsemesini sağlamış, müzelerin ortaya

çıkmasına vesile olmuş ve kültürel mirasın olduğu topraklara bir “emperyalist” yönelimin olmasına sebep olmuştu. Dolayısıyla antik kalıntıların Avrupa müzelerinin koleksiyonlarını zenginleştirmesi aynı zamanda onların tarihsel bağlantılarını güçlendiren politik bir niteliğe de sahipti (Muşmal, 2009a, s. 7).

Bu bakımdan Osmanlı yönetimindeki topraklar barındırdığı antik kültür mirasıyla bütün dikkatleri üzerine çekiyordu. Ancak Avrupalıların tersine, Osmanlı İmparatorluğu’nun Antik Dönem eserlerine yaklaşımının uzun süre belli bir kayıtsızlıkla devam ettiği görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle Osmanlıların arkeolojik kalıntıların korunması ve araştırılması konusunda etkin bir politikası yoktu. Bu alanda yeterli çabanın sarf edilmemesi, birçok eserin tahrip edilmesine veya bunların başka ülkelere gönderilmesine sebep olmuştu (Madran, 1985, s. 505; Önder, 1990, s. 492; Muşmal, 2009a, s. 7).

Esasen eski eserlerin depolarda saklanması ya da yeni yapıların içinde tarihi eserlerin kullanılması ve bunlarla ilgili bir literatürün oluşması gibi uygulamaların varlığı tamamen yok değildi. Bu durum hem Osmanlı öncesi Türk devletlerinde görülen bazı uygulamalardan hem de Osmanlı dönemindeki çeşitli faaliyetlerden anlaşılabilir. Nitekim Anadolu Selçukluların, Konya’daki Alaaddin Tepesi’ndeki sur duvarlarına Antik Dönem’e ait heykel ve kabartmaları yerleştirdikleri ve ellerine geçen çeşitli dönemlere ait işlenmiş taşları bu surun dış duvarlarına sergilemek amacıyla yapıştırdıkları bilinmektedir (Eyice, 1995, s. 1596). Yine Yavuz Sultan Selim’in Suriye ve Mısır seferleri sırasında Osmanlı’ya kazandırdığı ve koruma altına aldığı kutsal emanetler ve değerli hazineler bu açıdan dikkat çekicidir. III. Murat Dönemi’nde (1574-1595) kadıların kendi idareleri altındaki değerli eserleri yabancılara sattıkları haberinin duyulması üzerine bu uygulamanın yasaklanması yine bu bilincin farklı dönemlerde devam ettiğinin önemli göstergelerindendir. Dahası 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı’da Eski Çağ medeniyetlerini tanımaya yönelik çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Taşköprülüzade’nin *Felsefe Tarihi Ansiklopedisi* buna örnek olarak gösterilebilir. Lale Devri’nde (1718-1730) de Sadrazam Damat İbrahim Paşa’nın çabalarıyla bu konuda çeviriler yapıp kitaplar basılmıştır. Ancak bu tarz örnekler Osmanlı yönetiminin kültürel mirasa olan hassasiyetini gösterse de bu bilincin Avrupa’daki gibi kurumsal bir ciddiyete ulaşması ancak 19. yüzyıla gelindiğinde gerçekleşecektir (Aslan, 1999, s. 93; Uzun Aydın, 2020, s. 84-85).

Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojik eserlere yönelik görece kayıtsızlığın ve topraklarındaki eserleri korumamanın çeşitli ekonomik ve politik nedenleri vardı. Özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren Batılı devletlerle yapılan savaşlar ve kaybedilen topraklar ile Mısır ve Yunanistan'da olduğu gibi farklı zamanlarda imparatorluğun değişik bölgelerinde ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri Osmanlı Devleti'nin çeşitli askeri, ekonomik ve siyasi zorluklarla mücadele etmesine sebep olmuştu. Bu durum imparatorluğun kültürel mirasa yeterli önem vermemesinin ve dolayısıyla arkeolojik kazılar yapmaya ve antik eserleri korumaya yeterli kaynak ve enerji ayıramamasının nedenlerinden biri olarak düşünülebilir (Muşmal, 2009a, s. 7). Eserlerin yabancı koleksiyoncular ve arkeologlar tarafından Osmanlı topraklarından Avrupa'ya götürülmesinin zemini de böylece hazırlanmış oluyordu. Ancak zamanla bu durum değişecekti. Özellikle II. Mahmut Dönemi'yle (1808-1839) birlikte antik eserlerle ilgili bir farkındalığın oluştuğu görülmektedir (Aslan, 1999, s. 93; Uzun Aydın, 2020, s. 84-85).

2.3.1. Osmanlı Müzeciliği: Fethi Ahmet Paşa ve Hagia Eirene Kilisesi

Osmanlı İmparatorluğu, daha önce de bahsi geçtiği üzere, 18. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Rusya, Fransa ve İngiltere'nin emperyalist hedeflerinin odak noktası haline gelmiştir. Bu sürecin dayattığı zorlu koşullarda kendi varlığını sürdürmeye çalışan devlet bir taraftan diplomatik girişimleri ve denge politikasını benimsemiş, öte taraftan Avrupa'da çeşitli alanlarda görülen yenilikleri uygulama çabasına girmiştir. Bu bakımdan özellikle II. Mahmut Dönemi'nde devam eden reformlar dikkat çekmektedir (Örenç, 2016, s. 59, 99-102). Bu dönemde yapılan faaliyetlerin kapsamı dolaylı ya da doğrudan Antik Dönem eserlerine olan yaklaşımı da etkilemiştir. Zira Türk tarihinde, her ne kadar Anadolu Selçuklu Dönemi'ne kadar geriye giden ve müzeciliği andıran çeşitli uygulamalar olsa da (Eyice, 1995, s. 1596) antik eserlerle ilgili güçlü bir politik bilincin varlığına ancak II. Mahmut Dönemi'nde ulaşılmıştır (Aslan, 1999, s. 93; Uzun Aydın, 2020, s. 84-85).

II. Mahmud'un hükümranlılığında Osmanlı yönetimi Batı'nın bilim, sanat ve kültüründe gerçekleşen gelişmeleri takip etmeye ve bunlara adapte olmaya çalışmıştır. Antik dönemlerden kalan eserlere olan yaklaşım da bundan nasibini almıştır. Padişahın 1827'den itibaren yurtdışına gönderdiği öğrenciler bu açıdan önemli bir rol oynamıştır. Zira yurtdışı eğitim ve görevlendirmeler Osmanlı aydınlarının Avrupalıların eski eserlere olan yaklaşımlarını yakından müşahade etme ve kendi ülkelerindeki arkeolojik

zenginliğin farkında olma imkânı sağlamıştır. Söz konusu aydın zümrenin etkisiyle eski eser ve kültürel miras konularında bazı gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde Antik Çağ'a giderek daha geniş bir yer verilmiş ve Avrupa'da olduğu gibi Antik Yunan-Roma tarihini tanıyabilmek için çeviriler yapılmıştır (Muşmal, 2009a, s. 15; Aslan, 1999, s. 93).

Ancak daha da önemlisi müzecilik alanında atılan ilk ciddi adımların da bu dönemde görülmesidir. Daha açık bir ifadeyle II. Mahmud'un, yakın çevresinden seçilmiş temsilcileri Avrupa'nın önde gelen şehirlerine göndererek modernleşme sürecini hızlandırması, Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma çabalarının yoğunlaştığı ve müzecilik alanında dikkate değer gelişmelerin yaşandığı Tanzimat Fermanı (1839) ve sonrasına giden süreci büyük oranda etkilemiştir. Müzecilik alanındaki gelişmelerde özellikle Tophane Müşiri Damat Fethi Ahmed Paşa'nın (1801-1857) önemli bir rolü olmuştur. Farklı dönemlerde Paris ve Viyana'da Sultan'ın elçisi olarak görev yapan Fethi Ahmed Paşa Avrupa'daki önemli müzeleri, özellikle de Louvre Müzesi'ni ve Viyana'daki müzeleri, ziyaret ederek kıtadaki kültürel zenginlikleri incelemiş ve edindiği bilgileri Osmanlı topraklarına taşımıştır (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 72; Aslan, 1999, s. 93).

Batı kültürüne açık bir kişi olarak bilinen Fethi Ahmed Paşa edindiği deneyimle Osmanlı İmparatorluğu'nda müzecilik alanında öncü adımlar atmıştır. Özellikle Sultan Abdülmecid Dönemi'ne (1839-1861) denk gelen 1845 yılında Hagia Eirene (Aya İrini) Kilisesi'nde çeşitli eski silahları ve antik eserleri toplaması Türk müzeciliğinin kuruluşu için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı'nın İç Cebahane olarak kullandığı ve iki galeri şeklinde düzenlenen Hagia Eirene Kilisesi, Mecma-ı Esliha-ı Âtîka (Eski Silahlar) ve Mecma-ı Âsâr-ı Atîka (Eski Arkeolojik Eserler) olmak üzere iki farklı koleksiyona ev sahipliği yapacak bir yapıya kavuşturulmuştur (Eyice, 1985, s. 1596-1597).

Görsel 2.1: Hagia Eirene (Aya İrini) Kilisesi

Kaynak: (Karacaörenli, 2007).

Fethi Ahmed Paşa'nın her tür eski eseri toplamaya başladığı depo görünümündeki bu ilk müze hem saraya hem de halka yakın bir konumdaydı. Ancak bu konumu tesadüf değildi. Burada sergilenen eserler marifetiyle halka, elçilere, konsoloslara güç gösterisi yapma ve şanlı bir geçmiş imajı verme amacı güdüldüğünden, bunların ulaşılabilir bir yerde olması önemliydi (Şimşek ve Dinç, 2009, s. 105-106). Zaten bu kuruluşun faaliyetlerini sürdürmesinde Sultan Abdülmecid'in de doğrudan etkisi olduğu görülmektedir. Servet-i Fünûn Dergisi'nde Türk müzeciliği ile ilgili bir yazıda, Sultan Abdülmecid'in Yalova gezisi sırasında rastladığı yıldızlı taşların üzerinde Kral Konstantin'in adının yazılı olduğunu öğrenmesi üzerine bu eserleri İstanbul'a gönderdiği belirtilir (Koşay vd., 2013, s. 12). Bu süreç bir yönüyle de Osmanlı toplumunun Avrupa'daki gelişmelere ayak uydurma çabalarının bir yansımasıydı.

Eski eserlerin toplanması ve korunması noktasında önemli bir girişim olmasına rağmen Fethi Ahmet Paşa'nın Hagia Eirene tecrübesi Batılı tarzda kurumsallaşmış bir müzecilik anlayışına karşılık gelmiyordu. Bu yönde yapılan ilk ciddi düzenlemeler ancak Fethi Ahmed Paşa'nın 1857 yılındaki vefatından sonra, yani Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında (1868-1869) gerçekleşebilmiştir. Bu dönemde Galatasaray Sultanîsi tarih öğretmenlerinden Edward Goold'un müzeye müdür olarak atandığı ve eski eserlerle ilgili

düzenlemeler yapmaya çalıştığı görülmektedir (Şimşek ve Dinç, 2009, s. 105-106). Belli eserlerin tanıtımı için kataloglar hazırlayan Goold, aynı zamanda Marmara Adası, Kapıdağ Yarımadası ve Tekirdağ'dan onlarca eserin toplanmasını sağlamıştır (Ortaylı, 1981, s. 1599).

Müze kurma¹² ve bununla ilgili nizamnâme girişimlerinin görüldüğü bu süreçte, eski eserleri koruma altına alabilmek için kazılara resmi ruhsat izni alma koşulu da getirilmiştir (Şimşek, 2009, s. 105-106). Aynı zamanda 1841 tarihinden itibaren bazı yerlerden gelen raporlarda antika olarak adlandırılan eserlerin ortaya çıkması halinde bunların içeriği ve eserleri satın alacak kişilerin ödemeyi nasıl yapacakları konusunda gerekli açıklamalar içeren yazıların ilgili vilayetlere gönderildiği de görülmektedir (BOA.C.MF.5/221). Yerelde bulunan bu tarz eserlerin varlığının merkezi yönetimle paylaşılması ve korunması ayrıca önemli bir meseleydi. Kudüs mutasarrıfının Gazze Sancağı'ndaki Aşkalon mevkiinde bulunan bir sfenks ile ilgili 1847 tarihinde Babîâlî'ye gönderdiği rapor bu açıdan önemli bir örnek olarak görülebilir. Antik eserlere dair bilgilerin toplanması ve paylaşılmasına yönelik bu tür girişimler Osmanlı devlet adamlarının artık kültürel mirasın öneminin farkında olduklarını açık olarak göstermektedir (Ortaylı, 2019, s. 263, 266).

2.3.2. Müze-i Hümayun'un Kuruluş Süreci

Sultan Abdülmecid Dönemi'ndeki eski eserler ve müzecilik alanındaki yenilikler, Sultan Abdülaziz Dönemi'ndeki (1861-1876) önemli gelişmelerle devam etmiştir. Osmanlı padişahının 1867 tarihinde yaptığı Avrupa gezisi sırasında Abras Galerisi'ni ziyaret ettiği bilinmektedir. Bu geziden hemen sonra Osmanlı'da tarihi eserlere ilginin arttığı açıktır (Shaw, 2020, s. 102). Öyle ki padişahın ziyareti üzerinden çok geçmeden (1869) Sadrazam Ali Paşa tarafından Mecma-ı Âsâr-ı Atîka'nın adı Müze-i Hümayun olarak değiştirildi. Shaw'un deyimiyle bu isim değişikliği kurumun artık imparatorluğun bütünlüğünü temsil ettiğinin bir göstergesiydi. Artık Avrupa müzelerinde olduğu gibi devlet gücünü, topraklarında bulunup toplanan tarihi eserler aracılığıyla ziyaretçilerine gösterme fırsatı bulacaktı (Shaw, 2020, s. 102-103). Müzelere yüklenen bu politik kimlik aynı zamanda Avrupa'yla ilişkileri kültürel bir zemin üzerinden tartışma

¹² 1839 yılında Galatasaray Mekteb-i Tıbbîye-i Fünun-ı Şahane'de açılan Tarih-i Tabii Müzesi Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nin başından itibaren bir kurum olarak müzelerin bilim ve kültür politikaları için öneminin farkında olduğunu gösterir. Bu müzeye ait veriler 1848 yılında çıkan bir yangınla yok olmuştur (Saatçı Ata, 2021, s. 459).

imkânı da vermekteydi. Bu yolla Avrupalıların yaptığı gibi Osmanlılar da uzak geçmişin mirasçıları olarak söz konusu dönemlerden kalan eserleri sahiplenip kendi toprakları üzerindeki egemenlik haklarını daha kolay savunabileceklerdi (Shaw, 2020, s. 101, 106).

Görsel 2.2: 1867 Sultan Abdülaziz Viyana Arkeoloji Müzesi'nde

Kaynak: (Kuyaş, 2017).

Egemenliğin simgesel bir göstergesi olarak işlev gören arkeolojik eserleri toplama ve müzelerde sergileme meselesi gittikçe resmi idarenin doğrudan müdahale ettiği ana meşgalelerden biri haline geldi. Müzenin eğitimle ilgili işlevini önceleyen dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın bu yöndeki girişimleri dikkat çekmektedir. Nitekim Müze-i Hümayun'un kuruluşundan hemen sonra paşa tarafından imparatorluğun çeşitli bölgelerine tezkere gönderilmesi ve toplanan eski eserlerin İstanbul'a gönderilme talimatının verilmesi (1869) bu eserlerin korunması ve Osmanlı müzeciliğinin gelişmesi için önemli bir katkı sunmuştur (Shaw, 2020, s. 104).

Saffet Paşa'nın eski eserlerin satın alınması dâhil taşradaki yöneticilere geniş yetkiler veren talimatları, aynı zamanda imparatorluğun merkezi yönetimine sadakatlerini göstermek isteyen yerel yöneticilerin bu yönde gayret göstermelerine neden olmuş ve bu da imparatorluk çapında eski eserlere olan ilgiyi artırmıştır (Shaw, 2020, s. 104-105, 108).

Osmanlı Devleti içinde müzecilik alanında yetişmiş yerli uzmanların bulunmaması, Müze-i Hümayun'un kurumsallaşmasında aynı zamanda yabancı

uzmanların rolünü de artırmıştır (Saatçı Ata, 2021, s. 462). Bu bağlamda sürece ilk katkı sağlayan kişi Galatasaray Lisesi'nde ve Harp Okulu'nda dersler veren ve daha sonra muhtemelen Ali Paşa'nın etkisiyle Müze-i Hümâyun müdürlüğüne atanan Edward Goold'du. Goold, çeşitli kazılara katılıp bulunan eserleri müzeye getirmekle kalmamış (Shaw, 2020, s. 108) aynı zamanda müzede öne çıkan eserleri tanıtan bir taş baskı katalog hazırlayıp bunu Ali Paşa'ya ithaf etmiştir (Eyice, 1985, s. 1600). 1871 tarihinde ise Mahmud Nedim Paşa, Avusturya sefiri Freiherr von Prokesch-Osten'in ısrarıyla, İstanbul'daki Loyd Autrichen Vapur Acentesi'nin sahibinin oğlu, ressam ve koleksiyoncu Pio Francesco Carlo Terenzio'ya emanet etmiştir (Arık, 1953, s. 1).

Terenzio'nun kısa süren görevinden sonra 1872'de Müze-i Hümâyun'un müdürlüğüne Alman asıllı Philipp Anton Dethier'in (1803-1881) getirilmesi, müzenin gelişimi noktasında önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Dethier, Alman arkeolojisinin öncülerinden biri olarak bilinmektedir. Berlin'deki Friedrich Wilhelm Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde eğitim aldıktan sonra Almanya ve Fransa'da öğretmenlik yapmıştır. Dil bilimci ve yazıt koleksiyoncusu olarak da tanınmış olan Dethier aynı zamanda tarih alanında doktorasını tamamlamış, arkeoloji ve sanat tarihi alanında donanım kazanmış çok yönlü bir uzmandı (Ogan, 1947, s. 5; Saatçı Ata, 2021, s. 459; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 81-83).

Dethier'in öğrenim hayatından sonra demiryolu ve vapur işletmecilerine yönelik "Der Dampfer" adlı bir dergi çıkartması ayrıca dikkate değerdir. Onun İstanbul kariyeri de bu dergi deneyiminin ardından başlamıştır. 1847 tarihinde İstanbul'a gelen Dethier, burada geçirdiği 20 yıldan fazla sürede arkeoloji alanında önemli çalışmalara imza atmıştır. Bu süreçte dönemin siyasi aktörleriyle yakın ilişkiler kurması ise büyük olasılıkla 1872'de onun Müze-i Hümâyun'un müdürü olarak atanmasında etkili bir faktör olmuştur. Terenzio'nun müdürlük görevine getirilmesinde olduğu gibi Dethier'in de bu makama gelmesinde Avusturya Büyükelçisi Anton Prokesh von Osten'nin önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Müze-i Hümâyun müdürlerinin belirlenmesinde dış müdahalelerin bir işareti olarak da değerlendirilebilecek Avusturya Büyükelçisinin etkinliği, bir yönüyle de çeşitli siyasi, ekonomik ve askeri sorunlarla mücadele eden Osmanlı Devleti'nin bu tarz etkinlikleri gerçekleştirme noktasında dönemin büyük devletlerinden çok da bağımsız bir şekilde hareket edemediğini göstermektedir (Saatçı Ata, 2021, s. 459- 464; Gottschlich ve Zaptçioğlu, s. 81-83).

Görsel 2.3: Müze-i Hümayun İlk Binası

Kaynak: (Kutlu Dilbaz, 2014, s. 298).

Dethier'in Müze-i Hümayun müdürlüğü görevi 8 yıl 6 ay sürmüştür. Onun, görev süresi boyunca 15 sadrazam ve 9 Maarif Nazırı ile çalışmış olması, bu dönemde kurumsal bir yapının sorunsuz bir şekilde inşası için gerekli olan politik ve idari istikrarın olmadığını göstermektedir. Ancak yine de o, görevde kaldığı sürede Osmanlı Devleti'nde modern bir müzenin kurulması ve müze eğitiminin gelişmesi için önemli girişimlerde bulunmaktan geri durmamıştır (Saatçi Ata, 2021, s. 459). Nitekim Dethier'in müze müdürü olarak imparatorluğun çeşitli bölgelerinden birçok eser topladığı ve müzede önemli bir koleksiyon oluşturduğu Hagia Eirene'deki eser sayısının onun döneminde 650 âdeti bulmasıyla anlaşılabilir. Osmanlı topraklarının sahip olduğu kültürel zenginlik düşünüldüğünde bu miktar her ne kadar yetersiz gibi görülse de Dethier'in bu gayreti Osmanlı müzeciliğinde kültürel mirasın zenginleşmesi ve sahiplenilmesi bakımından önemli bir katkıydı.

Dethier'in, Çemberlitaş'ta daha kapsamlı ve büyük bir müze inşasına başlamak amacıyla olduğu da bilinmektedir. Bunun nedeni de bu zamana kadar müzelerin halka açık olmaması ve dolayısıyla müzenin halka açılabilmesi için böyle bir yapıya ihtiyaç

duyulmuş olmasıdır. Ancak bu isteği gerçekleştirememiştir. Böylece müzenin Çinili Köşk'e taşınması fikri gündeme gelmiştir. Çinili Köşk'ün Müze-i Hümayun olarak düzenlenmesi sırasında, bina Mart 1875'te teslim edilmiş olmasına rağmen, Dethier'in isteği üzerine yapılan tadilatlar binanın kimliğini değiştirmiştir. Bu tadilatlar, Dethier'in ölümünden bir yıl öncesine kadar (1879) da devam etmiştir (Koşay vd., 2013, s. 21; Muşmal, 2009, s. 121-141; Saatçı Ata, 2021, s. 468; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 81-83).

Bu süreçte dikkat çeken bir diğer uygulama ise Osmanlı Devleti'nde esasen ilk örneği 1869 tarihinde görülen ve antik eserlerin yurtdışına çıkarılmasını yasaklayan Eski Eserler Nizamnâmesi'nin (Muşmal, 2009a, s. 47-49) yeni bir örneğinin ortaya çıkmasıdır. Daha açık bir ifadeyle Dethier'in Müze-i Hümayun müdürlüğü döneminde, 1874 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnâme 1869'da çıkarılan ilk nizamnâmenin eksikliklerini gidermek için tasarlanmıştır. Ancak bu nizamnâme de eski eserlerin yurtdışına çıkarılması konusunda oluşan zafiyetleri tamamen ortadan kaldırmakta yeterli olmamıştır.

Bu durum sadece alınan önlemlerin yetersizliğinden değil aynı zamanda dönemin politik dengelerinden de kaynaklanıyordu. Daha sonra ayrıntılarıyla değinileceği üzere Almanya'nın Dethier'in müdürlüğü döneminde Osmanlı Devleti'yle kurduğu yakın ilişki ve arkeoloji alanında elde ettiği kazanımlar ve bunun eser kaçakçılığındaki rolü, Osmanlı'nın kültürel mirası korumayla ilgili açmazlarının politik boyutunu göstermek için tipik örnekler barındırmaktadır. Örneğin Dethier döneminde Carl Humann'ın Bergama'da yaptığı kazılar ve Bergama Zeus Sunağı'nın Berlin'e taşınması bu bağlamda değerlendirilebilecek önemli bir örnektir. Dethier Dönemi'ne ait eser paylaşımlarıyla ilgili resmi yazışmalar incelendiğinde bazı eserlerin envantere kaydedilmediği görülmektedir. Bu tarz uygulamalar Dethier'in kendi ülkesine hizmet ettiği yönündeki belirli iddiaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Mansel, 1960, s. 293-294; Karacakaya, 2022, s. 100).

Dahası Alman arkeolog Heinrich Schliemann ve Luigi Palma di Cesnola'un gerçekleştirdiği Truva kazılarında, Osmanlı haklarını yok sayarak eserleri Truva'dan çıkartıp Yunanistan'a kaçırmasının ardından eski eserleri geri almaya yönelik mücadelede Dethier'in rolü, yine bu boyutuyla tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. Esasen Truva'daki eserlerle ilgili açılan uluslararası davada Dethier Osmanlı iddialarını savunsa da Osmanlı Devleti'nin Heinrich Schliemann'a karşı açtığı davadan tazminat karşılığı vazgeçmesi (Koşay vd., 2013, s. 18; Saatçı Ata, 2021, s. 469-470) ve 1874'te

çıkarılan Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nde Dethier'in eserlerin yurt dışına çıkışıyla ilgili bir madde yerleştirmemiş olması onun kendi ülkesine hizmet ettiği yönündeki iddiaların devam etmesine neden olmuştur. 1874 Nizamnâmesi aslında Heinrich Schliemann'ın Truva'dan götürdüğü eserlerin geri alınamamasının ardından çıkarılmış ve benzer durumların yaşanmasını engellemeyi hedeflemiştir (Koşay vd., 2013, s. 21; Serbestoğlu ve Açık, 2012, s. 16).

Yabancı uzmanların kendi ülkelerinin müzelerini gözettiği doğrultusundaki kanaatin yaygınlığı kimi Alman aydınların da paylaştığı bir görüştü. Nitekim bir Alman yazarı Osmanlı'da yabancı aydınların amacını, sadece İstanbul'u önemli bir sanat merkezi yapmak değil, aynı zamanda kendi ülkelerindeki müzeleri zenginleştirmek olarak açıklamıştır (Mansel, 1960, s. 293). Her ne kadar bu tür tartışmalar olsa da Dethier'in yaptığı araştırmaların ve eski eserlerle ilgili yapılan düzenlemelerdeki rolünün Osmanlı müzeciliğinin gelişmesine önemli bir katkı sağladığı yadsınamaz.

2.3.3. Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri: Osmanlı Devleti'nde Tarihi Mirası Koruma Çabaları

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin kurumlarında gerçekleşen yeniliklerin devlet ve toplum yapısına etkisinin yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Eski eserler ve müzecilik alanında görülen gelişmeler de bunun bir parçasıydı. Fakat bu alandaki yeniliklerin Osmanlıların çıkarı doğrultusunda şekillenme süreci dönemin politik ve ekonomik yapısından dolayı çok da kolay olmamıştır. 17. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere karşı toprak kaybetmesi ve bununla beraber görülen ekonomik çöküş, devletin 19. yüzyılın ortalarına kadar ancak bir denge politikası izleyerek ayakta kalmasını mümkün kılıyordu.

Böyle bir politik ortamda emperyalist devletlerin Osmanlı topraklarında artan arkeolojik faaliyetlerine müdahale etmek pek de mümkün olmamıştır. Bu “duyarsızlığın” da eşlik ettiği bu müdahale etmeme hali Osmanlı topraklarındaki arkeolojik buluntular sayesinde Louvre ve British Museum gibi müzelerin zengin koleksiyonlara sahip olmasını sağlamıştır. Ancak daha önce de bahsi geçtiği üzere özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı'nın kültürel mirasını koruma konusundaki farkındalığı ve müzecilik alanındaki anlayışı giderek gelişmiştir (Mülayim, 2009, s. 174-205). Avrupalıların arkeolojik yağmalarına karşı ilk ciddi girişimler ise ancak Tanzimat sonrası dönemde bu eserlerin özellikle ekonomik ve politik değerlerinin artmasıyla olmuştur.

Yabancı arkeologların hiçbir engelle karşılaşmadan Osmanlı topraklarından buldukları eserleri rahatlıkla kendi ülkelerine götördükleri konusunun zamanla basının da gündemine girmesi yavaş da olsa bu eserleri korumayla ilgili kamuoyunda bir bilincin oluşmasını sağlamıştır (Özbozdağı, 2020, s. 25).

Bu bakımdan 8 Ağustos 1858 tarihinde Ceza Kanunnâmesi'yle eski eserleri tahrip eden kişilere uygulanacak cezalara dair düzenlemelerin yapılması ve bu yolla bulunan eski eserlerin koruma altına alınmaya çalışılması önemli bir girişim olarak görülebilir. Fakat bu düzenlemeler yeterli olmamıştır. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bu tedbirleri uygulayacak ve eserleri koruma görevini üstlenecek uzmanların eksikliği söz konusuydu. Devlet, birçok konuda olduğu gibi bu boşluğu da yabancı bilim adamlarıyla doldurmaya çalışmıştır (Özkan, 2009, s. 453-454).

Antik eserlerin Avrupalıların nezdinde belirginleşen siyasi ve ekonomik önemi bu eserlerin çıkartılması, toplanması ve incelenmesi yönünde Osmanlı yöneticilerini yeni düzenlemeler yapma arayışına itmiştir (Özbozdağı, 2020, s. 25). Özellikle 1867'den başlayarak Osmanlı yöneticilerinin bu duruma müdahale etme istekleri ve bu doğrultuda çeşitli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmelerini ard arda çıkarmaları önemli bir dönüm noktası olmuştur (Mülayim, 2009, 174-205). Artık Avrupalıların kendilerini Osmanlı topraklarında çıkarılan eserlerin mirasçıları olarak görmemeleri ve bu topraklar üzerindeki mülkiyet haklarının Osmanlı Devleti'nde olduğu düşüncesi bu yeni düzenlemelerle yerleştirilmek isteniyordu (Özbozdağı, 2020, s. 25).

Bu çerçevede ilk Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi 13 Şubat 1869'da yürürlüğe girdi. Sekiz maddeden oluşan bu yasal düzenleme kazı izinlerinin Maarif Nezareti'nden alınması ve eserlerin yurtdışına çıkarılmaması gibi hükümler içermektedir. Fakat arkeologların Osmanlı coğrafyasına artan ilgisi sonucunda bu nizamnâme yaptırım gücü bakımından yetersiz kalmıştır. Eserlerin yurtdışına çıkarılmasının tamamen engellenebilmesi için daha kapsamlı bir kanuni düzenleme gerekmiştir. Bu bağlamda 1874 Nizamnâmesi ve II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Osman Hamdi Bey'in çabalarıyla 1884 ve 1906 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri yürürlüğe girmiştir (Shaw, 2020, s. 110; Özbozdağı, 2020, s. 26-27).

Bu düzenlemelerin ilki olan 1869 Nizamnâmesi, tarih eserlerinin korunmasıyla ilgili olarak devlet görevlilerinin öncelikle hangi yöntemlerle hareket edeceklerini belirlemiştir. Eserlerin yurt dışına çıkışını engellemek de bu kapsamda ele alınmıştır.

Fakat sikkeler için böyle bir kısıtlamaya gidilememiştir. 1874 Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi ise 36 madde içermekte olup bu maddelerden üçü taşınmaz eserlere dair hükümleri içermekteydi. Nizamnâmenin 1. ve 2. maddeleri dışındaki maddeler genellikle kazılarla ilgili konuları düzenlemektedir. 3. maddede, kazılardan çıkan eserlerin üçte birinin devlete, üçte birinin kazıyı yapan kişiye ve üçte birinin toprak sahibine ait olması hususlarının hükme bağlanması kazıyı yapanlar açısından oldukça önemliydi. Bu hükmün kendisine verdiği hak çerçevesinde kazıyı gerçekleştiren kişi kendi payı üzerinde her türlü tasarrufa sahipti. Dolayısıyla bu maddeye göre kişi, kendine düşen payı herhangi bir zorlukla karşılaşmadan yurt dışına çıkarabilir ya da satabilirdi. 1874'e yapılan bu değişiklik, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski eserlerin yurtdışına çıkarılması konusundaki politikasında bir esnekliğin varlığını yansıtmaktadır. Bu durum muhtemelen Avrupa devletleriyle kurulan ilişkiler ve yöneticilerin farklı dönemlerde benimsedikleri politik yaklaşımlar tarafından şekilleniyordu (Çal, 1997, s. 393).

1884 tarihindeki nizamnâmede ise eski nizamnâmenin eksiklikleri büyük ölçüde giderilmeye çalışılmıştır. Yeni düzenlemeye göre artık kişiler veya gruplar, kendi arazilerinde veya mekânlarında bulunan tarihi eserlere zarar veremez ve bunları yerinden alıp götüremezdi. Arkeologlar da tarihi eserleri detaylı bir şekilde belgelemek zorundaydılar. Arkeolojik alan olarak belirlenen yerlerde taşların ölçümünün yapılması, resimlerin çizilmesi, dökümlerinin çıkarılması ve arkeolojik bir mekânın keyfi olarak karıştırılıp altüst edilmesi ise suç olarak nitelendirilmiştir (Shaw, 2020, s. 145-147). Yine bu nizamnâmenin onuncu maddesiyle kazı izni için başvuru sürecinde kazı yapılacak alanın haritasının çıkarılıp sınırlarının belirlenmesi şartına bağlanmıştır. Alman arkeologlar ile askeri haritacılar arasındaki dayanışma sonucunda 1880'den beri kazı çalışması planlamalarında başvuru bu yöntemin Osmanlıların hukuki düzenlemelerini de etkilediği düşünülebilir (Shaw, 2020, s. 148-149).

1884 Nizamnâmesi'ne göre kazı izni alma süreçlerinde sıkıntı olmamasına rağmen tarihi eserlerin Müze-i Hümayun'a teslimi için yapılan düzenlemelerin etkisiz kaldığı görülmektedir. Bunun ana nedenlerinden biri yine Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle olan ilişkileriyle ilgiliydi. Nitekim II. Abdülhamit'in Prusya Kayzeri I. Wilhelm ve Avusturya İmparator'u I. Franz Joseph ile kurduğu yakın ilişki nizamnâmenin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Öyle ki bürokratlar sıklıkla arkeolojik alanlardan elde edilen eserleri kayıtlara geçirmeden ülke dışına çıkarmak için çeşitli

yöntemler bulmuşlardır. Özellikle düşük kaliteli ve kırık dökük eserlerin yurtdışına çıkarılması Osmanlı yetkilileri tarafından çok önemsenmemiştir (Shaw, 2020, s. 155).

23 Nisan 1906 tarihli Âsâr-ı Atika Nizamnâmesi ise tarihi eserlerin mülkiyetini bir öncekine göre daha açık bir şekilde düzenler. Devlete ait arazi ve mülkler ile özel kişilere veya gruplara ait mülklerde elde edilen tüm tarihi eserlerin mülkiyetinin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu hükme bağlanmıştır. Tarihi eserlerle ilgili denetleme mekanizmasını şekillendiren nizamnâme aynı zamanda eski eserleri bulup toplama ile onlar için koruma tedbirleri alıp imparatorluk müzelerine yerleştirme faaliyetleriyle ilgili her aşamada yetkiyi yalnızca devlete vermiştir (Shaw, 2020, s. 168-169).

Nizamnâmenin sağladığı yetkiyle Osmanlı yönetimi ve Müze-i Hümâyûn her ne kadar tarihi eserlerin yönetiminde başrolü üstlense de yabancı arkeologlar ve onların yerel işbirlikçileri vasıtasıyla gerçekleşen tarihi eser kaçakçılığı devam etmiştir. Bunda II. Abdülhamit Dönemi'ndeki iç meselelerin ve kapitülasyonların Avrupalı ülkelere bu düzenlemeye karşı çıkma noktasında sağladığı imkânların etkili olduğu söylenebilir (Özbozdağı, 2020, s. 53; Shaw, 2020, s. 173). Nitekim Osmanlı yönetimi nizamnâmenin bir örneğini İstanbul'da bulunan büyükelçiliklere gönderdiğinde, aldığı tepkiler çok da olumlu olmamıştır. Bu memnuniyetsizlik nizamnâmenin yürürlüğe girmesinden birkaç ay sonra Almanya Sefareti'nin yeni nizamnâmeyle ilgili şikâyetlerini Bâb-ı Âlî'ye yazılı olarak iletilmesiyle anlaşılabilir. Öyle görünüyor ki bu şikâyetler sonuç alıcı da olmuştur. Zira bundan sonra bulunacak eserlerin yarısının Osmanlı Devleti'ne yarısının da Berlin Müzesi'ne ait olduğunun kabulü gibi çeşitli ayrıcalıkların elde edildiği görülmektedir (Özbozdağı, 2020, s. 53; Shaw, 2020, s. 173).

Türkiye Cumhuriyeti'nin de birkaç küçük değişikliklerle benimseyip 1973 yılına kadar uyguladığı bu nizamnâme Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçerliliğini korusa da daha sonra ayrıntılarıyla değinilecek dönemin iç ve dış politik gelişmeleri eski eser kaçakçılığını önlemede bu düzenlemenin işlevini tam olarak yerine getirmesini engellemiştir (Shaw, 2020, s. 172-174).

2.3.4. Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü ve Yeni Düzenlemeler

Avrupa'da tarihi eserlere ilgi ve düzenlemeler 15. yüzyıldan itibaren artarak devam etmiştir. Bu noktada ortaya çıkan tartışmalara Osmanlı Devleti'nin bilinçli bir şekilde katılımı ancak 1800'lerden sonra mümkün olmuştur (Yılmaz, 2020, s. 17). Osmanlı Devleti tarihi eserlere gösterdiği ilgi ve özen bakımından her ne kadar

Avrupalılara göre gecikmiş olsa da özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu yönde önemli bir değişim yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde eski eserlerin Osmanlı coğrafyasına aitliğine yapılan vurgu, aynı zamanda bu eserlerin birer kültür hazinesi olarak görülmesi kültürel mirasa verilen değer ve bilincin yükselmesini sağlamıştır. Ancak kültürel mirasın bir parçası olarak kabul edilen eski eserleri koruma ve sahiplenme noktasında gösterilen çabalar, daha önce de değinildiği üzere Osmanlı Devleti'nin içinde olduğu uluslararası politik dengelerden dolayı çok da kolay olmamıştır. Buna rağmen Osmanlı aydınlarının ve devlet adamlarının gösterdiği gayret bu açıdan boş bir gayret olarak da görülemez.

Osmanlı müzeciliğinin gelişimi ve eski eser politikasının belirlenmesi hususunda öne çıkan figürlerin başında ise Osman Hamdi Bey gelmekteydi. 1857'de hukuk eğitimi almak üzere 15 yaşındayken Paris'e gönderilen Osman Hamdi Bey, on iki yıl boyunca Paris'te bulundu. Osman Hamdi Bey burada hukuk eğitiminin yanı sıra resim derslerine de katılmıştır. Jean-Leon Gérôme (1824-1904) ve Gustave Boulanger (1824-1888) gibi dönemin ünlü ressamlarının yanında çalışmış ve Türk resim sanatının öncülerinden biri haline gelmiştir. Paris'ten İstanbul'a dönüşü ise 27 (1869) yaşındayken olmuştur. Onun çok dil bilmesi çok geçmeden Mithat Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Mezopotamya'nın büyük bir bölümünü, Musul ve Basra'yı içine alan Bağdat valiliğine yeni atanan ve reformist bir politikacı olarak bilinen Midhat Paşa yerel ilişkilerin rahat kurulmasında Osman Hamdi Bey'in bu niteliğinden yararlanmak istemiş ve onu ekibine dâhil etmiştir.

Osman Hamdi Bey'in Batı ve Doğu kültürlerini iyi tanınması ve reformist bir devlet adamı olan Mithat Paşa'yla çalışması onun gittiği yerlerde önemli projeler gerçekleştirmesinde kolaylık sağlamıştır. Nitekim Hamdi Bey, on iki yıl süren görevi boyunca başarılı projelerin içinde bulunmuştur. Midhat Paşa'yla Fırat ve Dicle üzerinde arabalı vapur bağlantılarını kurduğu ve kurak arazilerin sulanması için altyapıyı geliştirdiği projeler dikkat çekmektedir. Ancak daha önemlisi Hamdi Bey'in sanatçı kişiliğini de ortaya koyan faaliyetlerin içinde bulunmasıdır. Bağdat'ta resim yapmaya devam etmesi ve bir sanat akademisi kurması bunun en dikkat çeken örneklerindendir (Koşay vd., s. 27; Mansel, 1960, s. 292; Gottschlich ve Zaptıoğlu, 2023, s. 97).

1871'de İstanbul'a dönen Osman Hamdi Bey, birçok dünya sergisine katıldı hatta Viyana'da milletler arası sergiye bizzat Abdülaziz tarafından gönderildi. Sarayda yabancı devlet konukları için protokol müdür yardımcısı olarak görev yaptı. Ekibinin ve

kendisinin dünya sergilerinde ün yapmasının ardından 1876 yılında tahta yeni çıkan II. Abdülhamid tarafından Basın Direktörlüğü'ne getirildi. Bu görevden memnun kalmadı. 1877'de İstanbul yerel yönetimine nakledildi (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 101).

Devlet yönetimi, sanat ve eğitim alanında önemli bir deneyime sahip olan Osman Hamdi Bey'in müzecilik kariyeri ise Müze-i Hümayun'un müdürü Alman Dethier'in ölümünden (1881) sonra başlayacaktır. Dethier'in vefat etmesi üzerine Berlin'deki Türk Büyükelçisi arayıcılığıyla Almanlar görüşmelere başlamış yeni müdürün Berlin müzelerinden Dr. Milhofer adında birinin olması için öneride bulunup, maaşını bile belirlemişlerdi. Fakat durum böyle olmadı 4 Eylül 1881'de Osman Hamdi Bey imparatorluk müzesinde göreve başladı. Hamdi Bey'in İstanbul'da müzenin başına müdür olarak atanması, Türk müzeciliğinde yeni bir evreye işaret ediyordu. Hamdi Bey'e göre sanat eserlerine karşı ilgi ve sevgi olmadan eski eserleri tahripten kurtarmanın ve esaslı bir müze oluşturmanın imkânı yoktu. Bu yüzden yeni sanatçılar ve arkeologlar yetiştirmek için Sanayii Nefise Mektebi'ni kurmuş (1882) ve bu mektebin de müdürü olarak güzel sanatlar alanında verilen eğitime katkı sağlamıştır. Bu çabanın bizzat padişah tarafından desteklendiği Sultan II. Abdülhamid'in okulun açılışını yapmasından anlaşılmaktadır. Yine aynı yıl, Çinili Köşk binasının dünya çapındaki müzelerle kıyaslandığında çok küçük olduğunu düşünmüş ve Köşk'ün çevresinde yeni bir müze için çalışmalara başlamıştır.

Osman Hamdi ayrıca 1874 tarihli eski eserler nizamnâmesinin eserlerin yurt dışına götürülmesini ve kaçakçılığı önlemediğinin farkındaydı. Büyük güçlerin, özellikle de Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne baskıları ve devletin buna karşı çıkma gücünün olmaması, Osmanlı coğrafyasında bulunan eserlerin yurtdışına izinsiz olarak götürülmesine sebep oluyordu. Ören yerlerini kendileri kazıp finanse eden Avrupalılara buluntuların götürülmesini yasaklamanın onların nezdinde nankörlük olarak algılanacağına dair bir endişe vardı. Muhtemelen bunun politik sonuçlarından da korkuluyordu. Zira Avrupalılar Eski Yunan ve Romalılara ait eserlerin Osmanlı Devleti topraklarında olup olmadığına bakmaksızın bunların kendi geçmişleriyle ilgili olduğunu ve Osmanlı'nın bu uygarlıklarla alakası bulunmadığını düşünüyorlardı. Hamdi Bey'in yakın arkadaşı olduğu bilinen Fransız Arkeolog Salomon Reinach bile eski eserlerin yurt dışına çıkışını engelleyen nizamnâmeler çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa örneklerine benzer bir müze oluşturma çabasını gereksiz bulmuş, bunun yerine Türk-İslam arkeolojisiyle sürdürülecek mütevazı çalışmalar önermişti.

Bu tür baskı ve algıya rağmen Osmanlı coğrafyasında bulunan eserlerin yurtdışına izinsiz olarak götürülmesini engellemek adına Osman Hamdi Bey'in sarf ettiği çaba dikkate değerdir. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın bir parçasıydı ve egemenliğindeki coğrafyada bulunan kültür kalıntılarının asıl sahibiydi.

Dolayısıyla yeni müze müdürü olmasından altı ay sonra Osman Hamdi Bey yeni bir nizamnâme hazırlığına başladı. Maarif Bakanlığı ve kültür çalışanları da onu bu konuda destekliyorlardı. Böylece 1884 tarihinde daha önce aldığı hukuk eğitiminin de katkısıyla Avrupalıların "Drakon Kanunları"yla kıyasladıkları bir Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi düzenledi. Otuz yedi paragraftan oluşan nizamnâmede kazılarda çıkarılan eserlerin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu ve eserlerin yurtdışına çıkarılmasının yasak kılındığı açık olarak belirtilmişti. Ancak nizamnâmenin işlevini tam olarak yerine getirdiği söylenemez. Zira diğer nizamnâmelerde olduğu gibi eserlerin yurtdışına çıkarılmamasıyla ilgili önlemler, Osmanlı padişahlarının uyguladığı devletlerarası diplomasi ile arkeologların çeşitli entrikaları yüzünden akim kalıyordu (Mansel, 1960, s. 294-295; Marchand, 1996, s. 102; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 101-104).

Hamdi Bey'in bu noktada bir diğer başarısı ise 1883 ile 1895 tarihleri arasında İstanbul Müzesi'ni zenginleştirmek için çeşitli kazılar yapması ve önemli eserlere ulaşmasıdır. Bu çalışmalarında özellikle Alman arkeolog Carl Humann ve Alexander Conze'nin kendisine yardım ettiğini, hatta Humann'dan kazı tekniklerini öğrendiğini minnetle dile getirmesiyle anlaşılmaktadır (Mansel, 1960, s. 295-296). Onun İstanbul'a naklettiği eserler müzenin kalitesini artırmış ve içeriğini zenginleştirmiştir. Özellikle 1887 yılında Sayda (Sidon) civarındaki Ayâ'da Fenike krallarına ait bir yeraltı nekropolünde bulunduğu 11 lahit İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin ününü artırmıştır. Çinili Köşk'ün yapısının bu lahitleri yerleştirmeye uygun olmaması, onu yeni bir müze binası inşa etme arayışına sevk etmiştir. II. Abdülhamid ve bürokratlarla kurduğu iyi ilişkilerin de katkısıyla, dönemin ünlü mimarlarından Valaury'nin klasik üslubunu dikkate alan yeni bir müze binası, yani Lahitler Müzesi'ni inşa etti (Koşay vd., 2013, s. 29; Mansel, 1960, s. 296). 24 Şubat 1919'daki vefatına kadar da Türk müzeciliğinin gelişiminde önemli bir rol oynamaya devam etti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALMANLARIN OSMANLI TOPRAKLARI ÜZERİNDEKİ ARKEOLOJİK
FAALİYETLERİ

3.1. II. WILHELM'İN ARKEOLOJİYE YAKLAŞIMI VE OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ YANSIMALARI

19. yüzyılda artan Osmanlı-Alman politik ve ekonomik ilişkilerinin en önemli yansımalarından biri arkeoloji alanında görülmektedir. Almanların, Osmanlı sınırlarında arkeoloji alanında ayrıcalıklar elde etmesi, Osmanlı Devleti'nin de Almanlarla mevcut ilişkilerini güçlendirmek amacıyla arkeolojiyi kullanmasına olanak sağlamıştır. Bu durum, daha önce de bahsi geçtiği üzere, özellikle Almanya'nın 1871'de Prusya önderliğinde birliğini sağladıktan ve Orta Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri olduktan sonra ivme kazanmıştır. I. Wilhelm tarafından 1862'de Prusya Başbakanı olarak atanan Bismarck'ın 1871'de Alman birliğini sağladıktan sonra, Almanya'nın kazanımlarını korumak ve istikrarı sağlamak adına daha uzlaşmacı politikalar izlemesi (Karaca, 2022, s. 49), onun Osmanlı Devleti'ne yaklaşmasındaki önemli etkenlerden biri olmuştur.

Aynı dönemde Alman arkeologlar da Berlin müzelerinde etkileyici faaliyetler gerçekleştirip imparatorluğun Avrupa'daki kültürel rekabette yer almasında önemli bir rol oynuyorlardı. Bu süreçte Almanya'daki müzelerin bütçesi Avrupa standartlarına yükselmişti. 1871'de Veliht Prens Friedrich Wilhelm (1831-1888) müzelerin koruyuculuğunu üstlenerek mali destek sağlıyordu. Almanya bu alandaki faaliyetleriyle Osmanlı coğrafyasında uzun yıllara yayılacak ve arkeoloji tarihinde önemli bir yer tutacak kazılara imza atmıştır. Paris ve Londra'daki müzelerin yaptıkları gibi Alman arkeologlar da kendi ülkelerinin müze koleksiyonlarını genişletmek için Osmanlı topraklarından antik eser getirme çabası içindeydiler (Karbi, 2023, s. 59).

Bu yaklaşım hem I. Wilhelm hem de II. Wilhelm döneminde devam etti. Osmanlı coğrafyasında gerçekleşen arkeolojik çalışmalara destek veren iki kayzer de bu durumu siyasi bir fırsat olarak değerlendirmişlerdi (Rukancı ve Anameriç, 2019, s. 398-399). Arkeolojinin güç kazanma, egemenlik kurma veya ulusal kimlik oluşturma gibi işlevsel boyutları, bu alandaki çalışmaları politik hedeflerle bağlantılı hale getiriyordu. Özellikle Osmanlı coğrafyasında yürütülen arkeolojik faaliyetler, Avrupa'daki sömürgeci rekabetin bir parçası olarak gelişim gösterdiğinden (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 265-267), bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme yıllarında devletin zengin tarihi ve kültürel mirası, dönemin büyük güçleri arasında rekabet ve mücadele konusu haline gelmişti. Osmanlı Devleti'nin burada aldığı pozisyonu dönemin büyük devletleriyle olan ilişkileri belirliyordu. Eski eser kaçakçılığını önlemeye yönelik nizamnâmeler, kazı

izinleri ve kazılarla ilgili denetimler gibi birçok konunun uygulamadaki karşılığı, devletlerarası ilişkilerin konjonktürel durumları çerçevesinde yönünü buluyordu. Bu çerçevede 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya'nın ilgisi Mısır, Yunanistan ve Küçük Asya'daki Ege kıyılarına yoğunlaşmıştır. Alman elitlerinin özellikle Helenizm'e duyduğu hayranlık Atina, Olympia, Miken, Troya, Bergama, Priene ve Milet gibi yerlerde yapılan kazıların öne çıkmasında ve bu bölgelerde yürütülen kazılardan çıkarılan sayısız antik eserin Almanya'ya götürmesinde önemli bir etken olmuştur (Özbozdağı, 2020, s. 49).

II. Wilhelm'in tahta geçtiği 1888 sonrası döneme ayrı bir parantez açmak konunun tarihsel bağlamının anlaşılmasında önemli bir perspektif sunacaktır. II. Wilhelm 1890 yılından sonra Almanya'nın içine dönük politikalarına son vererek dünya genelinde daha etkili bir politika izlemeye yönelmiştir. II. Wilhelm'in "Weltpolitik" (Dünya Politikası) olarak tarif ettiği bu politika, devletlerarası ilişkilerdeki bakış açısında önemli bir değişikliğe karşılık geliyordu. Bu aynı zamanda Osmanlı'nın stratejik önemini yeniden değerlendirildiği ve Almanya'nın Osmanlı'yla olan ilişkilerinde yakınlaşmanın arttığı yeni bir dönemin başlangıcına da işaret ediyordu (Karbi, 2023, s. 45; Afşar, 2020, s. 141; Onursal ve Başaran, 2020, s. 326). Bu politikanın temel amacı, Almanya'yı bir dünya gücü haline getirmektir. Bu hedefe ulaşmak için Almanya'nın daha fazla kaynağa ulaşması ve sömürge sahibi olması gerekiyordu. Ancak İngiltere'nin üstün deniz filosuyla denizlerdeki hâkimiyeti, Almanya'nın hedefleri önündeki temel açmazdı. II. Wilhelm, bu engeli aşmak için Alman filosunu genişletme çabalarına girişmiştir. Bu süreçte Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarıyla İngiltere'nin çıkarları çatıştığından iki devlet arasında gerilim de yaşanıyordu (Karacakaya, 2022, s. 51).

Ancak durum giderek Almanya lehine değişiyordu. Hızla büyüyen ve gelişen Alman sanayisi için oldukça uygun bir yayılma alanı olan Osmanlı topraklarına nüfuz etmek isteyen II. Wilhelm'in işini kolaylaştıran en önemli faktörlerden biri, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmesiydi. Bu durumda II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliği için Almanya'nın siyasi, kültürel ve ekonomik olarak nüfuzunu arttırma çabalarını hoş karşılamak zorunda kalmıştır (Eraslan, 1992, s. 106). Ayrıca, Müslüman tebaayı etkilemek ve bir arada tutmak için II. Abdülhamid'in İslam birliği politikasını benimsemesi ve Almanya'nın dünya genelinde tüm Müslümanların koruyuculuğuna soyunması, bu iki devletin aynı zeminde buluşmasını sağlamıştı. II. Wilhelm 1889'da Şam'da yaptığı açıklamada 300 milyon

Müslümanın Alman imparatorunun dostu olduğunu belirtiyordu (Deniz ve İmamoğlu, 2014, s. 344; Karacakaya, 2022, s. 51).

Bu yaklaşım, aynı zamanda Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nu dost olarak gördüğüne ve uluslararası ilişkilerde stratejik iş birliğine referans veren bir taahhüttü. Almanya'nın Avrupa'da artan etkisi ve Osmanlı'nın önceki müttefiklerinin yayılmacı emelleri, II. Abdülhamid'in de farklı bir politika benimsemesine yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu özellikle artan Rus tehdidi karşısında İngiltere ve Fransa'ya alternatif olarak Almanya ile ittifak kurmaya yönelerek uluslararası siyasette belirgin bir değişiklik yaptı.

Almanya dünyanın güçlü devletleri arasında yer edinme hedefi doğrultusunda, Osmanlı üzerinde ekonomik ve diplomatik etkisini bu şekilde güçlendirdi. Bu süreçte yalnızca siyasi ve ekonomik ilişkilere odaklanılmadı, iki devlet arasında kültürel bağlar da önemli ölçüde gelişti. Özellikle arkeoloji ve müzecilik gibi kültürel faaliyetler, Osmanlı ve Almanya arasındaki ilişkilerin derinleşmesine katkı sağladı. 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa gibi önemli aktörlerden oluşan emperyalist güçler arasında arkeolojik çalışmalar zaten rekabet alanı haline gelmişti. Almanya'nın Osmanlı ile gelişen ilişkileri, II. Abdülhamid'in eski eserleri ve bu eserlerin çıkarılması için verilen kazı izinlerini Almanya ile siyasi birliğin devam etmesi için bir araç olarak görmesine ve bunu kullanmasına sebep oldu. Almanlar da Osmanlı Devleti'nde artan nüfuzlarını arkeolojik çalışmaların lehlerine olacak şekilde sürdürülmesinde kullandılar. Bu yaklaşım II. Abdülhamid ve II. Wilhelm dönemlerinde Alman arkeologların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki topraklarda parlak bir çalışma dönemi geçirmelerini sağladı (Özbozdağı, 2020, s. 45, 49; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 85-86; Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 265-267).

Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkileri, özellikle de iki hükümdar arasındaki dostluk bağları hediyeleşmeler üzerinden kuruluyordu. 1897 yılında Berlin Büyükelçisi Ali Galib Bey'in imzaladığı bir belge, Alman İmparatoru I. Wilhelm'in doğumunun 100. yılı münasebetiyle kurulan silah müzesine, Osmanlı ordusuna ait eski silahların hediye olarak gönderilmesinin önemli bir jest olacağını belirttiği bilinmektedir. Ancak belge, silahların müzeye gönderilip gönderilmediği konusunda net bir bilgi sunmamaktadır (BOA.Y.PRK.EŞA.26/32; Rukancı ve Anameriç, 2019, s. 394). Müze envanterlerinin geliştirilmesi için de karşılıklı hediyeler; silah, arkeoloji, sanayi ve sanat müzelerine gönderilmiştir. 1900 tarihli bir belgede, yüksek

ihtimalle Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Berlin'de Bizans İmparatorluğu'na ait eserlerin sergilenmesi amacıyla kendi müzesini kurduğu ve bu sebeple Müze-i Hümayun tarafından bazı eserlerin Berlin'e gönderilmesinin önerildiği ifade edilmiştir. Buna karşın II. Wilhelm, II. Abdülhamid'in hükümdarlığının 25. yılını kutlamak için kendisine Alman Çeşmesi hediye etmiştir (Rukancı ve Anameriç, 2019, s. 398- 399).

Görsel 3.1: II. Wilhelm'in 1898 Yılında İstanbul'a Gelişinde Hediye Etiği Çeşme

Kaynak: (Alman Çeşmesi, 2024).

3.1.1. Almanların Mısır'daki Tarihi Eserlere İlgisi: 1842 Prusya Keşif Ekspedisyonu ve Etkileri

Prusya önderliğinde Alman siyasi birlik bilincinin giderek zemin kazandığı 19. yüzyılın ilk yarısında IV. Friedrich Wilhelm'in (1795-1861) 1571 tarihinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesi altında bulunan ve tarih boyunca önemli medeniyetlerin merkezi konumunda olan Mısır topraklarına Mısır bilimci Karl Richard Lepsius'un (1810-1884) önderliğinde 1842-1845 yılları arasında bir "ekspedisyon" ekibi (keşif ekibi) göndermesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Alman devletçikleri arasında politik olarak öne çıkan, dönemin uluslararası ilişkilerinde önemli bir rol oynamaya başlayan Prusya'nın kültürel olarak güçlü olma hedefi, "Doğu"yla,

özellikle de Mısır'la ilgili araştırmalara bir eğilimin oluşmasını sağladı (Voss ve Gertzen, 2020, s. 2). Bu keşif Napolyon'un Mısır'a yönelik müdahalesinde (1798) olduğu gibi Almanların ilk büyük yağma seferiydi. Bu sebeple Prusya'nın Mısır'a yönelik gerçekleştirdiği bu arkeolojik keşif dönemin uluslararası ilişkileri ve bilimsel çalışmaları açısından önemli bir yere sahipti (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 188).

Prusya'dan önce İngilizler (1823) ve Fransızlar (1826) aynı amaçla bölgede çalışmalar gerçekleştirmişlerdi. Hatta Prusyalı ekibin eserleri almak için yaptığı çalışmaları İngilizler ve Fransızlar eleştirmişlerdi. Bu çalışmalar hem antik eserlerin tahribatına neden olmuş hem de politik dengeler sayesinde Almanların lehine gelişmişti. Karl Richard Lepsius'un, Teb şehrindeki kral mezarlarının büyük duvar rölyeflerini söktürdüğü, eserlerin yüzeyini ortaya çıkarmak için duvarları yıktırdığı ve devasa dikili taşları almak istemesine rağmen ağırlıkları nedeniyle bunu başaramadığı bilinmektedir. Çok büyük diplomatik krize yol açabilecek bu eylemler, Lepsius'un Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan kendisinin taşıyabileceği her şeyi alabileceğine dair aldığı resmi izin sayesinde Prusyalıların lehine çözülmüştü (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 188- 189; Loeben, 2020a, s. 5).

Mehmed Ali Paşa, 1835 yılında eski eserleri koruma emri çıkarmasına rağmen Lepsius'a bu ayrıcalığı tanınması dönemin politik gelişmeleriyle yakından ilgiliydi. Bu süreç Napolyon'un 1798 tarihinde Mısır seferini gerçekleştirdiğinde Osmanlı Devleti'nin Fransızlara karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlayıp, izlediği denge politikası doğrultusunda İngiltere'den yardım istemesiyle başlamıştı. Aynı zamanda Prusya'dan da subay talep edilmişti. Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ise bu dönemde Mısır'da kritik bir rol üstlenip askerî birliklerin başına geçerek Fransız ordularını, İngiltere'nin de yardımıyla püskürtmeyi başarmıştı. İngiltere bölgeden çekildiğinde Mehmed Ali Paşa, Mısır'da kendi hegemonyasını kurdu. İngiltere ve Fransa'daki askeri ve endüstriyel gelişmeleri örnek alarak modern bir ordu oluşturdu. Başarısı o kadar büyük oldu ki 1831-1833 arası tarihte kalkıştığı isyanla neredeyse Osmanlı'ya karşı bağımsızlığını kazanacaktı. Ancak başarılı olamadı yalnızca Mısır'ın yönetimi kendisine ve soyundan gelenlere verildi (Bayıl, 2012, s. 8-9; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 191-192).

Mehmed Ali Paşa'nın bu şekilde yükselişini potansiyel bir tehdit olarak değerlendiren Fransa, Büyük Britanya, Rusya ve Prusya'nın bir müzakere toplantısı yaptıkları bilinmektedir. Konumuz açısından bu müzakerenin önemi Prusya'nın

uluslararası politik sahnede aktif bir rol almaya başladığının önemli bir göstergesi olmasıdır. Lepsius'un faaliyetleri de bu çerçevede dikkat çekmektedir. Bu politik atmosferde Prusya'yı kendi tarafına çekmek isteyen Mehmed Ali Paşa, Lepsius'u diplomatik bir fırsatın aracı olarak değerlendiriyordu. Anlaşılan o ki Prusya da bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istiyordu. Prusya kralının Mehmed Ali Paşa'ya hediyelerle dolu bir mektup göndermesi ve bu tür jestler sonucunda Mehmet Ali Paşa tarafından Lepsius'a kapsamlı yetkilere sahip olma ayrıcalığının verilmesi dikkate değerdir (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 191-194; Loeben, 2020a, s. 7).

Kral IV. Friedrich adına Mısır'da bulunan Lepsius, Mısır'da Prusya hükümeti ve Berlin'deki kraliyet müzeleri adına bulunduğunu ve bilim için bu eserleri topladığını savunuyordu. Yine Avrupa merkezci bir bakış açısıyla Lepsius, Avrupa müzelerine bu eserler götürülmezse bunların tahrip olacağını savunarak Almanya'ya antik eser götürme çabasındaydı. Zaten Mısır medeniyetine ait kalıntılar, bu dönemde Prusya'nın elit kesimleri arasında moda haline gelmişti. Kraliyet ailesi, Fransa'dan geniş bir koleksiyon dahi satın almıştı. Berlin'de Mısır müzesi kurma girişimleri vardı. Lepsius da bu müzenin yöneticisi olma idealini taşıyordu. Bu idealine de Mısır valisinin diplomatik kaygıları neticesinde ulaşabilirdi. Öyle ki Lepsius'un çalışmaları sayesinde 1500 objeden oluşan bir Mısır müzesi oluşturulmuş ve 1865 yılında kendisi bu müzenin yönetimine gelmiştir (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 189- 193).

Lepsius'un bu girişimleri gittikçe gelişen Alman–Osmanlı ilişkileri sayesinde sonraki dönemleri de etkilemişti. Richard Lepsius'un halefi olan Adolf Erman'ın 1895'te Mısır bilimci ve inşaat mühendisi Ludwig Borchardt'ı Mısır'a göndermesi bu etkinin devam ettiğinin en bariz örneklerinden biridir. Borchardt, Nil'in Philae adasında bir tapınakta çalışmalar yapmış ve Almanya'ya dönmek yerine Fransa'nın idaresinde olan Kahire'deki Mısır müzesinde işe girmiştir. Onun 1899'da Alman Konsolosluğu'na Ataşe olarak atanması ise bu tür çalışmaları yapanların politik bir misyonla hareket ettikleri hususunda önemli ipuçları vermektedir. Heinrich Schliemann'a Troya'yı kazması için verdiği kazı izni, bu çerçevede İmparator II. Wilhelm tarafından finanse edilen büyük Alman kazılarını destekleyip antik eserlerin yönetiminde etkili olmuştur. Yaptığı keşiflerle ve sanat eserlerini halka sunma yoluyla Almanya'nın başarılarını ve prestijini uluslararası alanda artırmayı amaçlıyordu. Bu da Alman siyasi ve ekonomik elitlerin Mısır'da yapılan bilimsel araştırmaları daha çok destek vermeleri için teşvik edici bir unsur olmuştu. (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 193-196; Voss ve Gertzen, 2020, s.

2). Özellikle 1880'lerin ortalarından 1914'e kadar Robert Koldewey'in Mezopotamya'daki Babil kazısı ve öğrencisi Walter Andrea'nın Asur'da yaptığı kazılar bu sürecin bir devamı niteliğindedir (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 193; Voss ve Gertzen, 2020, s. 2).

3.1.2. Heinrich Schliemann'ın Troya Kazısı

19. yüzyılın politik dengelerinin şekillendirdiği ve Almanların tarih sahnesinde giderek daha güçlü görüldüğü süreçte arkeolojik çalışmalar sadece Mısır ve Mezopotamya'daki topraklarda yapılmıyordu. Anadolu'da da ciddi çalışmalar yürütülüyordu. Anadolu'da ilk arkeolojik çalışmaları başlatan Alman bilim insanı ise oryantalist ve arkeolog Friedrich Eduard Schulz'du (1804-1876). Schulz, 1827'de Van'da Urartu Krallığı'na ait ilk kalıntıları tespit etmiş, buradaki kaya duvarlarında yer alan 42 adet çivi yazılı yazıtın kopyalarını çıkararak Paris'e göndermişti. Kral mezar odalarını ve kalelerin tanımlarını içeren bu yazıtlar 1840 tarihinde yayımlandı. 19. yüzyıl boyunca, birçoğu kaçak olarak gerçekleşen kazılarda elde edilen Urartu malzemelerinin British, Louvre ve Berlin müzelerine satıldığı görülmektedir (Dervişoğlu, 2018, s. 15).

Ancak bu alanda asıl önemli gelişme daha sonra gerçekleşecekti. Alman İmparatorluğu'nun kurulduğu yıla da denk gelen, 29 Haziran 1871 yılında Osmanlı Devleti'nin Heinrich Schliemann'a Troya'yı kazması için verdiği ilk kazı izni oldukça önemliydi. Schliemann'nın, Homeros'un "İlyada" adlı eserini okuyarak Troya hazinelerini bulmak amacıyla yaptığı bu kazılar sonucunda, Troya antik kentinin Anadolu'nun en ünlü tarihi mekânlarından biri olduğu anlaşıldı. Ancak Schliemann'ın ünlü hazinenin alt katmanlarda olduğunu düşünerek üst katmanlarda arkeolojik sistemlere aykırı kazılar yapması sonucu ortaya çıkan tahribat arkeolojik açıdan sorunlu bir süreci de beraberinde getirmişti (Dervişoğlu, 2018, s. 15-16; Öztürk ve Çorlu, 1999, s. 32). Daha da önemlisi bulunan eserlerin akıbeti Osmanlıların arzu etmediği bir doğrultuda nihayetlenmişti. Schliemann 31 Mayıs 1873 yılında bulduğu ünlü Priamos Hazinesi'ni¹³ Atina'ya kaçırmıştı "150. yılında Osmanlı belgeleri ışığında Troya kazıları sergisi", para.

¹³ Schliemann'ın 1873 yılında bulduğu eserler 1881 yılına kadar Londra'da sergilendi. Onun tüm hazine buluntularını Almanya'ya bağışlaması üzerine ise eserler 1882 yılından II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılına kadar Berlin'de sergilendi. II. Dünya Savaşı'nın ardından hazinelerin 1993 yılına kadar izi kayboldu. Ancak sonradan, Rus askerleri tarafından savaş ganimeti olarak Moskova'ya götürüldüğü ve orada Puşkin Müzesi'nin depolarında saklandığı ortaya çıktı. Bu eserler günümüzde Puşkin Müzesi'nde sergilenmektedir (Öztürk ve Çorlu, 1999, s. 32; Sönmez, 2020, s. 37; "150. yılında Osmanlı belgeleri ışığında Troya kazıları sergisi", para. 2).

1). Atina’da dava konusu da olan bu kaçakçılık meselesi anlaşılan o ki dönemin siyasi ve ekonomik atmosferinin sağladığı imkânla Schliemann’ın faaliyetlerini pek de etkilememişti. Maarif Meclisi’nin Troya’da araştırma ve kazı izni verilmeme yönünde aldığı karara rağmen Schliemann’ın 1876, 1878, 1882, 1888 ve 1890 yıllarında beş kez daha kazı izni alabilmesi bunun en açık göstergelerindendir (Sönmez, 2020, s. 37).

Görsel 3.2: Sophia (Schliemann’nın Yunan Eşi), Priamos’un Hazinesinde Yer Alan Taçla, 1873

Kaynak: (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 63).

3.1.3. Carl Humann: Bergama Sunağı

Avrupalı devletlerin müzelerini süsleyecek değerli eserleri başka coğrafyalarda bulma gayretleri ve bu çabaların arkasında yatan politik ve kültürel amaçlar, özellikle Alman arkeolog ve mühendis Carl Humann’ın Bergama’daki (Antik Pergamon) faaliyetleri üzerinden de izlenebilir. Humann’ın arkeolojik çalışmaları, dönemin güçlü devletlerinin benimsediği politikaların adeta bir yansımasıydı. Onun, birçok alanda gelişen Osmanlı-Alman ilişkileri sonucunda 1861 tarihinde İstanbul ve İzmir arasında planlanacak bir yol çalışması için İzmir’e geldiği bilinmektedir. Humann’ın aynı zamanda arkeolojiye ilgi duyduğu ve bu faaliyetleri için Alman hükümetinden destek gördüğü, onun İzmir’e geldikten birkaç yıl sonra (1865) Bergama’ya gidip kazı

alışmalarına başlamasından anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 46). Bu ziyaretinde Antik Dönem kalıntılarıyla karşılaşan Humann, değerli gördüğü eserlerin tespiti için bulduğu eserleri Berlin Müzeleri Antik Mimari Müdürü Alexander Conze'ye göndermiştir (Radt, 2002, s. 308; Kutlu, 2007, s. 23; Atar ve Karabulut, 2018, s. 123). Eserlerin değerli olduğu yönündeki inceleme sonuçları, Humann'a iletilince o, önce Alman makamlarından ardından da Osmanlı Devleti'nden kazı izini almaya çalışmıştır.

Görsel 3.3: Carl Humann'ın Bergama'da Bulunan Bir Heykelle Verdiği Poz

Kaynak: (Yılmaz, 2020).

Kazı çalışmaları için karmaşık resmi izin alma süreci ve sonuçları bu çalışmaların Osmanlı-Alman politik ilişkilerinde kapsadığı yeri göstermek bakımından da önemli bir göstergedir. Alman yetkililerden kazı izni alan Humann, Osmanlı Devleti'nden izin almak için Alman Dış İşleri'ni devreye sokmuş ve uzun yazışmalarla süreç ilerlemiştir. Sonunda 6 Ağustos 1878 tarihinde İzmir'deki Alman Konsoloslğu sorumluluğunda izin belgesi alınmıştır. İzin belgesinin bu tarihte alınması Carl Humann'ın 1865 ile 1878 yılları arasındaki kazılarını izinsiz gerçekleştirdiğini göstermektedir (Atar ve Karabulut, 2018, s. 126-127; Kutlu, 2007, s. 24-46; Auinger, 2016, s. 10-11).

Görsel 3.4: Pergamon Büyük Altarı, Berlin

Kaynak: (Bergama Müzesi, Berlin, 2011).

Bu süreçte Bergama’da yürütülen kazılarda bir dizi önemli eser ortaya çıkmıştır. Bu eserler arasında Attalosların mitolojik atası olarak kabul edilen Telephos’a ve II. Eumenes zamanında (MÖ 197-MÖ 159) yapılan Zeus Sunağı’na ait onlarca eser ve kabartma en göze çarpanlarıdır. Özellikle Zeus Sunağı’na ait parçaların bulunması, bilim dünyasında büyük bir heyecan yaratmış ardından bu eserlerin Almanya’ya taşınması için planlar yapılmaya başlanmıştır. Alman devlet yetkililerin müdahaleleriyle, özellikle Zeus Sunağı’nın Alman müzelerine taşınması için girişimlerde bulunduğu açıkça görülmektedir. Bergama Sunağı henüz ortaya çıkmamışken bile Almanya’ya götürülmesi için Prusya Kraliyet Müzesi Heykel Galerisi’nin başındaki Alexander Conze ve Kraliyet Müzesi’nin fahri başkanı olan Veliadt Prens Frederick’ten yardım talep edilmiştir (Kutlu, 2007, s. 47-48; Atar ve Karabulut, 2018, s. 128-129). Nihayetinde Schliemann’ın Troya kazısında olduğu gibi Carl Humann da 1871’de Bergama’da izinsiz olarak giriştiği kazılarda Alman hükümetinden aldığı destekle birçok eseri ülkesine gizliden kaçırabilmiştir. Osmanlı Devleti’nin izni olmadan Bergama’dan Berlin’e gönderilen ve Zeus Sunağı’na ait olduğu düşünülen bazı rölyef parçaları Almanya’nın ulusal müzelerini zenginleştirdiği gibi Almanların kültürel etkinliklerini artırmıştı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 279; Dervişoğlu, 2018, s. 15-16).

Esasen, daha önce de bahsi geçtiği üzere, Osmanlı Devleti, özellikle 1869 tarihinde çıkardığı nizamnâmeyle toprak altından çıkan antik eserlerin durumu ve kazı çalışmalarının denetimiyle ilgili yasal düzenlemeler yapmaya başlamıştı. Hem

Schliemann'ın Troya'daki faaliyetleri hem de Humann'ın Bergama'da gizliden kaçırdığı antik eserler bu düzenlemenin pek işlevsel olmadığını göstermektedir. Osmanlı Devleti aslında bu durumun farkında olarak, yani antik eserlerin korunması ve izinsiz kazılara karşı tedbirler almak için yeni nizamnâmeler çıkarıyordu. 1874 Eski Eserler Nizamnâmesi bunlardan biriydi. Humann'a 1878'de Bergama'daki kazı için izin verildiğinde izin belgesine onun 1874 Nizamnâmesine uygun hareket etmesi gerektiğine dair hükümler koyulmuştu. Buna göre, çıkarılan eserlerin üçte biri Müze-i Hümayun'a ait olacaktı (Atar ve Karabulut, 2018, s. 128; (Öztürk ve Çorlu, 1999, s. 131). Ancak devletin içinde bulunduğu olumsuz politik ve ekonomik ortam, arkeologların değerli buldukları eserleri bir şekilde ülkelerine göndermelerine engel olmuyordu. Carl Humann bulduğu eserleri yine yurt dışına çıkaracaktı (Yılmaz, 2015, s. 45).

Hatta Almanlar muhtemelen Osmanlı Devleti'nin ekonomik sorunlarını bildiklerinden bazı eserleri para karşılığında almak için uğraşıyorlardı. Zeus Sunağı'nın tamamını satın alma yöntemiyle elde etme gayreti içine girmeleri bunun en tipik örneklerindendir. Osmanlı hükümeti bu tarz talepleri reddetme eğilimi gösterse de Alman sefaretinin devreye girerek Zeus Sunağı'nın önce üçte ikilik payını, 1879 yılında ise yirmi bin frank karşılığında¹⁴ eserin tamamını satın almayı başarmaları, nizamnâmelerin ekonomik ve politik koşullara göre göz ardı edildiğini göstermektedir¹⁵. Bu durum Lepsius'un, Mehmed Ali Paşa'nın çıkardığı eski eserleri koruma yasasına rağmen kazı çalışmalarında çıkardığı eserleri almasına benzer bir durum olarak yorumlanabilir. Çünkü üçte ikilik hak nizamnâmeye aykırı olmasına rağmen, padişahın hediyesi olarak değerlendirilmiştir (Kutlu, 2007, s. 47-48; Atar ve Karabulut, 2018, s. 129-132). Bu imtiyaz aynı zamanda Almanya'yla bu dönemde gelişen ilişkilerin bozulmaması adına yapılmış bir ayrıcalık olarak da görülebilir (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 86-88). Zira daha önce değinildiği gibi Berlin Kongresi ve Almanların bu kongrede Osmanlı lehine aldıkları kararlar, Osmanlı Devleti açısından önemliydi.

¹⁴ Bu miktarın bazı kazılarda ortaya çıkacak eski eselerin karşılığı olamayacağı hususunda bilgilerin yer aldığı bir belge örneği için bkz. Ek 2: BOA.İ.DH.790/64152-1.

¹⁵ Bu durum Aydın Valisi'nin 1879'da İstanbul'da kabineye sunduğu bir raporda açık olarak belirtilmiştir. Raporda Almanların Osmanlı Devleti'nin üçte bir olan eski eser payını almak istediklerini ve bunun için hatırı sayılır bir meblağ talep ettiklerini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Vali, kabine toplantısında Almanların teklifine sadece bir kişinin itiraz ettiğini belirtmiştir. Bu kabine toplantısında Aydın Valisi, Kırım Savaşı ve Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Anadolu'ya kaçan mültecilerin büyük bir kısmının vilayetine almak zorunda kaldığını belirterek acil paraya ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Vali, Osmanlı'nın payına düşen bu eserlerin ücret karşılığında Almanlara verilme konusundaki kararını savunmuştur (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 86-88).

Dönemin eko-politik atmosferi Almanların Osmanlılar üzerinde diplomatik baskı kurma imkânı yaratıyordu. Osmanlı Devleti'nin, başta eserlerin satışıyla ilgili talebi reddetmesi, ama sonrasında Berlin Müzeleri Müdürü Conze'nin Alman arkeologların daha uzun süre kazı çalışmaları yürütmek için elçiliğe baskı yapması muhtemelen böyle bir ortamdan kaynaklanıyordu. Conze'nin 1879 tarihinde Humann'a yazdığı bir mektupta, Alman Dışişleri'nde geçen bir konuşmadan bahsederken; Dışişleri Bakan Müsteşarı, von Bulow'un antik eserlerle ilgili taleplerin Osmanlılar tarafından reddedilmesini inanılmaz bulduğunu dile getirdiğini yazması bu açıdan önemli bir örnektir. Çünkü Müsteşar von Bulow, 1878 yılında Osmanlıların Rusya karşısında aldığı askeri yenilginin, Şansölye Bismarck başkanlığında Berlin Kongresi sayesinde Osmanlılar için yarı zaferle sonuçlandığını ifade ederek, Sultanın Berlin'e borçlandığını belirtmiştir. Hatta 1879 tarihinde Alman imparatoru antik eserleri alabilmek için bizzat kendisi II. Abdülhamid'e mektup yazarak hibe önerisinde bulunmuştur. Almanların eserleri elde etme konusunda olumsuzluklarla karşılaştığında imparatorun devreye girmesi de Osmanlı Devleti için diplomatik bir baskının olduğunun kanıtıdır (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 50-51).

Berlin Kongresi'nden hemen sonra (1878) Almanların Büyükelçilikleri aracılığıyla kazı izinleri almak için başvuruda bulunmaları (BOA.İ.HR.284/17678-1) bu açıdan yine dikkat çekidir (Bkz. Ek 1). Dolayısıyla gerek 1870-1878 yılları arasında Bergama'da Carl Humann'ın izinsiz kazılarında çıkan eski eserleri yasadışı yollarla Almanya'ya göndermesi gerekse 2 Ağustos 1878'de kendisine resmi kazı izni verilmesi (BOA.İ.DH.790/64152-1) politik bağlamı dışında değerlendirilemez (Bkz. Ek 2). Özellikle Berlin Kongresi'yle gelişen politik ve ekonomik ilişkilerin bu sürecin yönünü tayin edilmesinde önemli bir etken olduğu açıktır (Ortaylı, 2022, s. 45-46; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 130;)

Berlin Kongresi sonrası süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'yla olan dostane ilişkilerinden faydalanan Humann, vefat ettiği 1896 yılına kadar Nemrud Dağı, Zincirli, Boğazköy, Manisa, Efes, Menderes Deltası, Magnesia ve Priene gibi bölgelerde kazı çalışmalarına katılmıştır. Carl Humann'ın 1892 yılında Bergama-Aydın demiryolu üzerinde ve Aydın'ın 37 km batısında yer alan Magnesia'da gerçekleştirdiği kazıları da kültürel mirasın paylaşılması konusunda ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Burada bulunan tapınak frizlerinin İstanbul'a götürülmesi karşılığında bazı Helenistik Çağ heykellerinin ve diğer buluntuların Almanlara verilmesi, muhtemelen antik Helen

sanatının kendi gelişimleri için gerekli gören Almanları memnun eden bir alışverişti. Humann'ın yaptığı çalışmaların Almanlar nezdindeki önemi büyüktü. Nitekim Greifswald Üniversitesi tarafından 1880'de kendisine fahri doktor unvanı verildi. 1884'te İzmir'de Berlin müzelerinin dış temsilciliği Humann için kuruldu. Ayrıca Alman hükümeti, Humann'a arkeolojik çalışmaları için maaş da ödemeye başlamıştı (Öztürk ve Çorlu, 1999, s. 32; Gottschlich ve Zaptıoğlu, 2023, s. 56-57).

Dahası Carl Humann, Doğu ile Batı arasında bilimsel bir bağlantı kurmuş Osmanlı ve Almanya arasında kültürel bir arabulucu olmuştu. Türkçe, Yunanca ve Fransızca'ya hâkim olması onun geniş bir meslektaş ağı kurmasını sağlamıştı (Öztürk ve Çorlu, 1999, s. 133; Auinger, 2016, s. 12). Bergama Sunağı'nın Osmanlı topraklarından gitmesine sebep olan kazı çalışmaları, yeni ciddi çalışmalar için önemli bir başlangıç olmuştur. Almanlar Anadolu yaylalarında, Suriye sınırında ve Mezopotamya'da kazılar yaptılar. Carl Humann'ın yardımcıları arasında bulunan Richard ve Robert Koldewey gibi deneyimli mimarlar Bergama deneyimini yeni kazı yaptıkları bölgelere uyguladılar. Özellikle Koldewey, Bergama deneyimini Babil'deki kazılarına uygulayarak, Osmanlı topraklarına ait olan önemli Babil eserlerini de Berlin'e taşımıştır (Yılmaz, 2020, s. 46-47).

3.1.4. Almanların Demiryolu İmtiyazını Elde Etmesi ve Arkeolojik Faaliyetler

Almanya, Bismarck Dönemi'nde Osmanlı Devleti'ne başta siyasi olarak mesafe koymuş olsa da Bismarck'ın, iktidarının son dönemlerinde Osmanlı'yla güçlü bir iş birliği kurma eğiliminde olduğu görülmektedir. Örneğin, 1880'de Alman subaylarının Osmanlı ordusuna gönderilmesi kararında Bismarck'ın etkisi belirleyici olmuştur (Karbi, 2023, s. 40-41). Ancak daha da önemlisi Almanların Anadolu ve Bağdat demiryolunun yapımıyla ilgili imtiyazı almasıydı (Voss ve Gertzen, 2020, s. 2; Eroğlu, 2023, s. n). Osmanlı'da demiryollarının Almanlar tarafından inşası esasen Sultan Abdülaziz'in Osmanlı'nın Rumeli topraklarına demiryolu hattı kurması için Alman mühendis Wilhelm Pressel'i görevlendirmesiyle başlamıştı. Pressel, 1869'dan 1871'e kadar Rumeli'de demiryolları inşa etmiştir. 1869'da ayrıca İstanbul'dan Konya'ya kadar uzanan Anadolu demiryolu hattı inşa edildi. Sultan Abdülaziz, Pressel'i 1872'de Asya'daki devlet demiryolları genel müdürlüğü görevine de atamıştı (Alperen, 2018, s. 4-6)¹⁶.

¹⁶ Demiryolu işletmesi için proje kapsamında kurulan şirket, 4 Mart 1889 tarihinde Osmanlı-Anadolu Demiryolu Şirketi adını almıştır. Bu hattın Almanlar tarafından hızla inşa edilerek Ankara'ya ulaşması,

II. Wilhelm Dönemi'nde (1888-1918) ise Osmanlı ile gelişen siyasi ilişkiler, Wilhelm'in Osmanlı topraklarına yaptığı seyahatlerle yeni bir boyut kazanmıştı. II. Wilhelm'in gözü Anadolu, Basra Körfezi ve Mezopotamya'nın zengin doğal kaynaklarındaydı. Almanya bu bölgelere, kurulacak demiryolu ağlarıyla ulaşmayı planlıyordu (Özbozdağı, 2020, s. 45; Alperen, 2018, s. 3). Daha açık bir ifadeyle II. Wilhelm, Osmanlı Devleti'ni, genişleyen Alman İmparatorluğu'nun bir parçası haline getirmeye kararlıydı ve bu doğrultuda Osmanlı'da nüfuzunu artırmak için demiryolu yapımı gibi alanlara odaklandı. Nitekim Almanya, 24 Eylül 1888 tarihinde İzmit-Konya hattı için Anadolu demiryollarının inşaa ve işletme hakkının Alman Alfred von Kaulla'ya verilmesiyle bu alanda ilk imtiyazını elde etmiştir. Ancak Almanya, bu gelişmeden memnun olsa da bunu yeterli bulmamıştı (Karacakaya, 2022, s. 53-54; Onursal ve Başaran, 2020, s. 341) Bunun üzerine II. Wilhelm, 1899 yılında ikinci kez İstanbul'a geldi. Berlin'den başlayan İstanbul, Konya ve Musul üzerinden Bağdat ve Basra Körfezi'ne uzanacak büyük bir demiryolu projesini hayata geçirmek için Sultan II. Abdülhamid'le görüşmek istiyordu. Böylelikle ordularının sevkiyatını hızlandırarak Ortadoğu'da İngilizlerin¹⁷ potansiyelini kıracaktı. Dahası Kuveyt'e kadar uzanacak bu yeni demiryolu hattı, Almanya'nın petrol zengini Basra Körfezi'ne karadan erişimini kolaylaştıracaktı. Anadolu ve Mezopotamya'daki doğal kaynakları da ekonomik açıdan güvence altına alacaktı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 119-122; Alperen, 2018, s. 5-7; Özbozdağı, 2020, s. 46). II. Abdülhamid ise demiryolları sayesinde ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlayabileceğini, parçalanma sürecini durdurabileceğini ve Asya'daki toprakların savunmasını kolaylaştırabileceğini düşünüyordu (Özbozdağı, 2020, s. 46; Onursal ve Başaran, 2020, s. 335-342). Ayrıca bu sayede askerî açıdan

Osmanlı yetkililerini memnun etmiş ve aynı şirkete öncelikle Eskişehir-Konya hattının inşaa edilmesi için izin verilmiş, daha sonra ise Bağdat'a kadar uzanacak demiryolu hattının inşaa için imtiyaz verilmiştir (Onursal ve Başaran, 2020, s. 343). Deutsche Bank, demiryolu imtiyazını almak için Osmanlı hükümetiyle müzakereler yürüterek, 1888 yılında Osmanlı-Anadolu Demiryolu Şirketi'nin hisselerinin çoğunluğunu satın aldı. Bu satın alım, Almanya'nın Osmanlı topraklarında demiryolu inşaa ve işletme konusundaki çıkarlarını güçlendirmek için önemli bir adımdı.

¹⁷ Almanya'nın yayılmacı politikası, sadece Almanya ile İngiltere arasında değil, aynı zamanda Almanya ile Rusya ve Fransa arasında büyük çıkar çatışmalarına neden oluyordu. Bağdat Demiryolu Projesiyle Almanya, Fransa'nın (Suriye, Lübnan), İngiltere'nin (Basra Körfezi) ve Rusya'nın (İran) çıkar alanlarına girmiş oluyordu. Bağdat demiryolu, İngilizlerin ve Rusların Ortadoğu'daki altyapı projeleriyle rekabet ediyordu ve aynı zamanda İngilizlerin hâkim olduğu Süveyş Kanalı'na ve Rusların İran'daki demiryolu projelerine alternatif oluşturmuyordu. Bu nedenle, Bağdat Demiryolu Projesi, İngiltere, Fransa ve Rusya'yı birbirine yaklaştırırken, Almanya ile bu üç dünya gücü arasında büyük bir gerilime yol açmıştır (Alperen, 2018, s. 14). Bu süreç 1860'lara gelindiğinde Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden demiryollarının yapımı dâhil çeşitli ekonomik imtiyazlar elde ettiği bir noktaya ulaşmıştı. Bu tarz yeni girişimler 1854-1867 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nde ilk beş demiryolunu inşaa eden İngiltere'nin etkin olduğu alanlarda Almanların artık öne çıktığını göstermektedir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz. (Kolay, 2019, s. 7-12).

güçlenerek Arap isyanlarıyla mücadele edebileceğini, İngiltere'nin yayılmasını durdurabileceğini, tarım ürünlerinin pazara sevkiyatını kolayca sağlayabileceğini, Avrupa devletlerine karşı Almanya'yı bir tampon bölge olarak kullanabileceğini tasarlıyordu (Deniz ve İmamoğlu, 2014, s. 346).

II. Wilhelm'in Sultan Abdülhamid'le bu çerçevede yaptığı görüşmeler sonucunda, Deutsche Bank¹⁸ Bağdat Demiryolu Projesinin finansörü olmuş ve sonrasında tüm demiryolu imtiyazları Alman şirketlerine verilmişti. Ayrıca 4 Ekim 1888 tarihinde Osmanlı Hükümeti ile Deutsche Bank arasında İzmit-Eskişehir-Ankara hattı ve önceden İngilizlere devredilmiş olan Haydarpaşa-İzmit hattı için stratejik bir imtiyaz sözleşmesi daha imzalanmıştı (Karbi, 2023, s. 45; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 119). Demiryolu inşasının strateji değeri, dönemin büyük devletleri arasında rekabeti körüklediğinden anlaşılmaktadır. Fransa'nın Suriye ve çevresinde, İngiltere'nin Ege Bölgesi'nde ve Rusya'nın Karadeniz ile Doğu Anadolu çevresinde gerçekleştirmeyi planladığı projeler Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığını fırsata çevirme çabasıyla hareket edenlerin demiryolu inşasıyla ilgili projelerle ortaya çıkmalarıyla anlaşılmaktadır (Karbi, 2023, s. 48).¹⁹

Bu çerçevede dikkat çeken meselelerden biri demiryolu inşa imtiyazını alan Almanya'nın, demiryollarının geçtiği bölgelerde yer alan zenginliklerden yararlanmak istemesidir. Almanya'nın demiryolu hattının geçtiği güzergâhlarda birçok imtiyaz elde ettiği görülmektedir. Bağdat Demiryolu Şirketi, döşedikleri hatların her iki yanında yirmişer kilometrelik bir bölgede maden araması yapabilme ve antlaşmalarla bunları işletebilme imtiyazını almıştı. Dahası şirket hat boyunca arkeolojik faaliyetlerde bulunma yetkisini almıştı. Almanlar böylelikle eski eser arama çalışmalarını yapma imtiyazını elde etmişlerdi. Bu da Almanların bu proje sayesinde ekonomi ve siyasi alanlarda olduğu

¹⁸ Osmanlı topraklarındaki Alman şirket ve bankalarının ekonomik etkileşim Deutsche Bank'ın demiryolu imtiyazını almasıyla Georg von Siemens ve Karl Helfferich bu faaliyetlere liderlik etmişlerdir Özellikle 1888 yılında Karl Helfferich, Deutsche Bank'ın Osmanlı Devleti'ndeki merkezi ismi oldu; Anadolu Demiryolu Şirketi'ndeki görevi, Siemens'in kızlarından biriyle evlenmesiyle daha da vurgulanmıştır. Kariyeri Berlin'den İstanbul'a uzanan Helfferich 1906'da Anadolu Demiryolu Şirketi'nin başına geçti ve 1908'de Deutsche Bank'ın yönetim kurulu üyeliğine yükselmiştir. Helfferich Anadolu Demiryolu Şirketi'ndeki göreviyle ve Almanya'nın Deutsche Bank'ında etkili bir figür olmasıyla Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik faaliyetlerin önemli bir aktörüyüdü. Anadolu Demiryolu Şirketi'ndeki liderliği ve Siemens'in bir aile üyesiyle evlenmesi, iş birliğini güçlendiren unsurlar arasında yer alıyor. Helfferich, Deutsche Bank yönetim kurulu üyeliğine yükselerek finans dünyasındaki etkisini arttıracaktır (Karbi, 2023, 41-43).

¹⁹ Osmanlı Devleti'nde demiryolu inşasına yönelik ilk girişimler, 1856 yılında, Paris Kongresi'nden sonra, gündeme geldi ve bu konuda Avrupa sermayesi, o tarihten beri istekli davranmıştır. Bu bağlamda Anadolu'da ilk işletmeye açılan demiryolu istasyonu ise 1866 yılında İngiltere'nin desteğiyle yapımı tamamlanan İzmir-Kasaba demiryolu hattıdır (Onursal ve Başaran, 2020, s. 337).

kadar kültürel alanda da güçlenmek istediklerinin ve bu vesileyle arkeolojik faaliyetlerin artırmanın yolunu açtıklarının göstergesidir (Özbozdağı, 2020, s. 45-48).²⁰

Bağdat demiryolu hattı ilerledikçe arkeologların kazı faaliyetleri canlanmış, zor ulaşılan bölgeler demiryolunun uzatılmasıyla kolay ulaşılan bölgeler haline gelmiştir. İleriki satırlarda ayrıntılarıyla değineceğimiz Alman Theodor Wiegand'ın demiryolu inşalarını arkeolojik eserleri elde edebilmek için kullanması bu açıdan tipik örneklerden biridir. Wiegand bu amaçla daha önce Gustav Hirschfeld'in İzmit-Eskişehir-Ankara demiryolu hattında çalışan Alman mühendislerin ilgisini çekmek amacıyla hazırladığı broşürleri, daha kapsamlı bir hale getirmişti. Bu çabası Deutsche Bank'ın 1911'de İstanbul'da beş yüz kopya bastığı broşürlerle destek bulmuştu. Berlin'deki arkeoloji enstitüsü tarafından memnuniyetle karşılanan bu girişim, Bağdat Demiryolu Şirketi'nin Müdürü Arthur von Gwinner ve danışmanı Karl Helfferich tarafından da onaylanmıştı. Hirschfeld, yaklaşık kırk yıl önce Carl Humann'ın Batı Anadolu'da mühendislik yaparken Bergama Sunağı'nı keşfetmesine dayanarak, mühendislerin keşfedilmemiş alanlarda çalıştıklarını bu sebeple arkeoloji alanında potansiyellerinin bulunduğunu düşünüyordu (Karbi, 2023, s. 73-74). Bu yaklaşım, mühendislerin sadece kendi projelerine odaklanmak yerine arkeolojiye de katkı sağlamalarını teşvik etme açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Theodor Wiegand demiryolu mühendislerinin arkeolojik çalışmalara nasıl destek sağlayabileceklerine dair önemli bir rehber olan kılavuzunda; mühendislerin demiryolu inşası görevlerinin yanı sıra arkeolojik eserleri gün yüzüne çıkarmalarını itibar kazandırıcı bir faaliyet olarak ifade ediyordu. Kılavuz, mühendislerin arkeolojik çalışmalara nasıl katkı sağlayabileceklerini de detaylı olarak anlatıyordu. Bitki örtüsü, su yolları ve yerleşim alanları gibi coğrafi özelliklerin kaydedilmesi, krokilerin çizimi, eserin bulunduğu yer, bakım durumu, malzeme ve yapı türleri gibi birçok teknik bilgi ve öneriler bu kapsamda anlatılmıştı (Karbi, 2023, s. 74-75).

1911 yılında Tel Halef'te kazı çalışmalarına amatör olarak başlayan ve Osmanlı coğrafyası üzerine çeşitli konularda sayısız araştırma yapan Alman Max von Oppenheim (1840-1946) da bu açıdan önemli bir perspektif sunan arkeologlardan biriydi. Oppenheim'e göre demiryolu sayesinde Mezopotamya, Suriye ve Babil gibi neredeyse

²⁰ Bağdat demiryolu dışında Almanya'nın Osmanlı devletindeki yatırımlarının yoğunlaştığı alanlar toplu taşıma hizmetleri, elektrik dağıtımı, tarım, madencilik ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması olmuştur (Karacakaya, 2022, s. 53).

terk edilmiş bölgeler tekrar canlanabilecek ve eserler bulundukları yerlerde incelenebilecekti. Ancak demiryolunun geçtiği bölgelerden çıkarılan eserlerin çalınması, bu meselenin başka bir boyutuyla da ele alınmasını gerektiriyordu. Aslında Bağdat demiryolu hattı çalışmaları sırasında ortaya çıkan eserlerin korunması konusu Osmanlı Hükümeti'nin de gündemine gelmişti. Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey, Bağdat demiryolunun Hititler, Keldaniler ve Asurlular gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmış bölgelerden geçeceği için; demiryolu inşasını gerçekleştirecek olan şirketlerle yapılan sözleşmelere, çalışmaları sırasında ortaya çıkabilecek arkeolojik eserlerin korunmasını sağlamak amacıyla Müze-i Hümayun çıkarlarını temin edecek bir madde eklenmesi gerektiğini savunuyordu.

Osman Hamdi Bey, konuyu Maarif Nezareti'ne yazarak konunun önemine dikkat çekmiş ve önerilerde de bulunmuştu. Çünkü tren hattı inşa eden şirketlerle yapılan sözleşmelerde eski eserlerle ilgili bir madde bulunmuyordu. Bu yüzden demir yolu mühendisleri, buldukları eski eserleri yurtdışına gönderebiliyorlardı. Aynı şekilde Osman Hamdi Bey'in halefi Halil Ethem Bey de 1910 yılında yazdığı bir mektupta, Bağdat demiryolu hattının Ereğli'den sonraki kısmının inşasına başladığını ve bu hat güzergâhındaki eserlerin zarar görmemesi için harekete geçilmesini bildirmiştir (Karbi, 2023, s. 55-57; Karacakaya, 2022, s. 299-300).

3.2. ALMAN ARKEOLOJİ CEMİYETLERİ VE DEUTSCHE ORIENT GESELLSCHAFT'IN KURULUŞU (DOG)

Almanların başarılı arkeolojik çalışmalarının zemini Prusya Dönemi'nden itibaren Almanya üniversitelerinde verilen arkeoloji eğitimiyle atılmıştı. Özellikle Leipzig, Berlin ve Göttingen üniversitelerinde klasik arkeoloji eğitimini tamamlayan arkeologlar, mesleklerini icra etmek için Atina ve Roma'da bulunan kazı alanlarına gidiyorlardı. Daha sonra üniversiteler ile özel cemiyetler bir araya gelerek genç arkeologları Alman sermayesinin desteğiyle çoğu Osmanlı İmparatorluğu'na ait Akdeniz ve Orta Doğu'daki bölgelere de yönlendirmişlerdi (Karbi, 2023, s. 60-61). Bu noktada, Almanların kurdukları cemiyetler ile oryantalistlerin bir araya gelerek bilgi paylaşımı yapmaları da arkeolojik çalışmalar için önemli bir yere sahiptir (Voss ve Gertzen, 2020, s. 2; Eroğlu, 2023, s. n). 1845 yılında kurulan *Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft* (Alman Şarkiyat Araştırmaları) adlı cemiyet bu bakımdan önemliydi (Özbozdağı, 2020, s. 54; Voss ve Gertzen, 2020, s. 2; Eroğlu, 2023, s. n). Ancak Osmanlı Devleti'ndeki

arkeolojik çalışmalar genellikle Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina Bürosu, Berlin Müzeleri ve Prusya Bilimler Akademisi iş birliğiyle gerçekleştirilirdi. (Öztürk ve Çorlu, 1999, s. 6).

19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlarında Almanların kurdukları kurum, şirket ve enstitüler arkeoloji alanında gittikçe hâkim bir konuma gelmelerine neden olmuştur. 1875 yılında Berlin Üniversitesi'nde *Asya Kültürü Bölümü*, 1877'de *Deutsche Verein für die Erforschung Palaestinas, Orient-Comite Behufs Erforschung der Trümmerstätten des Alten Orients* kurulmuştur. Bu kuruluşların Yakındoğu'daki kazıların başarısı üzerinde yadsınamaz bir etkisi vardı (Özbozdağı, 2020, s. 54; Karbi, 2023, s. 12-13; Karbi, 2019, s. 153). Ancak bunlardan hiçbiri Osmanlı topraklarında yürütülen arkeolojik çalışmalara sponsor oluşturmak için 25 Ocak 1898 yılında Berlin'de Alman oryantalistler, klasikçiler, politikacılar, profesörler, bankerler, antikacılar ve iş adamları tarafından kurulan *Deutsche Orient Gesellschaft (DOG/Alman Şark Cemiyeti)* kadar dikkat çekici değildir. Alman Şark Cemiyeti'nin kurucusu James Simon'dur (1851-1932).²¹ Berlin merkezli olan bu cemiyetin üyeleri bilgi alışverişinde bulunmak, kurumun faaliyetleri için fon toplamak ve sponsor bulmak için düzenli toplantılar yapıyorlardı. Cemiyet, özellikle güçsüz durumda olan Osmanlı Devleti'nde kazı çalışmaları sonucunda ele geçen arkeolojik buluntuları Almanya'ya getirmek için kurulmuştu. DOG, Prusya Bilimler Akademisi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina Bürosu ve Berlin Müzeleri gibi önemli kuruluşlarla iş birliği yaparak geniş çaplı kazılar gerçekleştiriyordu (Özbozdağı, 2020, s. 54, 56; Karbi, 2023, s. 65-66).

Almanya'da, Eski Doğu koleksiyonlarına sahip bir müze bulunmamaktaydı. Bu nedenle DOG, uluslararası kültürel rekabette yerini sağlamlaştırmak için doğudan gelen tarihi eserlerden oluşan bir koleksiyon elde etme ve bunları Berlin'deki kraliyet

²¹ Simon'un Doğu'ya merakı onun Almanya'nın önde gelen müze bilimcisi Wilhelm von Bode ile tanışmasına vesile olmuştur. James Simon'un arkeolojiye olan ilgisi, aile geleneğine dayanıyordu. Amcası Louis Simon'un 1886 yılında Mezopotamya'daki Ur ve Uruk antik kentlerindeki kazılara katılımı ve maddi destek sağlaması, Simon'un arkeoloji alanındaki tutkusunu beslemiş olsa gerek. Babası Isaac ise Mısır'daki Amarna kentindeki eserleri satın alarak bu geleneği sürdürmüştü. Simon da zamanla kendi arkeolojik eser koleksiyonunu oluşturarak bu alandaki çalışmalarını güçlendirdi. Onun Almanya'daki müze projelerini finanse etmek amacıyla kurulan Kaiser Friedrich Museum Verein Cemiyeti'nde, sanat koleksiyoncusu olarak üye olması, Alman İmparatoru II. Wilhelm ve emlakçı Richard von Kaufmann gibi öne çıkan isimlerin arasında yer almasını sağladı. Bu kişilerden Kaufmann, emlakçılığının yanı sıra bir koleksiyoncu olarak Anadolu ve Mısır kazılarıyla da ilgileniyordu. Bu sebeple Agyptischen Museum'un müdürü olan Adolf Erman'nın kurduğu Orient-Comite'ye de üyeydi. Bu komitenin asıl görevi kazılarda ortaya çıkan eserlerin satın alınması için mali destek bulmaktı. Orient-Comite ilk kazısını 1888'de Gaziantep'te bulunan Zincirli'de başlatmıştır. 1890, 1891 ve 1894 yıllarında Dr. Felix von Luschan ve Robert Koldewey denetiminde kazı çalışmalarını gerçekleştirmişti. Bu kazıları Kayzer Wilhelm de finansal açıdan desteklemişti (Karbi, 2023, s. 66-69).

müzelerine kazandırma hedefiyle çalışmalarını yürütmüştür. Bu doğrultuda, Mezopotamya, Mısır, Babil, Asur ve Batı bölgelerindeki antik eser çalışmalarını geliştirmeyi, saha araştırmaları için hazırlıklar yapmayı, Berlin'deki Kraliyet Müzesi'nin antik doğunun sanat eserlerine sahip olmasını sağlamayı ve eski kültürler arası disiplinlerden elde edilen araştırma sonuçlarını yayımlama ve medya aracılığıyla halka duyurmayı amaçlıyordu (Özbozdağı, 2020, s. 54-55).

DOG, Rothschild, Mendelsohn, Deutsche Bank, Disconto Gesellschaft gibi bankalar ve Borsig, Frederich Alfred Krupp, Arthur von Gwinner, Emil Rathenau ve George von Siemens gibi sermayedarlardan büyük finansal destek alıyordu. James Simon liderliğindeki cemiyet, 1901'den itibaren II. Wilhelm tarafından da himaye altına alınmış ve bu da Alman İmparatorluğu hazinesinden yılda yaklaşık 20.000 mark ödeme almasını sağlamıştı. Arkeolojik çalışmaların devlet himayesiyle sürdürülmesi DOG'un etkinliğini artırmıştır (Özbozdağı, 2020, s. 54; Karbi, 2023, s. 65-66). Berlin'i dünyanın yeni kültür merkezi yapacak bir emperyalist müze yaratarak Alman adını onurlandırmayı amaçlayan DOG'un desteğiyle Irak ve Suriye'de birçok antik bölge kazıldı. Alman bilim adamlarına sağlanan malzeme ve finansman destek Doğu arkeolojisinin gelişmesini sağladığı gibi, İngiltere ve Fransa'ya karşı olan rekabette de Alman arkeologların ellerini güçlendirdi (Özbozdağı, 2020, s. 56; Voss ve Gertzen, 2020, s. 2).

Robert Koldewey'in 1898-1917 yılları arasında Babil'de yürüttüğü kazı çalışmaları, Ludwig Borchardt'ın Mısır'daki keşifleri ve Walter Andrea'nın 1903-1914 yılları arasında Asur'da gerçekleştirdiği kazılar, DOG tarafından desteklenmişti. 1863-1913 yılları arasında Hattuşa (Boğazköy) kazısını desteklemek amacıyla da Hugo Winckler tarafından yürütülen çalışmalara finansal destek sağlandı. Anadolu'nun Eski Çağ tarihine ışık tutan Hugo Winckler'in liderliğindeki Hattuşa kazıları 1907 yılından itibaren James Simon tarafından desteklendi. Simon, Winckler'in Hattuşa kazılarına 30.000 mark meblağ katkı verdi (Özbozdağı, 2020, s. 56; Karbi, 2023, s. 67-69). Bu cemiyetin II. Wilhelm tarafından gördüğü maddi destek ve himaye dönemin daha önce bahsi geçen politik atmosferinden ayrı düşünülemez. Alman arkeologların Berlin'deki çeşitli müze ve cemiyetlerle iş birliği yapmanın yanı sıra, Dış İşleri Bakanlığı'yla da ilişki kurmaları bu açıdan önemli bir göstergedir. Zira arkeologlar, kazı yaptıkları bölgelerdeki idari yönetimle yaşadıkları sorunlar, diplomatik meseleler ve keşfedilen eserlerin Berlin'e transferi konusunda Alman hükümetinin yardımına ihtiyaç duydukları görülmektedir (Karbi, 2023, s. 61-62). Yine 1901'de *Deutsche Asiatische Gesellschaft*, 1902'de

Deutsche Gesellschaft für die Erforschung Anatolien ve 1908'de *Deutsche Vorderasien Komitee* gibi cemiyetlerin de kurulması (Özbozdağı, 2020, s. 54; Karbi, 2023, s. 12-13; Karbi, 2019, s. 153), Almanların Anadolu coğrafyasının kültürel mirasına olan ilgilerinin çok boyutlu ve kurumsal bir sistematik içinde giderek arttığını gösterir.

3.3. THEODOR WIEGAND (1864-1936)

Arkeolojinin önde gelen isimlerinden biri olan Theodor Wiegand, akademik bilgisi ve deneyimi sayesinde Batılı arkeologların öncüleri arasında yer alır. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Wiegand, Anadolu ve Mezopotamya'da önemli kazı faaliyetleri yönetmiştir. Ocak 1894'te 30 yaşındayken arkeoloji doktorasını tamamlayan Wiegand'ın kazı kariyeri, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün verdiği burs sayesinde Akdeniz'e araştırma amaçlı seyahat etmesiyle başlamıştır. Önce Atina'ya giderek Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. Burada eski üniversite arkadaşlarından L. Pallat ve H. Schrader ile karşılaşmış, aynı zamanda enstitünün müdürü ve Truva'da kazı çalışmalarını yürüten ünlü arkeolog-mimar W. Dörpfeld ile de çeşitli yerlerde sıkı bir iş birliği yapmıştır. Ardından İzmir'e geçerek Carl Humann'ın yanında asistanı olarak çalışmaya başlamıştır. Carl Human ise bu zamanda Menderes Nehri kıyısındaki Magnesia'da (Kemer) yaptığı kazıyı tamamlamış ve Menderes Ovası'nın batı tarafındaki Priene şehrinde kazılara başlamıştı (1895). Ancak Carl Humann'ın 1896'nın Nisan ayında vefat etmesi üzerine, Wiegand, Berlin'den gelen onayla Priene'deki kazılarının yönetimine ve bir süre sonra da Berlin Kraliyet Müzeleri'nin Türkiye temsilcisi görevlerine atanmıştır. Wiegand çalışmalarını yürütürken sosyal bir çevre edinen ve işine yarayacak herkesle iyi diyaloglar kurmaya özen gösteren biriydi. Alman Büyükelçiliği ve kendisini ziyarete gelen yüksek rütbeli Almanlarla iyi ilişkiler kurmuştu. Priene'deki başarılı kazı çalışmaları sonucunda Berlin'de büyük takdir görüp önemli kişilerin dikkatini de çekmeyi başarmıştı. Schrader ile birlikte 1899 yılının sonuna kadar antik şehri tamamen gün yüzüne çıkardılar. Anlaşılan o ki bu çalışmalarda Wiegand'ın amaçlarından biri burada bulunan eserleri Almanya'ya götürmektir. Zira Wiegand, Berlin Müzeleri Müdürlüğü'ne yazdığı mektuplarda yeni buluntular hakkında bilgi verirken, Humann'ın da daha önce yaptığı gibi, bazı önemli mimari eserleri ve heykelleri Almanya'ya naklinde yaşadığı zorlukları anlatmıştır (Mansel, 1970, s. 390-391; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 113-116; Karbi, 2023, s. 70; Öztürk ve Çorlu, 1999, s. 32).

Bu tarz bir yaklaşım elbette Almanya-Osmanlı arasındaki politik ilişkilerden bağımsız düşünülemez. Theodor Wiegand ileriki satırlarda ayrıntılı olarak değinileceği üzere Milet kazısı için izin alma girişiminde bulunduğu 1897 sonunu ve 1898 başını İstanbul'da geçirip II. Abdülhamid'i ziyaret etmiş; aynı zamanda İstanbul'a gelen II. Wilhelm'den destek istemiştir. Bunun yanı sıra Büyükelçilikteki arkadaşlarıyla birlikte çeşitli bakanlıkları ziyaret edip Osman Hamdi Bey ve müze müdür yardımcısı olan kardeşi Halil Edhem Bey'le yakın temaslar kurmuştur (Gottschlich ve Zaptıoğlu, 2023, s. 113 -119; Karbi, 2023, s. 70; Özet ve Gözüm, 2003, s. 21). Bu açıkça söz konusu arkeoloğun iki devlet arasındaki politik yakınlaşmadan yararlanmak istediğini ve bunun işe yarayacağını bilincinde olduğunu göstermektedir.

3.3.1. Milet Kazısı

Milet antik kenti, Aydın'ın Söke ilçesine bağlı Balat köyünde yer almaktadır. Bu kent, Ege kıyılarının en faal ticaret limanı ve önemli bir arkeolojik alanı olarak bilinmektedir. Ancak zaman içinde, alüvyonların birikmesiyle denizden uzaklaşmıştır. Almanların kazı çalışmaları sırasında, Milet antik şehri denizden uzak olmasına rağmen Büyük Menderes kıyısına yakın olması, burada bulunan eski eserlerin deniz yoluyla başka yerlere taşınmasını kolaylaştırmıştır (Mansel, 1970, s. 394; Kutlu Dilbaz, 2014, s. 87).

Almanların Milet kazıları 1883 yılında Berlin Müzesi'nin idaresine izin verilmesiyle başlamıştır. Ancak ilk kazıdan sonra çalışmalara birkaç yıl ara verilmiştir. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin buradaki eserlerle ilgili, Yani adlı birinin Milet'te birçok eserin bulunduğunu hükümete bildirene kadar bir bilgisi bulunmuyordu. Bu haberin ardından, Müze-i Hümayun'un Müdürü Osman Hamdi Bey, harekete geçerek 21 Şubat 1888 tarihinde Aydın Eski Eser Memuriyeti'ne bir yazı göndermiştir. Bu yazıda, bulunan eserlerin bilimsel bir incelemeyle değerlendirilmesi ve Müze-i Hümayun'a bilgi verilmesini talep etmiştir. Bu yazışma, Milet'teki eserlerin müze tarafından kontrol edildiğini ve değerlerinin fark edildiğini göstermektedir (Kutlu Dilbaz, 2014, s. 88).

1896 yılına gelindiğinde, Berlin Müzesi Müdürü olan Carl Humann'ın Milet'te iki yıllık süre için, kazı yapmasına izin verilmişti. Humann'ın ölümünden sonra Almanya, Milet'teki kazıları sürdürmek için Berlin Müzeleri Müdürü olan Richard Schöne'ü görevlendirmiştir. Kendisine 1898 yılında da kazı izni verilmiştir (Bkz. Ek 3: BOA.İ.MF.4/55-1; Özet ve Gözüm, 2003, s. 21). Schöne'den sonra Milet'teki çalışmaları Theodor Wiegand devam ettirmiştir (1899-1912). Kazı, imparatorun temsilcisi Büyükelçi

Marschall tarafından açılmış ve böylece önemli buluntulara yol açacak olan kazı faaliyeti resmen başlamıştı (Mansel, 1970, s. 394).

1898 yılında II. Wilhelm'in II. Abdülhamid'i İstanbul'da ziyaret etmesi, Wiegand'ı bir anda Milet kazısının yöneticisi ve Alman kazılarında Berlin müzelerinin referans kişisi yapmıştır. Bu sebeple Wilhelm'in II. Abdülhamid'i ziyareti sadece demiryolu imtiyazı için önemli değildir. Wilhelm'in bu ziyarette başka çıkarları da vardır. Bu durum İstanbul'a gelecek olan imparatora Bonn Üniversitesi'nde ders vermiş olan Reiner Kekulé tarafından yazılan bir mektuptan anlaşılmaktadır. Berlin müzelerinin heykel ve eski eserler bölümünün yöneticisi Alexander Conze'nin halefi olan Kekulé mektubunda, Sultan'dan Milet'te yapılacak kazıların Almanların avantajına olacak bir şekilde ilerlemesini talep etmesini istemiştir. Aynı zamanda Berlin müzelerinde ikinci bir bölümün başkanı ve resim galerisinin sorumlusu olan Wilhelm Bode de Wilhelm'e Almanlara hibe edilmesi talebiyle Bizans sanat eserlerinin listesini vermiştir. Ayrıca yeni kurulan Alman Şark Cemiyeti de Suriye'deki Baalbek'te ve Bağdat'ın güneyindeki Babil'de büyük kazılar yapmak istiyordu. İki müze müdürü ve Alman Şark Cemiyeti'nin bu isteklerinin gerçekleşmesi II. Wilhelm'in babası III. Friedrich gibi Yunan Antik Çağ sanatına duyduğu ilgiden dolayı mümkündü. II. Wilhelm'in bu hayranlığı öylesine büyüktü ki bizzat kendisi arkeolojik kazı yapmak için Korfu Adası'nda bir villa satın almıştı. Müze müdürleri ve arkeologlar imparatorun bu ilgisini nasıl kullanacaklarını çok iyi biliyordu. Bu sebeple arkeolog Theodor Wiegand kendisine ulaşmak için daha imparator İstanbul'a ayak basmadan Kekulé'nin direktifiyle büyükelçilik bağlantılarını kullanıp, İstanbul'a gelmişti. Wiegand'ın bu çabası boşa çıkmamıştı. Wilhelm'la görüşebilmiş ve kendisine Milet kazı çalışmalarını anlatmıştı. Böylece II. Wilhelm'in ziyareti hem Theodor Wiegand'ın kariyeri hem de Almanya'nın Osmanlı coğrafyasındaki arkeolojik faaliyetleri üzerinde olumlu bir etki bıraktı. Çünkü kayzer, Milet kazılarına destek sözü vermiş ve Alman arkeologlar için önemli bir mali güvence sağlamıştır. Kekulé von Stradonitz'in öncülük ettiği bu taahhüt, arkeolojik alanlarda Alman etkisinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur (Karbi, 2023, s. 70-71; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 119, 122).

Görsel 3.5: II. Abdülhamid ve II. Wilhelm, 22 Ekim 1898

Kaynak: (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 84).

Wiegand'ın bir şansı da kayzerin seyahati sırasında İstanbul'da bulunan George von Siemens ve kızları Marie ile Lili'nin, Bağdat demiryolu imtiyazıyla ilgili görüşmeleri tamamladıktan sonra antik kıyıları görmek için Ege kıyılarına gitmesi ve Priene'de bulunan Theodor Wiegand'la tanışmalarıdır. Çünkü bu ziyaret 14 Ocak 1900'da Wiegand'ın George von Siemens'in kızı olan Marie von Siemens'le evlenmesine vesile olacaktır. Siemens'le kurulan bu akrabalık, 1899 yazında Milet'teki kazılarına başlayan Wiegand'ın çalışmalarını finanse etmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Almanya'daki banka ve sermaye çevrelerinden de destek görmesine katkıda bulunmuştur. (Mansel, 1970, s. 391-392; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 128-129; Karbi, 2023, s. 72-73). Bu dönemlerde Wiegand'ın çalışmalarına kendi ailesi de mali destekte bulunmuştur. 1904 yılında Yunanistan ve Anadolu'ya düzenlediği gezisi, akrabası Heinrich Christoph Wiegand ve Norddeutsschen Lloyd şirketi müdürü tarafından finanse edilmiştir. Sosyal ilişkilerin, diplomatik girişimlerin ve finansmanın arkeoloji alanındaki projelerin başarısında ne kadar önemli bir rol oynadığına diğer bir örnekt de sanatçıların, iş adamlarının ve sermaye sahiplerinin bu gezide yer almasıyla arkeolojik çalışmaların

sosyal ve kültürel anlamda geniş bir çevre tarafından desteklenmesine olanak sağlamasıydı. Zira Wiegand, Didim kazılarına bu geziden elde ettiği mali fırsatlarla başlayacaktır (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 128-129; Karbi, 2023, s. 72-73).

3.3.2. Gizli Anlaşma (15 Kasım 1899)

Theodor Wiegand, padişahın tarihi eserleri Avrupa devletleriyle ittifak kurma amacıyla kullanma isteğinden sıkça yararlanmıştır. Wiegand, Osman Hamdi Bey'in 1884'te yürürlüğe koyduğu nizamnâme'yi delmeye çalışıyordu. Bu yüzden Osmanlılarla tarihi eserlere ilişkin yeni bir antlaşmanın yapılmasının zorunlu ve mümkün olduğu görüşünü destekliyordu (Shaw, 2020, s. 158; Karbi, 2023, s. 72). Wiegand'ın, Milet kazısının izni için 1899'da İstanbul'a gittiğinde Rus Arkeoloji Enstitüsü adına yürütülen bütün kazılarda Rus Büyükelçiliği'nin buluntuların yarısını alma konusunda Sultan'ı ikna ettiğine dair duyumlar alması onu harekete geçirmişti. Berlin müzeleri ve Alman Şark Cemiyeti adına yapılacak olan kazılarda eserlerin yüzde ellisine sahip olma hakkının elde edilmesi için önce Alman Büyükelçiliği nezdinde girişimde bulunan Wiegand istediği sonucu alamayınca, bu işi doğrudan İmparator Wilhelm'e ulaşarak halletmeye çalıştı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 123- 124).

Wiegand, İmparator Wilhelm'e Rusların kazılarda elde ettiği sözde ayrıcalığı bir şekilde rapor halinde ulaştırmayı başardı. İmparator bunun üzerine Berlin Müzeleri ve Alman Şark Cemiyeti tarafından yapılacak bütün kazılarda Ruslarla aynı ayrıcalıklara sahip olunması önerisini içeren bir rapor yazdırdı. Böylece 1899'da Almanya, Osmanlılarla gizli bir antlaşma imzaladı ve bu antlaşma Berlin'deki Kraliyet Müzeleri'nin gerçekleştirdiği kazılarda çıkarılan eserlerin yarısını almasına olanak tanımıştı (Bkz. Ek 4: BOA.İ.HUS.77/67). Ancak hem padişahın Almanlara verdiği imtiyazların eleştirilere maruz kalacağı ve hem de Almanya'nın tarafsız imajına zarar vereceği noktasında duyulan endişe antlaşmanın gizli yapılmasına sebep olmuştur. Zira yasa koyucular ve toplum artık tarihi eserlerin değerini kavramıştır ve Osmanlı bürokrasisinde böyle bir antlaşmayı yaptığı için padişahı eleştirebilecek kadar güçlü bir yapı bulunmaktaydı. (Shaw, 2020, s. 158; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 124 -127).

Artık bu gizli anlaşmaya göre yapılan Alman kazı çalışmaları İmparator II. Wilhelm'in desteğini arkasına alan Wiegand'ın Priene ve Milet'te yürüttüğü kazılarda olduğu gibi İmparator II. Wilhelm'in desteğini de arkasına almıştı. Almanya, Osmanlı Devleti içerisinde bulunan eserlerin paylaşımı konusunda böyle bir başarı elde ettikten

sonra Wiegand, 1899'da Alman İmparatorluğu Arkeoloji Enstitüsü üyeliğine seçildi. Ayrıca Berlin Kraliyet Müzeleri'nin İstanbul'daki temsilcisi ve Alman Büyükelçiliği'nin Bilim Ateşesi görevlerine getirilmesi de bu süreçte gerçekleşmiştir. Kazılarında bulunan eserlerin yarısının Almanya'ya verilmesi, Alman etkisinin Osmanlı coğrafyasında güçlenmesine ve kültürel yağmanın artmasına sebep olmuştur. Bu antlaşmayla sağlanan avantaj Almanlar açısından yeterli görülmemiş olacak ki Millet ve Priene kazılarının yöneticisi olan Wiegand, hem bu kazılardan hem de Mezopotamya'daki kazı alanlarında çıkan birçok eseri Berlin'e kaçırmıştı (Karbi, 2023, s. 72). Bu anlaşma ve bu tür girişimler Almanya'nın Osmanlı coğrafyasında yürüttüğü diplomatik ilişkilerin arkeolojik çalışmalar üzerindeki etkisini de net olarak göstermektedir.

Osman Hamdi Bey'in Wiegand'a karşı bir yaptırım uygulamaya imkânı ise II. Wilhelm'in Sultan II. Abdülhamid'le olan doğrudan iletişimi yüzünden pek yoktu. Aslında Theodor Wiegand'ın bu noktada ilk güç gösterisi Priene'de çıkan antik eserlerin paylaşılması konusunda olmuştur. Osman Hamdi Bey'in isteği üzerine Wiegand'ın masrafların bir kısmını karşılayarak İstanbul'a getirttiği eserlerle ilgili 1899 yılında bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede Wiegand, Osman Hamdi Bey'le olan ilişkisine zarar vermemeye dikkat ederek değerli gördüğü hemen hemen bütün eserler için pazarlığa girişmiştir. Devletin büyük kazılar yapacak maddi güce sahip olmaması ve çıkarılan eserlerin incelenmesi için İstanbul'a nakledilmesini sağlayacak imkânların bulunmaması bu pazarlıkta Osman Hamdi Bey'in elini zayıflatıyordu. Öyle ki Wiegand, Athena Tapınağı'nın paylaşımında tapınağa ait bazı rölyef levhalarını İstanbul'daki müzeye bırakmış olsa da Athena Tapınağı'nın on iki metre yükseklikte olan iki sütununu, Zeus Tapınağı'nın bir kapısını, kutsal bir salonun sütunları ve çatı kirişleri ile Demeter rahibesinin büyük bir heykelini Berlin'deki Bergama Müze'sine götürebilmişti (Shaw, 2020, s. 159; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 130-133).

3.3.3. Mşatta Cephesi'nin Berlin'e Götürülmesi

Mşatta Sarayı anıtsal kapısının 1903-1904 tarihinde Almanya'ya götürülme süreci de yine Wiegand'ın etkisi ve Osmanlı-Alman ilişkilerinin sağladığı politik ortamın bir sonucu olarak ilerlemişti. O zamanlar resim galerisi müdürü olan Wilhelm Bode, şu an adı Bode Müzesi olan o zamanın Kaiser Friedrich Müzesi için değerli parçalar toplamak istiyordu. Wilhelm Bode, 1898'da Rudolf Ernst Brünnow tarafından Arap çölünün ortasında bugünkü Ürdün'nün başkenti Amman yakınlarında İslamiyet'in ilk

zamanlarından kalma ön cephesi süslerle bezeli bir çöl sarayı bulunduğunu öğrenmişti. Brünnow, ayrıntılı bir şekilde yapıyı fotoğraflamış ve fotoğraflar Bode'ye gösterilmiştir. Bode, “Hicaz Demiryolu” olarak adlandırılan ve 1900 ile 1908 yılları arasında Alman demiryolu mühendisi Heinrich August Meissner liderliğinde inşa edilen demiryolu hattının yanında bulunan bu saray buluntusunun anıtsal kapısını Kaiser Friedrich Müzesi'ne getirmek istiyordu. Bode, demiryolunun tamamlanmasıyla birlikte kaleye yönelik yağma endişesi yaşadığından, kalenin anıtsal kapısının satın alınması için doğrudan imparatora başvurdu. Ancak bu kadar büyük bir eseri Osmanlı İmparatorluğu'ndan nasıl çıkartacakları bir sorundu. II. Wilhelm'in bu esere sahip olmak istemesi, bu durumun sorun olmaktan çıkardığını göstermektedir. Ancak kapının fotoğraflarını Osman Hamdi Bey de görmüştü. Hamdi Bey bu konuyu takip etmeye karar verir. Meclis-i Vükela'nın 1903 tarihli bir kararında, kalıntıların ülke dışına çıkarılması konusu ele alınır. Meclis-i Vükela'nın kararında, taşlar için uygun olan yerin Müze-i Hümayun olduğu belirtilmesine rağmen, bu eserlerin politik yakınlıktan dolayı Almanya'ya verilmesi gerektiği sonucuna varılır. Dolayısıyla bu değerli tarihi eser Almanya'ya bağışlanır. Esasen bu kararın alınmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile ekonomik ve siyasi ittifakını sürdürme arzu ve zorunluluğu yatar. Alman Konsolosluğu, söz konusu eserin Berlin'e nakledilmesini padişahın kişisel bir hediyesi olarak sunar. Wilhelm'in de Almanya'nın minnettarlığının göstergesi olarak bir çift safkan siyah atı göndermesi bu durumun politik yansımasını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu değiş tokuşun ardından ilgili vekaletler, nizamnâmenin uygulanması konusunda daha kararlı davranmaya ve daha sıkı önlemler almaya başlarlar. Artık bürokratik yazışmaların konusu, ayrıcalık taleplerini içeren dilekçelerden ziyade nizamnâmenin ihlaline ilişkin raporlar olmuştur (Shaw, 2020, s. 161- 163; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 133-138).

Görsel 3.6: Mşatta (Mschatta) Sarayı Cephesi

Kaynak: (Arıcı, 2022).

Eserin hediye yoluyla götürülme yöntemi yine Wiegand'ın önerisiydi. 898 yılında II. Wilhelm'in, İstanbul'da II. Abdülhamid'le görüşmesi olumlu geçtiğinden, Sultan Abdülhamid'in bu konuda ikna edilmesi zor olmamıştı. Zira buluntuların İslam mimarisiyle ilgili olduğu sultandan gizlenerek, Bizans mimarisine ait olduğu söylenerek Abdülhamid ikna edilmişti. 1903 yılında II. Abdülhamid bir irade yayınlamasıyla Berlin'e bağışlanan Mşatta Sarayı Cephesi, günümüzde Berlin'de İslam Müzesi'nin üst katında sergilenmektedir (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 135, 138).

3.3.4. İhtar Kapısı

1902 yılında Wiegand, Mşatta Kapsı'yla ilgilenirken bir meselesi daha vardı. 1899 yılından beri Babil'de Alman kazısının yöneticisi olan Koldewey, ilk dört yıl içinde topladığı bütün eserleri Berlin'e götürmek için çalışıyordu. Bu sırada yürürlükte olan Osmanlı Devleti'nin Eski Eserler Yasasına göre bu eserler İstanbul Hükümeti'ne aitti ve ancak Osman Hamdi Bey'in onay vermesiyle arkeologların istedikleri eserleri Berlin'e

götürebilme izinleri vardı. Koldewey, Alman Şark Cemiyeti'nin ileri gelenlerinin imparatorlukla olan yakınlıklarını kullanarak bu meseleyi halledebileceğini düşünüyordu. O da Wiegand'ın devreye girmesiyle amacına ulaşacaktı. Wiegand, Koldewey'in bu yöndeki isteğini daha önce de birçok kez kullandığı yasadışı yollara başvurarak gerçekleştirdi. Öncelikle Osman Hamdi Bey'i Babil buluntularının bilimsel araştırma için Berlin'e götürülmesi gerektiği konusunda ikna etmeye çalıştı. Bilimsel araştırma süreci bittikten sonra eserlerin İstanbul'a geri getirileceğini söylüyordu. Nihayetinde Berlin müzelerinin Genel Müdürü Richard Schön, Babil sandıklarının restorasyon çalışmalarının Berlin'de tamamlanıp İstanbul'a gönderilmesi konusunda Osman Hamdi Bey'in onayını alıp başvuruda bulundu. Bu restorasyon çalışması I. Dünya Savaşı'na kadar sürdü ve eserler bir daha İstanbul'a geri dönmedi. Wiegand, onay sürecinde Mışatta Cephesi'nin İmparator'a hediye olarak Sultan'dan alınması sürecinde yer aldığı hususunu Osman Hamdi Bey'den gizlemiştir. Çünkü Osman Hamdi Bey çok daha büyük bir parçanın nakliye halinde olduğunu öğrenmesiyle bunun Berlin'e götürülmesini engelleyeceğini biliyordu. Zira tuğlaların çoğu ünlü İhtar Kapısı'na aitti (Bkz. Ek 5: BOA.İ.MF.8/61-2; Özbozdağı, 2020, s. 51; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 136).

Osman Hamdi Bey için bir dönüm noktası olan bu olay sonrası Wiegand'a karşı güveni de tamamen sarsılmıştı. Hem Alman meslektaşları hem de sultan tarafından gözardı edilmişti. Öyle ki istifasını dahi vermişti. Fakat istifası padişah tarafından kabul görülmemişti. Bunun üzerine Osman Hamdi Bey, özellikle Almanlarla olan ilişkileri önemli bir şekilde etkileyecek olan eserlerin yurt dışına çıkışını engelleyecek yeni eski eserler yasının hazırlığına başlamıştı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 138-139).

Görsel 3.7: İştar Kapısı'nın Bir Bölümü (Nisan 1902 Tarihli Fotoğraf)

Kaynak: (Wartke, 2008, s. 93).

Osmanlı Devleti, siyasal ve ekonomik açıdan zayıflamasıyla birlikte Avrupalı müttefiklerle pazarlık etmek ya da onları yatıştırmak için tarihi eserlerin giderek birer koz olmaktan çıktığı görülmektedir. Bu süreçte, tarihi eserlerin toplanması ve paylaşılması konularında padişahın kişisel iradesi yerine nizamnâmenin hükümleri gittikçe daha fazla önem kazanır. 1905 yılında yerel yöneticiler, tarihi eser kaçakçılığı konusunda daha dikkatli davranmaya başlar ve izinsiz kazı yapılmasına karşı artan bir hassasiyet gösterirler. Bu dönemde, izin alarak kazı yapanların buldukları eserleri imparatorluk dışına çıkarmalarına yönelik şikâyetler de artar. Osmanlı makamları Babil ve Assur'dan çıkan buluntuların başka mahallere nakledildiği ve Müze-i Hümâyün'a herhangi bir şey gönderilmediği konusunda Alman kazı ekiplerini uyarmaya başlarlar. Yeni nizamnâme yürürlüğe girene kadar Bağdat ve çevresinde dolaşan yabancılara kesinlikle kazı izni verilmeyeceğini belirten bir ferman yayımlanır. İşte bu sırada, 1898'den beri Babil'deki İştar Kapısı'nda kazı çalışmalarını sürdüren ve bulduğu eserleri ülkesine gönderen Robert Koldewey de 1905 yılının mart ayından itibaren kazı hakkını kaybeder (Shaw, 2020, s. 165; Özbozdoğan, 2020, s. 80-81).

Yeni nizamnâmenin yürürlüğe girmesinden sonra Almanya Büyükelçiliği söz konusu nizamnâmenin 1899'da imzalanan anlaşmaya aykırı olduğunu belirterek keşfedilen eserlerin yarısının Osmanlı'ya, diğer yarısının ise Berlin Müzesi'ne ait olması gerektiği hususunda ısrarcı olur. Müze-i Hümâyün ise Alman Konsolosluğu'na yazdığı

cevapta, bu ayrıcalığın bir defaya mahsus olduğunu ve sadece Milet kazısı için geçerli olduğunu ve yalnızca oradan çıkarılan eserlerin anlaşmadaki gibi Berlin'e götürüleceğini belirtir. Diğer kazıların ise bu nizamnâme koşulları altında ilerleyeceği gerekliliğini ifade eder. Yine de Almanlar eserlerin paylaşımı ve Berlin'e götürülmesi konusunda padişaha başvurarak haklar elde etmeye devam ederler. Anlaşılan o ki Almanları ısrarı kısmen başarılı olmuştur. Nitekim Wiegand Milet'te, Koldwey Babil ve Asur'da kazı izinlerini uzatmak için olumlu sonuçlar almışlardı (Shaw, 2020, s. 168; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 138- 140; Özbozdağı, 2020, s. 51).

3.3.5. Milet Pazar Kapısı'nın Götürülmesi

Daha önce yaptığı ve yarım bıraktığı Didim'deki arkeolojik kazılar, Almanya elçisi Theodor Wiegand'ın Didim'deki kazılar için Osmanlı Devleti'nden izin istemesiyle tekrar başlamıştır. Wiegand, 1904 yılında izin talebinde bulunmuş ve iki yıllık bir süre istemiştir. Talebi eski eserler nizamnâmesine uygun bulunarak kabul edilmiş ve kazı izni verilmiştir. Bu izinle birlikte Wiegand, Priene'yle kıyaslanamayacak kadar büyük, hatta Bergama kazılarının da ötesinde olan Milet kazısının çalışmalarına 1904 yılında başladı ve 1907 yılında aldığı iki yıllık ek izinle çalışmalarını 1909 yılına kadar devam ettirdi (Bkz. Ek 6: BOA.İ.MF.13/22-2). Wiegand daha sonra 1910 yılında iki yıllık bir kazı izni daha almış, 1912'de çalışma süresini uzatmış ve son olarak 1913 yılında izin almıştı. 1910-1913 tarihleri arasındaki kazılara, 20. yüzyılın tanınmış Alman arkeologlarından Martin Schede de asistan olarak yardım etmişti (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 141; Kutlu Dilbaz, 2014, s. 90).

Wiegand, varlıklı kayınpederi Georg von Siemens vefat ettiğiden 1905 yılında kazı izni aldığı Milet'in büyük kutsal alanı olan Apollon Tapınağı için finansman arayaşına girdi. Çünkü kazıya başlamadan önce kazmak istediği arazileri köylülerden satın alması ve drenaj hendekleri açarak arazinin kazı için uygun bir hale getirmesi gerekiyordu. Esasen Wiegand, 1903 yılının sonunda Milet kazı alanında önemli yapı ve bulgulara ulaşmıştı. Milet'in üç büyük pazarından birinin güney pazarının kapısına ait kalıntıları keşfetmişti. Kapı yıkık durumda olsa da yeniden inşasını mümkün gören Wiegand'a göre bu eser, Geç Helenistik Dönem'e ait bir eserdı ve Roma Dönemi'nde genişletilmişti. Wiegand bu yapıları Osman Hamdi Bey'den saklamış ve Hamdi Bey'e onlardan sadece mimari parçalar olarak bahsetmişti.

Görsel 3.8: Didim Apollon Tapınağı

Kaynak: (Kutlu Dilbaz, 2014, s. 287).

İşte esas olarak bu keşfinden sonra devasa boyutlu Apollon Tapınağı'na tekrar odaklanmış ve uzun uğraşlar sonrasında kazı ruhsatını almıştır. Kazılar devam ederken, Wiegand bazı mimari yapıları ve heykeltıraşlık eserlerinin Berlin'e nakledilmesini ihmal etmiyordu. Bu eserler arasında Milet'in güney agorasına ait anıtsal kapının mermer mimari parçalarının taşınması özellikle dikkate değerdir. Wiegand'ın eşine yazdığı 15 Eylül 1907 tarihli bir mektuptan, yerel marangozların günde 4-10 büyük sandık hazırladığını ve bunların içine antik parçaların özenle yerleştirildiğini, Aydın'dan getirilen 15 çift manda ile bunların yeni onarılmış bir yoldan deniz kenarına taşındığını öğreniyoruz. Yine mektuptan bu iş için yapılan bir iskele sayesinde sandıkların "Athena" adlı Alman gemisine yüklenmek suretiyle götürüldüğü de anlaşılmaktadır (Mansel, 1970, s. 395; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 141- 146).

Bergama Sunağı, İhtar Kapısı'nın ve Mışatta Cephesi'nin fayanslarından sonra Greko-Romen Dönemi'ne ait önemli anıtlardan biri olan devasa Milet Pazar Kapısı da böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopararak Bergama Müzesi'ne götürülmüştür. Ayrıca, Antik Milet Belediye binasına ait yazıtlar, mozaikler, devasa bir üçayaklı mermer yapı, heykeller ve sunak kalıntıları da bunların arasındadır (Karbi, 2023, s. 74-75).

Görsel 3.9: Milet Agora Kapısı

Kaynak: (Bozoğlu, 2023).

Eserlerin yurtdışına çıkarılmasıyla ilgili yasa 1906'da yürürlüğe girdiği halde Wiegand, bu eserleri götürebilmişti. Buna yol açan temel neden diğer eserlerin götürülmesinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durumdur. Özellikle 1906-1908 yılları arasında Jön Türk hareketinin sebep olduğu iç siyasi kargaşanın bu noktada önemli bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. İstanbul'da yaşanan bu kargaşadan haberdar olan Wiegand, yabancı arkeologlarla kimsenin ilgilenmediğinin farkındaydı ve bu sayede hazineleri çok rahat bir şekilde toparlayabilmişti. Günlüğüne Türk yetkililerinin birkaç mimari parça olarak bildikleri Milet Pazar Kapısı'nı bu sayede toparlayabildiklerini yazmıştır. Bölgede kendisinin bile çıkarmadığı daha önce Fransız arkeologların çıkardığı eserlerden bir dizi dekoratif malzeme vererek Osman Hamdi Bey'in kanmasını sağladığını da bir dostuna yazarak belirtmiştir (Shaw, 2020, s. 173; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 146-147). Bu durum Osman Hamdi Bey'in de denetim açısından yeterince bilinçli davranmadığını göstermektedir.

3.4. SAVAŞIN GÖLGESİNDE KÜLTÜREL MÜCADELE

3.4.1. Almanya'nın Babil Kazı Merkezi ve Robert Koldewey (1855-1925)

Avrupalıların Babil'e yaptıkları ziyaretlerin tarihi 12. yüzyıla kadar gitmektedir. Bu yüzyılda ilk Avrupalı seyyahın Haham Benjamin von Tudela olduğu bilinmektedir. Sonrasında Alman Ritter Hans Schiltberger (1380-1448), Alman Leonhart Rauwolff, İtalyan Pietro della Valle (1616) bölgeyi incelediler. 19. yüzyılda ise İngiltere, Fransa ve Amerika'dan birçok arkeolog, Osmanlı yetkililerinden aldıkları izinlerle kazı çalışmalarına başladılar. Babil kentindeki erken arkeoloji keşifleri ise 1811-1817 yılları arasında Sir Henry Rawlinson tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra 1840 yılında, Mezopotamya'da kazı çalışmaları yapan Fransız Paul-Emil Botta ve 1850'li yıllarda İngiliz Henry Austin Layard tarafından kazılar yapılmış ve birçok bilgiye ulaşılmıştır. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti'nde eski eserlere yönelik bir kanun bulunmadığından arkeologlar genellikle Musul valileriyle iletişime geçerek faaliyetlerini sürdürdüler. Bu durum da arkeologların çalışmalarında bir zorluk yaşamamalarına imkân sağladı. Çünkü valiler, Avrupalıların genellikle bölgeye altın veya değerli maden aramak için geldiğini düşünüyordular (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 156; Karbi, 2023, s. 83-85).

Almanya 19. yüzyılda Mezopotamya'ya ilgi göstermiştir. 1855 tarihinde Asur krallarının saraylarında kazı yapan İngiliz Henry Austin Layard'dan rölyefler satın alarak bölgeye karşı ilgilerini gösterdiler. Bu rölyeflerin Berlin'de sergilenmesi büyük bir yankı uyandırmıştı. Bundan sonra birçok Alman Asuriyolog Babil bölgesinde çalışmalar gerçekleştirdi. 1875 yılında Berlin'de Asuroloji bölümü dahi kuruldu. Bu da çalışmalarına akademik alanda destek sağlamıştır. Almanlar 1894 yılında Bağdat'a konsolosluk açarak kazılara olan desteklerini diplomatik açıdan da gösterdiler. Almanlar, bölgedeki çalışmaların daha ciddi bir zemine oturması ise Mısır Müzesi'nin Müdürü Adolf Erman'ın, Antik Dönem tarihçisi Eduard Mayer'e 1886 tarihli mektubuyla gerçekleştiği söylenebilir. Erman, mektubunda Mısır'dan daha fazla anıtın Mezopotamya'da bulunduğunu ve hiçbir müzenin bu kültürleri doğru bir şekilde temsil eden eserlere sahip olmadığını yazmıştır.

Bu mektubun ardından Robert Koldewey'in aralarında bulunduğu bir ekip güney Mezopotamya'daki El Hiba ve Surghul'a gönderildi. Ancak Koldewey'in bu ilk keşif niteliğindeki ziyaretinde, bölgede gerçekleştirilecek arkeoloji çalışmalarının oldukça maliyetli olacağı anlaşılmıştır. Bu da başlı başına bir zorluktu. Zira başlangıçta Alman

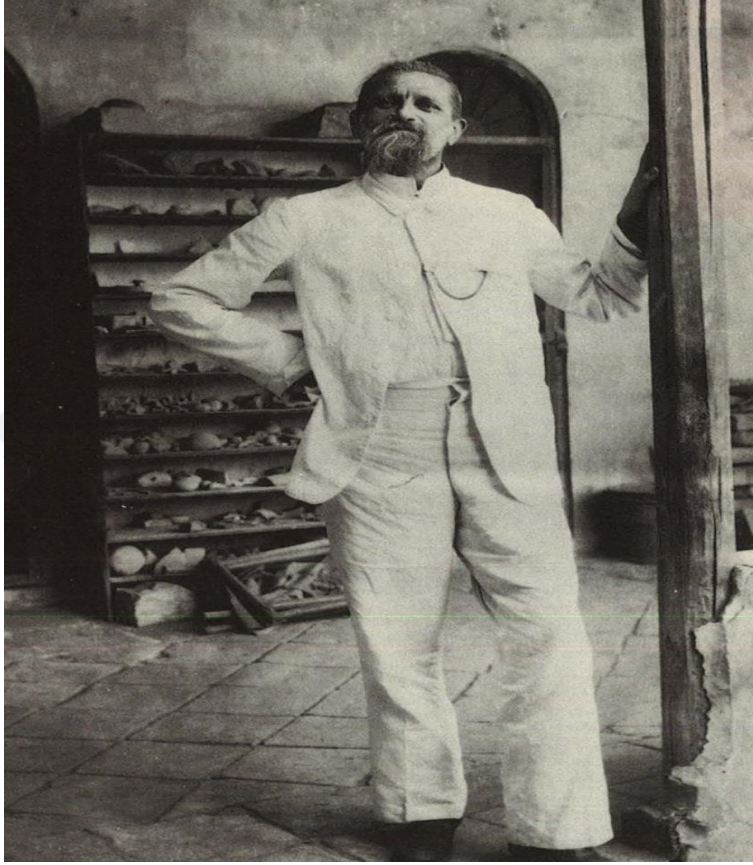
arkeologların kazıları devlet tarafından desteklenmiyor, özel şahıslar tarafından finansman sağlanıyordu. Bu kazıları ilk olarak 1897 yılında Prusya Bilimler Akademisi üstlenmiştir. Sonrasında gereken finansal destek 1898’de Alman Şark Cemiyeti’nin bölgeyi resmi kazı alanı ilan etmesiyle gerçekleşecektir. Berlin müzelerinin finansörü olan cemiyetin üyeleri, Fırat ve Dicle arasında gerçekleşen kazılarda artık Almanların da etkin olmasını istiyorlardı. Louvre ve British müzeleri zaten en değerli eserlerini Assur krallarının yaşadığı Ninova ve Nimrud gibi bölgelerden getirmişlerdi. Alman Şark Cemiyeti de Berlin’nin Londra ve Paris’teki müzelerle eşdeğer olması hedefini taşıyordu. Böylelikle on bir yıl sonra 1898 Aralık ayında muazzam bir fonla tekrar Robert Koldewey’i Asur-Babil dünyasında boy gösterebilecek bir kazı yeri bulması için gönderdiler. Osmanlı’dan ise Bağdat’ta ve Musul vilayetlerine bağlı bölgelerde eski eserler üzerine araştırma yapacaklarını ve kendilerine yardım edilmesini ve kolaylık gösterilmesini talep ettiler (Bkz. Ek 7: BOA.İ.HUS.59/46). Artık mali açıdan bir sorunla karşılaşmayacak olan II. Wilhelm’in görevlendirmesiyle, Alman Şark Cemiyeti (DOG) adına Berlin’den yola çıkan Robert Koldewey, asistanı Walter Andrae’yle buluşup önce Bağdat’a buradan 1899 Nisan ayında Babil’e ulaştı. Babil, Almanların yeni hayaliydi. Bu sebeple Babil kazısı için ayrılan sponsorluk ücreti oldukça cömert oldu. Koldewey’in ilk yıl için 140.000 mark ödenek alması yönünde karar verilmişti (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 152- 153; Karbi, 2023, s. 84-86).

Diğer bir durum ise Babil ve diğer antik şehirlerin hem Yahudi metinleri için hem de Hristiyanlık için öneminin olmasıdır. Eski yakın doğu metinleri İncil’de sözü geçen konular için bir kaynaktı. Mezopotamya’daki kazılar sayesinde Babil ve Asur’a ait eserlerin çevirilerinin yapılması, İncil hakkında yeni bilgiler sunmuştu. Avrupalılara göre buradaki eserlerin varisleri kendileriydi ve dolayısıyla bu onların emperyal haklarıydı. Avrupalılar buradaki eserlere sahip olmak suretiyle kendilerine ihtişamlı bir geçmiş yaratabileceklerdi. Daha önce bahsedilen ve Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi²² dediğimiz bu çalışmaların Almanlar için de oldukça önemli olduğu, 1877 yılında Filistin’de inceleme

²² Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi, temel olarak Kitab-ı Mukaddes metinlerinde yer alan bilgilerin arkeoloji disipliniyle karşılaştırılması, yorumlanması ve değerlendirilmesi üzerine odaklanır. Modern dönemde Batı’da “Biblical Archaeology” olarak bilinen bu disiplinin adı geçmişte tartışmalara konu olmuştur. Bazı araştırmacılar, bu disiplinin Kitab-ı Mukaddes ve arkeolojiyi bir araya getirdiği için “Biblical Archaeology” olarak adlandırılmasını savunurken, bazıları bu ismin bir Protestan bakış açısını yansıttığını ve daha özgür ve kapsayıcı olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (Temizyüz, 2019, s. 399).

ve kazı yapmak amacıyla Deutscher Palastina-Verine adında bir araştırma kurumu kurmalarından anlaşılabilir (Özbozdağı, 2020, s. 59-60).

Görsel 3.10: Robert Koldewey'in Babil'de Kazı Evinin Deposundan Bir Fotoğrafı, 1913

Kaynak: (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 161).

Robert Koldewey'in Babil'deki arkeolojik mirası gün yüzüne çıkarmasındaki lider rolü, sadece arkeoloji tarihinde değil, aynı zamanda Almanya'nın arkeoloji politikasını anlamak açısından da önemli bir kilometre taşıdır. Bölgedeki çalışmalarına dair bıraktığı eserlerle bu alanlardaki tarihe önemli katkılarda bulunmuştur. Babil kazılarıyla özdeşleşen Koldewey'in mimarlık ve arkeoloji eğitimi almış olması, alanında etkileyici bir kariyere sahip olmasını desteklemiştir. Diğer taraftan Amerikalı Francis Bacon ile Ege Bölgesi'nde (Assos) (1882- 1883) yaptığı çalışmalar, Lesbos Adası'nda (1885-1886) ve Zincirli'de (1890-1891) kazı tecrübelerinin bulunması bu başarısında önemli etkenler olmuşlardı (Karbi, 2023, s. 85-86).

19. yüzyılın ikinci yarısında sanayileşme dönemi başladığında mühendislik ve mimarlık, en rağbet gören meslekler arasında öne çıkmıştır. Bu dönemde Koldewey'in mimarlık eğitimi almış olması ve ardından arkeolojiye yönelmesi tesadüf değildi. Aldığı

mimarlık eğitimi sayesinde hem sanata hem de mühendislik bilimine hâkim oldu. Koldewey'in Babil kazılarını yürütmesi de tesadüf değildi. Şark arkeolojisine hâkim biriydi. Ayrıca akıcı Arapça konuşabiliyor ve bu sayede bölge halkıyla yakın temas kurabiliyordu. Bu meziyetleri onun bu önemli görevi üstlenmesinde etkili oldu. Ancak Osmanlı coğrafyasında kazılar yürüten diğer ünlü arkeologlardan ayrılan bir özelliği vardı. Bu da Koldewey'in diplomatik ilişkilere daha mesafeli bir duruş sergilemesidir. Örneğin, Wiegand ve Osman Hamdi Bey arasında istikrarlı bir iletişim varken, Koldewey ve Osman Hamdi Bey arasında yüz yüze görüşme veya mektuplaşma olmamıştır. Osman Hamdi Bey'in, 1900 yılında Wiegand'a Babil kazıları hakkında kendisine herhangi bir bilgilendirme yapılmadığına dair şikâyet etmesi bu ilişkideki uzaklığı vurgular (Karbi, 2023, s. 86; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 162).

İngiliz ve Fransız arkeologların izinden giderek Babil'de yürüttüğü kazılarında büyük başarılar elde eden Koldewey, Herodotos'un "görölmüş en büyük ve etkileyici yapı" olarak tanımladığı Babil duvarının kalıntılarını bulmuştu. Babil'in Baş Tanrısı Marduk'un onuruna inşa edilen, Marduk Tapınağı'na giden tören yolunun yer aldığı İştâr kapısının kalıntıları, muhtemelen Semiramis'in Asma Bahçeleri'ni taşıyan beşik tonozlu bir tuğla yapı ve Eski Ahit Yahudilerinin Babil Kulesi'ni gökyüzüne yükseltmek isteyen Babillilerin kibrinin bir ifadesi olarak kullanılan "Etemenanki" olarak adlandırdığı kulenin temelleri bunlar arasındadır. Koldewey Alman Şark Cemiyeti'nin beklediği büyük anıtsal rölyefleri ise bulamadı. Bunun yerine, yüz binlercesini bulduğu renkli sırlı tuğla parçalarını toplattı. Amacı bunları Berlin'de birleştirerek bu sayede İştâr Kapısı'nı ve Tören yolunu yeniden canlandırmaktı. Böylece dört yıl süren çalışmaları sonucunda toplamda 400 sandık eseri ortaya çıkardı. Bu eserleri Berlin'e taşımak için, daha önce bahsedildiği gibi 1902 yılında o sırada İstanbul'da bulunan Theodor Wiegand'dan yardım istedi. Wiegand İstanbul'daki müzeye iade edilmeleri koşuluyla, sandıkların bilimsel amaçlarla Berlin'e gönderilmesi konusunda Osman Hamdi beyi ikna etmeyi başardı. İlk teslimatları başarılı oldu. Mart 1903'te sandıklar önce Basra'ya, oradan bir Alman gemisiyle Hamburg'a aktararak, Berlin Kraliyet Müzeleri'ne ulaştırıldı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 158- 160; Karbi, 2023, s. 87; Özbozdağı, 2020, s. 74; Özet ve Gözüm, 2003, s. 14).

Görsel 3.11: Almanya’da Pergamon Müzesi’nde Bulunan İştar Kapısı

Kaynak: (Arkeoloji, 2024).

Koldewey I. Dünya Savaşı’nın başlangıcında bile Babil’i sorunsuz kazmaya devam etti. Ancak 1916 yılında İngiliz ordusu Basra’dan Bağdat’a dolayısıyla Babil’e yaklaşıncı Koldewey ve ekibi buluntuları saklayıp birkaç ay geri çekildiler. Alman Mareşal Colmar von der Goltz komutasındaki Türk ordusu İngiliz ordusunu doğu cephesinde teslim olmasını sağlayınca geri döndüler. Ancak daha bir yıl geçmeden İngilizler ikinci bir saldırıda Bağdat’ı ele geçirdiler. Bu sırada Koldewey ve ekibi Bağdat’tan birkaç gün öncesine kadar ayrılmışlardı (Karbi, 2023, s. 87). Ayrılrken yanlarına hiçbir şey alamamışlardı. Burada kalan birkaç sırlı tuğla sandıklarının bir kısmı Türk ordusu tarafından kurtarılarak İstanbul’a gönderilmişti. Kurtarılan eserler; Berlin’deki gibi birleştirilecek olan birkaç aslan rölyefi, iki boğa ve Tanrı Marduk’un efsanevi yaratıklarından biriydi. Bunlar bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde sergilenmektedir. Geriye kalan İştar kapısı ve tören yolu parçalarını içeren yüzlerce sandık ise İngilizler tarafından ele geçirildi ve bu eserleri İngilizler savaş ganimeti olarak kabul ettiler (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 165-167; Özbozdağı, 2020, s. 83).

Bu olayla ilgili bir diğeri ayrıntı da Koldewey, görev yerinden ayrılmadan önce 4 Ekim’de Berlin’e yine Almanya’da etki yaratan bir mektup yazmasıdır. Mektubunda,

kazılarda bulunan eserlerin Almanya'ya nakli konusunda yaşanabilecek zorluklara dikkat çekmiştir. Nakil için Fırat Nehri üzerinden, en azından Hit (Irak) limanına kadar gidebilecek gemilerin temin edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yaklaşık beş-altı yüz sandığın hazır beklediği, bunların dışında yüz sandık malzemenin daha hazırlanması gerektiğinden bahsetmiştir. Koldewey'e göre kazılar, Deutsche Orient Gesellschaft (Alman Doğu Cemiyeti) ve kayzer tarafından yakından takip edildiğinden, eserlerin nakledilmesi için her yol denenmeliydi (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 166; Karbi, 2023, s. 87- 88). Ancak kazılar savaş nedeniyle yarım kaldığı gibi çıkarılan eserlerin tamamının Almanya'ya nakli dahi sağlanamadı. Alman Hükümeti savaş bittikten sonra eserlerin naklinin peşine düşmüştür. Savaşın bitiminden on yıl sonra kurtarılan sandıkların en azından bir kısmı için Berlin adına Wiegand ve Ön Asya Müzesi başkanı Otto Weber, Osmanlı Hükümeti'yle pazarlık yapmaya çalıştılar. Ancak Osman Hamdi Bey 1910 yılında vefat etmişti. Halefi Halil Bey'le ise iletişime zor zar geçebildiler. Wiegand ve Weber, 1899'daki gizli anlaşmayı öne sürerek en azından buluntularının bir kısmı için Halil Bey'i ikna etmeye çalıştılar. Ancak Halil Bey'in gizli anlaşmanın daha öncesinden de belirttiği gibi Türk Hükümeti tarafından artık geçerliliğinin sayılmadığını belirttiği ve İngilizler gelmeden önce Babil buluntularının güvenli bir yere getirmediği için de Wiegand'ı sorumlu tuttuğu, Wiegand'ın Büyükelçi Bernstorff'a yazdığı mektuptan anlıyoruz (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 165-167).

7 Mart'ta 1917'de Babil'den ayrılan Koldewey, 2 Haziran'da İstanbul'a gelmiştir ve Eylül ayında Berlin'e dönmüştür (Karbi, 2023, s. 87). Robert Koldewey Almanya'ya dönünce uzun yıllar kazı fotoğraflarını düzenleyip Babil Kulesi'nin inşasıyla ilgilendi. 1921'de müzelerin genel müdür yardımcılığından emekli olup, 1925 yılında 69 yaşında vefat ettiğinde eski öğrencisi ve yardımcısı Walter Andrae onun yerini almıştı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 165-167; Matson, 1985, s. 62-63).

3.4.2. Walter Andrae

1902'den 1914 yılına kadar Babil'in birkaç yüz kilometre ilerisinde bulunan Assur'daki kazılar Koldewey'in yardımcısı Walter Andrae yönetiminde yapılmıştır.²³ Osmanlı Arşivlerinde 1903 tarihli belgeden (Bkz. Ek 8: BOA.İ.HR.386/4-1) anlaşıldığı üzere Alman bir mühendis olan Andrae ve Ernst Emil Herzfeld'in (1879-1948) Halep ve

²³Assur kazılarını Türkçe ve yabancı literatürde Assur kazılarının Walter Andrae tarafından başlatıldığı belirtilmektedir. Ancak Osmanlı belgelerine göre kazı izinleri Messerschmidt adına alınmıştır (Özbozdoğan, 2020, s. 78).

çevre bölgesine araştırma yapmak için gittiği anlaşılmaktadır. İlk yılda Andrae, Berlin'e götürmek için buluntular bulmayı başarmıştır. Fakat Osman Hamdi Bey bu sefer çok temkinli davranıp sıkı önlemler almıştır. 1905'te Hamdi Bey Assur'dan gelen tüm buluntuların İstanbul Arkeoloji müzesinin avlusuna getirilmesini emretmişti. Devlet arşivlerinde Assur bölgesinde Kale-i Şirket olarak geçen yerde çıkan eserlerin Andrae tarafından müze yetkililerinden Bedri Bey'e teslim edilmek istenmediği ve bunun üzerine Almanya Sefaretinin bu yaklaşımdan vazgeçmesi için Andrea'ya talimat verdiği anlaşılmaktadır (Bkz. Ek 9: BOA.BEO.2494/186987; Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 162-163; Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 269-270).

Andrea'nın Koldewey'le birlikte yaptığı kazıların bazen Osman Hamdi Bey tarafından engellendiği bilinmektedir. Hamdi Bey'in 1905 yılında askıya aldığı bir kazı çalışması Alman arkeologların tepkisini çekmişti. Koldewey bu karara son derece öfkelenmişti için 11 Haziran 1905'te Şark Cemiyeti'nden Bruno Güterbock'a oldukça sert bir mektup yazdı. Mektubunda Berlin'deki müzeler genel müdürlüğünün kazı iznini uzatmak için neden geç kaldığını, bu hazırlıksız durumdan Hamdi Bey'in oldukça zevk aldığını ve kendilerinin ise utanç hissettiğini belirtmişti. Dahası Alman ve Osmanlı arasındaki dostluğun bu mu olduğunu sorarak Amerikalıların ve İngilizlerin hiçbir sorun yaşamadan kazılarına devam ettiğinden ve yalnızca kendi durumlarının çok kötü olduğundan şikâyet ediyordu. Mektup Şark Cemiyeti'nin üst düzey yetkililerinde büyük bir yankı uyandırmış ve onları İmparator Wilhelm'in desteğini talep edecek duruma getirmişti. İmparator, Koldewey ve Andrae'nın huzur içinde çalışması için gereken neyse yapılmasını istemişti. Ayrıca Büyükelçi Marschall'a telgraf gönderilerek imparatorun memnuniyetsizliğini belirtilip çalışmalara derhal başlanmasını, Babil ve Assur kazıları için izinlerin alınmasını ve buluntuların çıkarıldıkları yerde serbest bir şekilde incelenmesi için garanti istenmesi ifade etmiştir. Bunun üzerine Marschall, II. Abdülhamid'in yanına gitmiş ve Alman imparatorun istedikleri doğrultusunda bir kararın alınmasını sağlamıştır. Andrae, 1913 yılına kadar 800 sandıktan fazla eski eser topladı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 163-165; Shaw, 2020, s. 165).

Arkeologların isteklerinin gerçekleşmesiyle sonuçlanan bu durum, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun politik bir denge arayışı içinde olmasının bir sonucu hem de Alman İmparatoru'nun müdahalesiyle gerçekleşmiş bir diplomatik zafer olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, bu olay yine arkeolojinin sadece bilimsel bir uğraş olmadığını,

aynı zamanda politika ve diplomatik ilişkilerin de önemli bir bileşeni olduğunu göstermektedir.

3.4.3. Diplomatik Kriz

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 1914 yılının ilk yarısında Osmanlı ve Almanya arasındaki bağları neredeyse kopma noktasına getiren diplomatik bir süreç yaşandı. Bu sürtüşmenin sebebi Mezopotamya'da Robert Koldewey'in Babil'deki kazısı ve bunun yanında Walter Andrae'nin 1902'de sonunda Babil'le bağlantılı olan Assur kazıyla ilgiliydi. Kriz Mezopotamya'da, Almanların kazı çalışmalarında elde ettiği eski eserleri, Theodor Wiegand'ın 1899 yılında tertiplemediği gizli anlaşma usulünce, çıkarılan her eserin yarısının Almanya'ya götürülme meselesinden dolayı çıktı. Sadrazam Said Halim Paşa'nın Almanya Büyükelçisi Baron von Wangenheim'e yazdığı bir mektupta ifade ettiği gibi "birkaç eski taş yüzünden" tehlikeye giren Osmanlı-Alman ilişkileri söz konusuydu (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 171-172). Bu sözün anlamı birkaç ay sonra I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında müttefik olarak yer alması, Almanların yapımını üstlendiği Bağdat demiryolunun Toros Dağları'nın aşılması sonucunda neredeyse bitmek üzere olması ve birçok ekonomik projenin varlığı üzerinden anlaşılabilir.

Tüm bu süreç Ocak 1914'de Musul'daki Alman konsolos yardımcısı olan Walter Holstein'ın İstanbul'daki büyükelçiliğe gönderdiği bir telgrafta Assur'daki Alman kazı başkanı Walter Andrae'nin buluntularını Bağdat'a naklederken kendisine eşlik etmek istediğini ve Berlin müzelerinin Dışişleri Bakanlığı'nı bu konuda bilgilendirdiğini yazmasıyla başlamıştı. Andrae, Assur çalışmalarında muazzam parçalar bulmuştu ve 600 adet eser yüklü sandığı Berlin'e göndermek istiyordu. 1905 yılında ilk çıkardığı eserlerden 250 sandığa Osmanlı'nın Eski Eserler Müdürü Osman Hamdi Bey'in el koyup İstanbul'a götürmüştü. Andrae, Osman Hamdi Bey'in yeni buluntuların Almanya'ya götürülmesi için izin vermeyeceğini bildiği için meseleyi Alman Konsolosluğu'nun himayesi altında halletmek istiyordu. Ayrıca Andrae ve Koldewey, Bağdat'ta sadece envanter listesine bakılarak yüzeysel bir şekilde paylaşımın gerektiğini Osman Hamdi Bey'in bu kazıdan İstanbul'daki müze için hakkını zaten 1905 yılında 250 sandıkla aldığını düşünüyorlardı. Bu üstenci ve sömürgeci yaklaşımları daha sonraki süreçte siyasi bir krize yol açtı. Koldewey ve Andrae, Osman Hamdi Bey'in vefatı sonrası görevini devralan kardeşi Halil Edhem Bey'e bu konuda başvuru yapmak yerine Şark Cemiyeti

vasıtasıyla, imparatorluk yönetimini devreye sokup Osmanlı'ya karşı tepeden bir siyasi baskı yapmak istediler. Bunun üzerine Alman Dışişleri Bakanı Theobald von Bethmann Hollweg İstanbul'daki büyükelçiliğe bu konuda ne yapılması gerektiğini sormuştu. Aldığı cevap, eski eserler yasasından sonra 1899'daki gizli anlaşmanın geçerliliği Türk Hükümeti tarafından tartışılrsa da 1907'ye kadar Alman buluntularının yarısını yurt dışına çıkarttıklarını, kendilerinin bir anlaşma yapmadan bu anlaşmayı devam ettirdiklerini ve en iyi ihtimalle eserlerin yarısı üzerinde hak iddia edilebilecekleri doğrultusunda olmuştu (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 172-174).

İstanbul'da Baron von Wangenheim 1912'den beri Alman Büyükelçisi görevindeydi ve eski büyükelçi Baron von Marschall'ın 1902'den beri arkasındaki ikinci adam olmuştu. Daha önce bahsi geçen Mışatta Cephesi'nin imparatorluğun isteği üzerine bağışını gerçekleştiren adamdı. Wangenheim maslatgüzarı Mutius'u bu konuların görüşülmesi için Sadrazam Said Halim Paşa'ya gönderdi. Ancak Mutius bu görüşmenin sadrazam istese bile olumsuz sonuçlanacağını bildirdi. Ayrıca 1907'de II. Abdülhamid'in devrilmesinden sonra sadrazam eskisi gibi söz hakkına sahip değildi. Bunun üzerine Mutius ve Wangenheim, Koldewey ve Andrae'ye Türk Hükümeti'nin onay ve bilgisi olmadan herhangi bir sevkiyat işine konsolosluğun karışmasının mümkün olmayacağını illettir (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 174-175; Özet ve Gözüm, 2003, s. 15).

Osmanlı'da Abdülhamid'in devrilmesinden sonra Jön Türkler iktidara gelmişlerdi (1908) ve sultanın yabancı arkeologlara verdiği tavizleri utanç verici buluyorlardı. Jön Türkler 1899 tarihli gizli anlaşmanın varlığını kesin olarak teyit ettirmediler. Bu sırada dönemin Alman Büyükelçisi Baron von Marschall ise anlaşmanın tek taraflı olarak feshinin mümkün olmayacağını savunuyordu. Sadrazam Halim Paşa ise tartışmaya girmeden bu anlaşmanın Berlin Müzeleri'nin desteğiyle yapılan kazı çalışmaları için geçerli olduğunu fakat Assur ve Babil kazıları Alman Şark Cemiyeti'ne bağlı şirketler tarafından gerçekleştirildiği için bu çalışmaların gizli anlaşmanın sağladığı muafiyetten yararlanamayacaklarını bildirdi.

Aslında o zamanlar 1902'de Wangenheim elçiliğin maslatgüzarı olarak Assur'da kazı yapmak için bizzat sultandan izin aldığını ve bu kazıların müzeler adına yapıldığını ortaya koyabilirdi. Ancak hem imparator hem de o zamanın Ön Asya Müzesinin başkanı Delitzsch, sultana bizzat yazdıkları mektupta Almanların sadece Assur'u araştırmakla ilgilendiğine dair güvence vermişlerdi. Bu nedenle bunun açığa çıkması halinde Almanya'nın kazı izni aldığı dönemde, buluntulardan feragat ettiği sonucunun

çıkarılmasından endişe ediyordu. Bunun gündeme gelmemesi için Wangenheim, sadrazam ve resmi sorumlusu Talat Paşa'ya imparatorun Assur buluntularıyla bizzat ilgilendiğini ve isteklerinin karşılanmamasının Osmanlı için sıkıntılara yol açacağı tehdidinde bulundu. Sadrazamda bunun üzerine Wangenheim'e bu meseleyi kabineye sunacağına dair güvence verse de kabineden Almanya'nın yararına bir sonuç çıkmadı. Said Halim Paşa, Wangenheim'e çıkarılan kazı izninde gizli anlaşmayla ilgili bir maddenin bulunmadığını, bu nedenle eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan yasa kapsamında hareket edilmesi gerektiğini belirtti. Wangenheim ise Said Halim Paşa'ya, Osmanlı'nın bu anlaşmadan çekilmesinin mümkün olmayacağını ancak Almanya isterse Osmanlı'nın bu yükümlülükten kurtulabileceği konusunda ısrar ediyordu. Assur buluntularının kendilerine verilmemesi halinde sıkıntılar yaratacağı konusuna ek olarak imparatorun direktifiyle Talat ve Enver paşalara böyle bir durumun Alman- Osmanlı ittifakına ciddi zararlar vereceğini açıkça belirtti. Böylelikle mesele Osmanlılar için eski eserler olmaktan çıkarak bir egemenlik meselesi olmaya başladı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 175-178).

Osmanlı'nın siyasi ve mali durumu Jön Türkleri sıkıntıya sokuyordu. Zira Almanya ve Fransa'yla milyonlara varan krediler ve borçlarla ilgili müzakereler yapıyorlardı. Böyle bir durumdayken kabine, Assur buluntularının bir kez daha yarı yarıya paylaşımını onaylayıp ardından da gizli anlaşmanın feshedilmesini talep etti. Wangenheim anlaşmanın özetini Bethmann Hollweg'e bildirdi. Türkler pes etmeseydi siyasi ilişkilerde bir kopuş olacağını, sadrazamın bu yüzden nüfusunu kullanmak zorunda kaldığını belirtiyordu. Ayrıca Assur buluntularının iadesini gerçekleştirdiklerini fakat gizli anlaşma konusunda ısrarcı olurlarsa bu durumun ters tepebileceğini ifade ediyordu. Dahası Wangenheim, Alman dostu sadrazamın gizli anlaşmanın devam etmesi konusunda ısrarları sonucu devrilebileceğini, bunun da kendi çıkarları için olumsuz sonuçlar doğuracağını söyleyerek yeni bir anlaşma önerilmesini tavsiye ediyordu. Bu sırada kendi kişisel arkeolojik kazısı için Korfu'ya giden İmparator Wilhelm gizli anlaşmanın feshedilemezliği konusunda daha fazla ısrarcı olunmaması ve verilen tavizlerin hayata geçirilmesi hususunda Berlin'e haber gönderdi. Koldewey ve Andrea ise İstanbul'daki durumu hiç dikkate almıyorlardı. Wiegand'a telgraf göndererek eserleri götürebilmek için vapur kiralamak dahi istediler. Halil Edhem Bey de Almanların siyasi baskı sonucu Assur buluntularını götürebildiklerini, en azından şimdi eserlerin İstanbul'da usulüne uygun bir şekilde paylaşılmasını istiyordu. Ancak Almanlar eserlerin yarısından fazlasını almak

istiyorlardı. Ayrıca sandıklar kapalı haldeyken paylaşımın gerçekleşmesini istiyorlardı. Halil Edhem Bey ise böyle bir durumda kapalı sandıkların içinde ne olduğu bilmediğini belirtip sandıkların açılmasını istiyordu. Almanlar sandıkların açılmasının eserlere zarar vereceği ve bu sandıkları tekrardan düzenleyip toplamalarının oldukça fazla zaman kaybı yaratacağını bahane ederek bu isteği yerine getirmiyorlardı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 175-180).

Nihayetinde Koldewey, Andrea ve Şark Cemiyeti isteklerini elde etmişlerdi, buluntular İstanbul'a götürülmedi ayrıca sandıkların açılmadan paylaşılması için karar verildi. Kapalı sandıkların paylaşımı Bedri Bey ve Andrea arasında gerçekleştirildi. Yüzde elli paylaşım, Türklerin 1905 yılında el koydukları Assur buluntuları hesaba katılarak gerçekleştirildi. Türklere bu yüzden 257 sandık verildi. Berlin Müzeleri'nin Genel Müdürü Wilhelm Bode, 457 sandık aldıklarını imparatorlarına telgraf çekerek bildirdi. Almanların Türklerden siyasi baskılarla koparttıkları Assur buluntularının yüklü olduğu gemi Lizbon'a demir attığında Eserler İtilaf Devletleri tarafından alındı ve Lizbon'da yıllarca bekletildi. Yaklaşık 10 yıl boyunca bekletilen eserlerin bir kısmı, Walter Andrae aracılığıyla Berlin'e taşınmıştı (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 183; Yanıkoğlu, 1948, s. 63-64; Matson, 1985, s. 62-63).

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesinin ardından neredeyse bütün arkeolojik çalışmalar durmuştu. Yalnızca Koldewey Babil'de kazı yapmaya devam ediyordu. Theodor Wiegand ise 1918 yılının baharında Osmanlı İmparatorluğu'na subay olarak geldi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı-Almanya arasındaki gizli anlaşma sona ermişti. Böylelikle eserlerin yurt dışına götürülme dönemi de sona eriyordu (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 175-184).

3.4.4. Theodor Wiegand'ın Savaş Bölgesindeki Eski Eserleri Kurtarması

1911 yılında Wiegand, Berlin Müzeleri'nin Antik Bölüm Müdürlüğü'ne atanarak Osmanlı'dan ayrılmıştır. Ancak 1916'da I. Dünya Savaşı devam ederken Wiegand, Osmanlı Devleti ve Türkler konusunda derin bilgi sahibi biri olarak, yüzbaşı rütbesiyle özel bir şekilde yetiştirilmiş bir Alman birliğini güney Filistin'e, yani Tur Sina cephesine götürmekle görevlendirilmiştir. Yanında yaverleri arasında yer alan yedek subay arkeolog-mimar K. Wulzinger ve arkeoloji profesörü C. Watzinger'in de dâhil olduğu 250 kişilik bir ekip de bulunuyordu (Karbi, 2023, s. 79; Mansel, 1970, s. 397).

Wiegand, bir yıl sürecek görevinde Almanya ve Osmanlı iş birliğiyle, Mezopotamya bölgesindeki eski eserleri İstanbul'a taşınmasında görev aldı. Bu çaba hem Müze-i Hümayun'daki koleksiyonları hem de kazı alanlarını kapsıyordu. Savaş sırasında Osmanlı müzesi personelinin askere gitmesinden dolayı Müze Müdürü Halil Edhem Bey de koleksiyonları korumak amacıyla ailesiyle birlikte müzede kalıyordu. Bu sırada Wiegand'ın diğer bir görevi daha vardı; Antik kentlerin hava fotoğrafçılığıyla kayıt altına alınması, eski eserlerin fotoğrafları çekilmesi. Bu eylem arkeoloji bilimine benzersiz bir katkı sağlamıştır (Karbi, 2023, s. 77-78).

3 Eylül'de İstanbul'a gelen Wiegand, Alman ve Türk askerleriyle Adana üzerinden kısmen bombalanmış kısmen de inşa halinde olan demiryolunu kullanmak suretiyle Halep ve Şam'dan geçip Birseba'ya (Berşeba) ulaşmıştı. Wiegand bu sırada Yarbay Goltz ile başta Kudüs olmak üzere Filistin'in başlıca şehirlerini ziyaret etmiş ve bu sırada arkadaşlarıyla bazı ören yerlerini ve eski anıtları inceleme ve onların planlarını çıkarabilme fırsatı elde etmiştir (Mansel, 1970, s. 397-398).

31 Ekim 1916'da Şam'a gelen Wiegand, Cemal Paşa'nın evinde misafir edildi. Cemal Paşa doğrudan Wiegand'a bağlı olarak Suriye Eski Eserleri Genel Müfettişliği'ni kurmaya ve Suriye ve Filistin'deki İslami ve gayri İslami eserlerin incelenip yayınlanmasını istediğini belirtti. Wiegand, bu teklifleri kabul etti. Kendisine yardımcı olmaları için arkadaşlarını talep eden Wiegand, Cemal Paşa'dan yapacağı gezilerde kendisi ve arkadaşlarına her konuda kolaylık gösterilmesi için idari ve askeri makamlar için bir tavsiye mektubu aldı. Bu sayede Suriye ve Filistin'de dolaşma ve bilimsel incelemelerde bulunma fırsatını elde etti, bu da daha önce hiçbir yabancı'nın sahip olmadığı imtiyazlar ve kolaylıklar sağladı. Bu sayede, Suriye ve Filistin'de seyahat etme ve bilimsel araştırmalar yapma fırsatını elde etmişti (Mansel, 1970, s. 398-399).

Anılan döneme ilişkin Wiegand'ın günlüklerinden ve karısına yazdığı mektuplardan edinilen bilgilere göre, 1916/17 yıllarında Tur-Sina cephesine kadar uzanan gezilerine dair detaylar yer alıyor. Wiegand, Necef çölü üzerinden Kızıldeniz'e uzanan eski kervan yolu üzerindeki antik şehirleri inceledikten sonra Kudüs'e döndü ve daha önce ziyaret edilmemiş bölgeleri keşfetti. Özellikle Herodes Tapınağı'nın altındaki dehlizlerin ve yolların sistemiyle ilgilendi. Sonrasında Amman'a geçti ve çöldeki antik eserleri ve Arak-el-Emir sarayını inceledi. Amman'dan Hicaz demiryolundan faydalanarak Maan'a ulaşan heyet, çölü aşarak Helenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde büyük bir gelişim geçirmiş olan Petra'ya varmıştır. Wiegand ve

arkadaşları, özellikle şehir planı üzerinde durmuşlar ve bu süreçte daha önce bilinmeyen yeni anıtları keşfederek bunların rölyeflerini yapmışlardır (Mansel, 1970, s. 399).

1917 yılının ilk günlerinde Petra'dan ayrılarak Maan'a ulaşan Wiegand, odunun tükenmiş olması ve yer yer isyan başlamış olan bedevilerin demiryolunu tahrip etmiş olmaları nedenleriyle trenin kalkması için günlerce beklemek zorunda kalmıştır. Sonunda Wiegand Şam'a ulaşmış ve orada bir zamanlar İspanya Devleti'ne ait olan bir saraya yerleşmiştir. Burada tekrar Cemal Paşa ile ilişki kuran Wiegand, camilerin tamiri yanında antik binaların restorasyonu ile ilgilenmiş ve bu sırada Emevi Camii'nin üzerinde yer alan Roma Tapınağı'nın avlusuna geçit veren portallardan ikisini ortaya çıkarmıştır (Mansel, 1970, s. 400).

1917 ilkbaharında ise Wiegand, Palmyra'nın araştırılmasını hedefleyen ikinci büyük keşif seferini gerçekleştirdi. Bu sefer sırasında, nekropolün planını çıkardı, kule mezarlardan önemli olanları belgeledi ve Korint Tapınağı'nı inceledi. Ayrıca çöllerde atlı geziler yaparak çeşitli çöl saraylarını ve bir Roma ordugâhını inceledi. Daha sonra Beyrut, Trablus ve Şam'dan kıyı yolunu izleyerek Latakia'ya ve oradan Samandağı'na ulaştı. Bu süreçte Romalılardan kalma anıtsal tüneli inceledi ve Antakya üzerinden Kalaat Siman'a vararak buradaki anıtsal manastırı ziyaret etti (Mansel, 1970, s. 400).

Cemal Paşa, 1917 sonlarında özel bir trenle Şam'dan ayrılmış, Halep'ten aynı trene Wiegand da binmiş ve İstanbul'a ulaşmışlardı. İstanbul'da Moda'ya yerleşen Wiegand, Cemal Paşa ile ilişkilerini sürdürmüş ve bu süreçte Rumeli ve Anadolu hisarlarının tamir ve restorasyon komisyonuna katılmıştır. Komisyon içinde, hisarların titiz bir şekilde onarılması ve pitoresk karakterlerinin korunması gerektiği fikrini savunmuştur. Ayrıca o dönemde Sanat Okulu öğretmeni olan E. Mamboury ile birlikte Yerebatan yangını sonucunda açılan Sultan Ahmet ile Ayasofya arasındaki Bizans saraylarının kalıntılarını incelemiş ve bu incelemeleri bir kitap halinde yayınlamıştır (Mansel, 1970, s. 402).

3.5. HATTUŞAŞ'IN KİL TABLETLERİ, ALMAN KÂŞİF WALDEMAR BELCK VE HUGO WİNCKLER

Yaklaşık iki yıl boyunca (1898-1900) Anadolu'yu, Kafkasları ve Zagros Dağlarını dolaşıp Antik Ermeni yerleşimlerini belgeleyen Alman kâşif Waldemar Belck Ankara'nın Doğu'sunda Anadolu yaylarında yer alan bölgede de kil tabletlerden oluşan bir arşive dair kalıntılara rastladı. Alman Enstitüsü veya Alman Şark Cemiyeti gibi

kuruluşlarla hiçbir ilgisi bulunmayan bir amatör arkeolog olan Belck Hattuşa'da kazı yapmak için İstanbul'a başvuruda bulundu. Belck'in Alman kuruluşlarla bağlantısı bulunmaması, Wiegand'ın olaya müdahil olmasına ve bölgenin gerçekten bir Hitit Başkenti olup olmadığının tespiti için Osman Hamdi Bey'e Türk Arkeolog Theodor Makridi ve Alman çiviyazısı uzmanı Hugo Winckler'in İstanbul Müzesi adına bölgeye gönderilmesini önermesine sebep oldu. Bunun üzerine 1906 yılında Makridi ve Winckler bölgeye gönderildi. Hugo Winckler çiviyazısı dışında başka hiçbir kalıntıyla ilgilenmiyordu. Daha sonradan Hitit kraliyet arşivleri olduğu anlaşılan birkaç bin adet çiviyazılı tablet bulunmasıyla bu bölgenin Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşa olduğu artık anlaşılmıştı. Hugo Winckler sadece tabletlerle uğraştığından Theodor Makridi'nin yanına 1907'de Şark Cemiyeti ve Alman Arkeoloji Enstitüsü araştırmaya dâhil olup deneyimli arkeolog Otto Puchstein ile ekibini kazı alanına gönderdiler. Bulunan bu kil tabletler aşamalı bir şekilde İstanbul'daki müzeye transfer edilip Alman arkeologlar tarafından incelendi. 1912'ye kadar Hugo Winckler 10.000'den fazla kil tableti İstanbul'a ulaştırdı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Berlin'deki Ön Asya Müzesi'nin müdür yardımcısı Otto Weber, Osman Hamdi Bey'in halefi olan Halil Edhem Bey'i ikna ederek kil tabletlerin Berlin'e getirip araştırılmasını istedi. Ancak savaş sebebiyle kil tabletlerle hiçbir şekilde ilgilenilmedi. Savaştan sonra (1920 yılında) İsviçreli çiviyazısı araştırmacısı Emil Forrer bu araştırma için görevlendirildi. Babil çinilerinin aksine gerçekten de araştırma sonrası 1924 yılında kil tabletlerden 3000'i İstanbul'a iade edildi. Kalan 7000 kil tabletin iadesi ise biraz geç bir zamanda Alman Demokratik Cumhuriyeti (DDR) tarafından 1987 yılında Ankara'da Anadolu Medeniyetler Müzesi'ne gönderildi (Gottschlich ve Zaptçioğlu, 2023, s. 147- 149; Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 273)²⁴.

3.6. OSMANLI'DA KAZI YAPAN DİĞER ALMAN ARKEOLOGLAR

3.6.1. Alfred ve Gustav Körte (1852-1917)

Almanlar Bağdat demiryolu hattı boyunca kazı çalışmaları yaptılar. 1900 yılında Alman Profesör Gustav Körte Anadolu demiryolunun bazı yerlerinde sadece yirmi Osmanlı altını ve ruhsatname harcını ödeyerek eski eser aramak için izin almıştır

²⁴Hititlerin başkenti Hattuşa (Boğazköy) ve Yazılıkaya, Charles Texier tarafından 1834'te keşfedilmiş, Boğazköy'ün şehir planı ilk defa onun tarafından çıkarılmıştır. Alacahöyük ve Eflatun Pınar ise ilk defa 1835 yılında William Hamilton tarafından keşfedilmiştir (Dervişoğlu, 2018, s. 15).

(Özbozdağı, 2020, s. 47; Özyüksel, 2008, s. 199). Klasik arkeolog olan Körte, Berlin doğumludur. Göttingen Üniversitesi'nde klasik filoloji ve arkeoloji eğitimi almış, 1881'de Rostock Üniversitesi'nde arkeoloji profesörü olmuştur. 1900 yılında, filolog olan kardeşi Alfred Körte'yle Gordion'da ilk kazı çalışmalarına başlamıştır. İki kardeş, 1904 yılında Gordion'daki buluntuları “Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900” adlı çalışmalarında yayınlamışlardır. Ayrıca 1895 yılında Osmanlı Devleti'nden Konya, Akşehir, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Bursa ve Bilecik vilayetlerinde eski eserler üzerinde çalışma izni almışlardır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 269). Almanya sefaretiden gelen yazıyla 1900 tarihinde Almanya Rostock Darülfünun muallimlerinden Prof. Gustave Körte'ye Ankara ve Eskişehir Demiryolu güzergahında hafriyat yapması için izin verilmiştir (Bkz. Ek 10: BOA.BEO.1490/111746).

Anadolu demiryolunun İzmit-Ankara hattının inşası sırasında ortaya çıkan buluntuları incelemek üzere gönderilen klasik filolog Alfred Körte'nin seyahatleri, Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina Şubesi tarafından finanse edilmiştir. 1900 yılında Alfred Körte ve kardeşi Gustav Körte'nin gerçekleştirdiği kazılar ve araştırmalar Anadolu içlerine kadar uzanmıştır. Alfred Körte bu çalışması için “Gordion, Ergebnisse des Ausgrabung in Jahre 1900” adlı bir anı kitabı hazırlar ve bu anı kitabını da Goltz Paşa'ya ithaf etmiştir (Kutlu Dilbaz, 2014, s. 94). II. Wilhelm'in arkeolojiye olan büyük ilgisi ve merakı da kazıların finanse edilmesine katkı sağlamıştır. Sadece Kayzer değil, aynı zamanda çeşitli iş kollarından önde gelen Alman şirketleri de benzer fonları oluşturdu (Karbi, 2023, s. 60-61). Körte kardeşlerin bulduğu eserlerin bir kısmı bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu eserlerin bir kısmı o dönem Müze-i Hümayun ve Berlin müzeleriyle paylaşılmıştır (Kutlu Dilbaz, 2014, s. 95).

3.6.2. Wilhelm Dörpfeld (1853-1940)

Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina Şubesi'nde Mimar Wilhelm Dörpfeld, 1877'de Richard Bohn, Friedrich Adler ve Ernst Curtius'un Olympia kazısı sırasında asistan olarak görev aldı. 1882'de Heinrich Schliemann'ın Truva kazısı ekibine katıldı ve Tiryns (1884-1885) kazısında da çalıştı. Schliemann'ın ölümünden sonra 1893 ve 1894 yıllarında Truva kazılarını geçici olarak sonlandırdı. Daha sonra Carl Humann'la birlikte Akropolis kazısına (1885-1890) katıldı (Öztürk ve Çorlu, 1999, s. 32; Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 264).

3.6.3. Karl Krumbacher (1856-1909)

Bavyera'nın Allgäuer bölgesinde, küçük bir köy olan Kürnach'ta doğan Krumbacher, Yunan hayranı ve dostu olarak bilinir. İyi bir eğitim aldıktan sonra 1884'te Bavyera İlimler Akademisi'nin bursuyla Yakın Doğu gezisine çıktı. Elde ettiği izlenimleri gezisi sırasında tuttuğu notlardan derleyerek yayımlamıştır. Krumbacher'in Yunanlara yönelik hayranlığına karşın Türklere karşı duyduğu düşmanlık, gezi notlarında açıkça ortaya çıkmaktadır. Çalışmaları sırasında 28 yaşında olan Krumbacher, amacının Yunan medeniyetinin temelini oluşturan Yunan arkeoloji ve filolojisini daha iyi anlamak olduğunu belirtmiştir (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 267).

3.6.4. Hans Herman (Graf von) Schweinitz (1883-1959)

Bir Alman şehri olan Liegnitz'de doğan Alman Koramiral Schweinitz, Alman İmparatorluk Donanması'nda görev yapmış ve Afrika ve Çin'e kadar uzanan seyahatlerde bulunmuştur. Özel kurslar almış ve özel görevlerde bulunmuştur, Türk savaş madalyası ile ödüllendirilmiştir. II. Dünya Savaşı'nda İngilizlere esir düşen Schweinitz, Afrika kıtasına keşif seyahatleri yapmıştır. Alman elçiliği aracılığıyla 1905 yılında Osmanlı Devleti'nden "ilmi araştırmalar yapmak" amacıyla aldığı izinle eşiyle birlikte Küçük Asya'dan Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeleri detaylı bir şekilde gezmiştir. Ardından, araştırmalarını "1905 yılında Küçük Asya'da Atla Seyahat" başlıklı bir kitapta yayınlamıştır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 270; Hızlı, 2018, s. 82-83).

3.6.5. Karl Minhel

Karl Minhel'in 1904 yılında Konya vilayeti içinde Isparta ve Antalya sancaklarındaki bazı şehir harabelerini ziyaret etmek ve eski eserlerin fotoğraflarını çekmek amacıyla Osmanlı Devleti'nden izin almıştır. Daha sonra İzmir'de de çalışmalar yapmak istediği bilinmektedir (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 270).

3.6.6. Rudolf (Rudoph) von Mach

Von Mach, Konya, Bursa, Aydın vilayetleriyle, İzmit sancağında eski eserler üzerinde çalışma talebinde bulunmuş ve 19 Mayıs 1908 tarihinde Osmanlı Devleti'nden izin almıştır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 270; Muşmal, 2009, s. 91).

3.6.7. Mösyö Hummar

1910 yılında Bağdat'ta sahrada Mösyö Hummar tarafından kazı yapılması için üç yıl süreyle izin verilmiş ve bu iznin 1913 yılında bittiği tespit edilmiştir (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 264).

3.6.8. Karl von Neufen

Konya, Halep ve Şam vilayetlerinde eski eserler üzerine araştırma yapmak amacıyla Karl von Neufen'in yaptığı izin müracaatı, Osmanlı Devleti tarafından değerlendirilmiş ve 24 Mayıs 1911 tarihinde kendisine izin verilmiştir. Von Neufen, Haziran 1911'den itibaren üç ay boyunca bu bölgelerde çalışmalarını sürdürmüş ve bir ek izin talebiyle Diyarbakır'da aynı çalışmayı gerçekleştirmiştir (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 271; Muşmal, 2009, s. 92).

3.6.9. Eistral

Eistral, Alman vatandaşı olup Eskişehir'de ikamet eden bir arkadaşı vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden Konya, Bursa, İzmir ve Aydın vilayetlerinde çalışmak üzere izin almıştır. 7 Eylül 1913 yılında kendisine izin verilmiştir (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 271; Muşmal, 2009, s. 92).

3.6.10. Mösyö Selbin (Celbin?)

Selbin'in 1913'te Nablus'ta Balat adındaki yerde kazı yapma izni almasına rağmen, karşılaştığı zorluklar nedeniyle sadece 16 gün kazı yaptığı ve ardından geçici olarak kazıya ara verdiği anlaşılmaktadır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 271).

3.6.11. Rudolf Berliner

Berliner, 1913 yılında Osmanlı Devleti'nden izin alarak eski eser uzmanı olarak, beraberinde Doktor Yaver ve tercümanı Şiliref (Schiliref) ile birlikte haziran ayında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde (Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Halep, Adana vilayetleri ile Canik ve Urfa Mutasarrıflıkları dâhilinde) araştırma yapmaya başlamışlardır. Berliner ve ekibi Samsun, Merzifon, Sivas, Tokat, Amasya, Ankara istikametini takip ederek araştırmalarını sürdürmüş ve Ankara'da, Bedesten ve Hacı Bayram-ı Veli camileri ile Rum ve Ermeni kiliselerini ziyaret etmişlerdir. Özellikle Ermeni kilisesini ziyaretleri sırasında muhafaza edilen kitapları inceleyerek bu dini yapılar çevresindeki tarihi eserleri

inceledikleri bilinmektedir. Berliner ve ekibi, Doğu seyahatlerine devam ederek Adana, Halep, Urfa, Dersim, Erzincan ve Erzurum'a kadar araştırmalarını sürdürmüştür. Ancak bu seyahatleri, dönemin hükümeti tarafından gizli bir faaliyetin parçası olduğu endişesiyle şüpheyle karşılanmıştır (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2013, s. 271).

SONUÇ

Avrupa'nın Orta Çağ dünyası yerine antik Greko-Romen kültürünü yerleştirme arzusu antik eserlere ulaşma tutkusunu arttırmıştır. Bu çerçevede 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren, Avrupalılar Antik Çağ uygarlıklarının izini sürmeye başlamış, bu uygarlıklardan kalan kalıntılara ulaşma hırsıyla hareket etmişlerdir. Bunu Antik Çağ uygarlıklarının yaşadığı coğrafyalara seyahat ederek ve bu uygarlıkların kültür mirasını inceleme amacıyla önemli geziler gerçekleştirerek yapmaya çalışmışlardır. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan Rönesans, Hümanizma, Reformasyon, Aydınlanma, Oryantalizm ve milliyetçilik gibi düşünce ve politik akımların bu süreci tetiklediği görülmektedir.

Nitekim 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da aydınlar eserlerinde İlk Çağ'ı taklit etme çabası içine girmiş ve bu dönemleri üst bir toplum bilinci kurmak için kullanmışlardır. Öyle ki özellikle 18. yüzyıldan sonra sanayinin de gelişmesiyle zenginleşen Avrupa'da koleksiyonculuk moda haline gelmiş ve toplumun en üst kesimine hitap eden bir üstünlük göstergesi olmuştur. Bu eylemler zamanla Philhellenizm düşüncesini merkezi bir politik akım haline getirdiği gibi Avrupalıların Eski Çağ'dan kalma uygarlıklar üstünde hak iddia ederek bu uygarlıklardan kalma eserleri geri dönüşü olmayacak bir şekilde kendi ülkelerinde sergileme yoluna gitmelerine ve arkeolojinin 18. yüzyıldan itibaren kurumsallaşmasına da vesile olmuştur. Böylece devlet destekli ilk müzeler de kurulmaya başlanmıştır.

Eski Ahit ve Yeni Ahit gibi kutsal kitapların çevrilmesi de Avrupalıların Yakın Doğu'ya seyahat etmelerine neden olmuştur. Bu kitaplarda geçen yerlerin çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan bölgelerde olduğu için, Osmanlı Devleti doğrudan bu yönelimin ana rotası ve muhatabı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti özellikle 17. yüzyıldan itibaren gittikçe hem politik hem ekonomik olarak zayıfladığı ve kendi iç meseleleriyle uğraştığı için, devletin 19. yüzyıla kadar Avrupa'yla karşılaştırıldığında eski eserlerin keşfi, korunması ve izinsiz olarak yurt dışına çıkarılması noktasında daha bilinçsiz davrandığı ifade edilebilir. Bunda muhtemelen devletin kendisini doğrudan Helen ve Bizans mirasçısı olarak görmemesinin de etkisi vardı.

Asırları bulan Rus baskısı, İngiltere ve Fransızların sömürgeci emelleri tarihsel süreç içinde Osmanlıları devletlerarası bir denge politikasını benimsemeye yöneltmişti. Bu devletler de birbirlerine karşı çıkarlarını korumak için yeri geldiğinde Osmanlı'ya

destek olup toprak bütünlüğüne sahip çıkabiliyorlardı. Ancak özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden sonra büyük devletlerin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden vazgeçtiklerinin iyice açığa çıkması, Osmanlı Devleti'ni yeni bir müttefik bulmak zorunda bırakmıştır. Bu yeni devlet siyasi birliğini yeni tamamlamış ve sanayi devleri arasında yer almayı hedefleyen Almanya olmuştur. Almanya diğer devletlerle olan rekabetinde bakir alan olarak Osmanlı Devleti'nin topraklarını görmüştür. Eğitimden, askeriye, kültürden ekonomiye kadar birçok alanda Osmanlı topraklarında aktif olmaya başlamış ve bunun bir parçası olarak da Almanların yürüttüğü arkeolojik çalışmaları desteklemiştir.

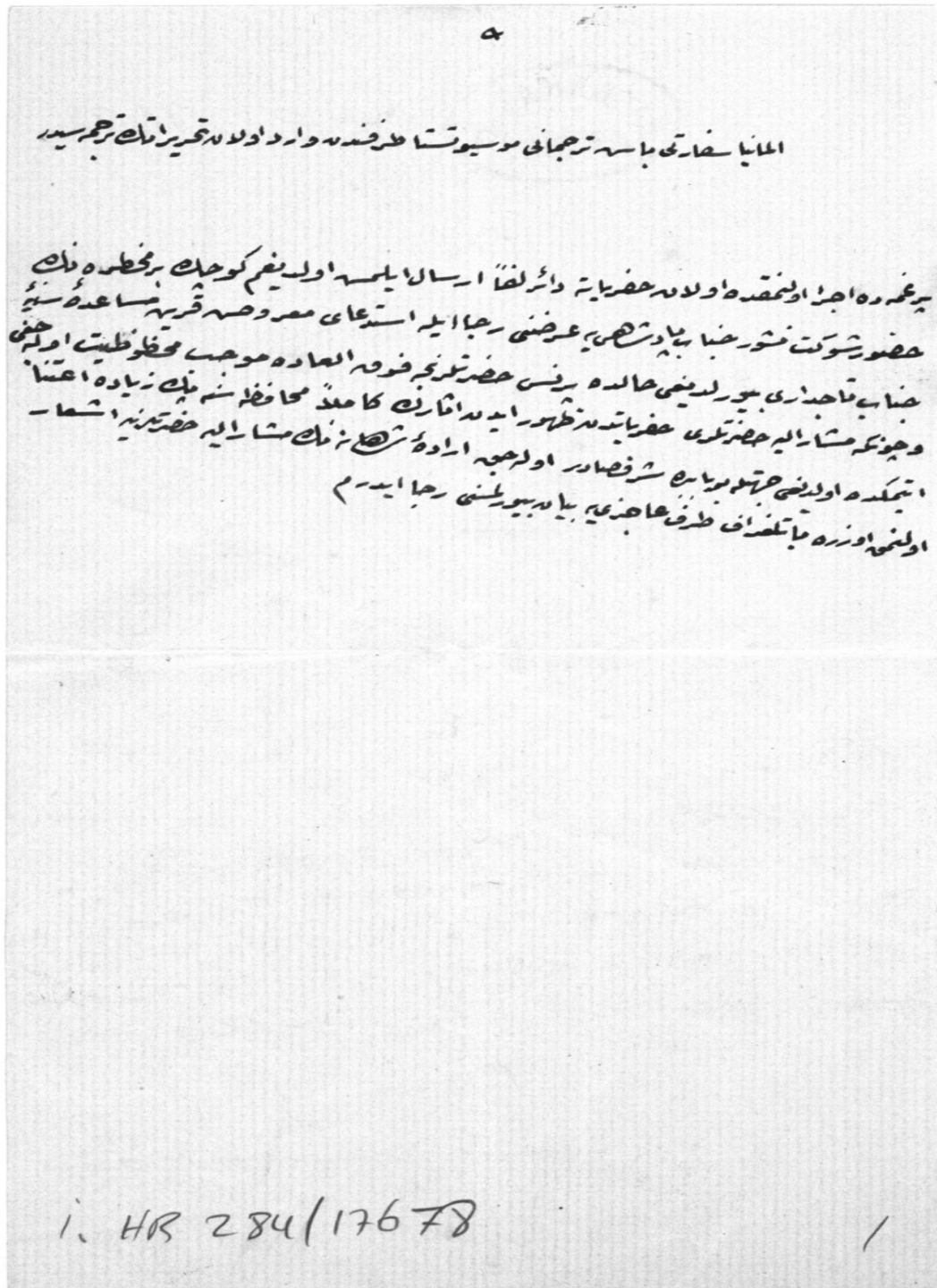
Almanya kendi ulus devletini oluşturduğunda İngiltere ve Fransa gibi dönemin güçlü emperyal devletleri çoktan imparatorluklarının ihtişamını temsil eden müzeleri kurmuş ve içlerini doldurmuşlardı. Hem koleksiyon sahiplerinden koleksiyonların satın alınmasıyla hem de yine çoğunluğu Osmanlı Devleti himayesi altında bulunan bölgelerde adeta arkeolojik kazı çalışması yarışı başlatmışlardı. Osmanlı-Alman ilişkilerinin birçok alanda geliştiği 19. yüzyılın özellikle son çeyreğinde imparatorluğunun ihtişamını gösterme çabasında olan Almanya da artık bu alanı domine etmeye başlamıştır.

Osmanlı topraklarında Alman arkeologlar tarafından gerçekleştirilen onlarca çalışma sadece tarihî merakın değil politik bir perspektifin de sonucuydu. Alman arkeologların kazı ve araştırmaları, dönemin diplomatik atmosferinden etkilenen ve etkileyen bir faktördü. Nitekim imparatorların ve politik alandaki bürokratların Osmanlı topraklarında yürütülen arkeolojik çalışmaların gidişatına doğrudan dâhil oldukları görülür. Bu durum eski eser yağmasına, bunun sonucunda Osmanlı'da eski eser bilincinin oluşmasına ve ard arda Âsâr-ı Atika Nizamnamelerinin çıkarılmasına neden olmuştur. Osmanlı topraklarındaki Eski Çağ'a ait birçok önemli buluntu ve bilginin gün yüzüne çıkmasına vesile olan bu çalışmaların sürdürülmesi, eserlerin korunması ve yurtdışına legal ya da illegal çıkarılması veya Osmanlı müzelerine naklinin zaman içinde değişen politik pozisyonlara göre yeniden şekillendiği görülmektedir. Özellikle II. Wilhelm ile II. Abdülhamid'in şahsında gelişen Osmanlı-Alman ilişkilerinin eski eserlerin Almanya müzelerine götürülmesinde Almanya lehine bir sonuç doğurduğu düşünülebilir.

EKLER

Ek 1: Alman Sefaretinin İzin Talebi (BOA.İ.HR.284/17678-1)

İ.HR.00284

Almanya sefâreti baş tercümânı mösyö Testa tarafından vârid olan tahrîrâtın tercümesidir.

Bergama'da icrâ olunmakda olan hafriyâta dâ'ir leffen irsâl eylemiş olduğum küçük bir muhtıranın huzûr-ı şevket-neşûr-ı cenâb-ı pâdişâhîye 'arzını ricâ ile istid'â-yı ma'rûz-karîn müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-ı tâcdârî buyurulduğu hâlde prens hazretlerince fevkü'l-'âde mûcib-i mahzûziyet olacağı ve çünkü müşârünileyh hazretleri hafriyâtdan zuhûr eden âsârın kâmilin muhâfazasına pek ziyâde i'tinâ etmekde olduğu cihetle bu bâbda şeref-sâdır olacak irâde-i şâhânenin müşârünileyh hazretlerine iş'âr olunmak üzere bâ-telgraf taraf-ı 'âciziye beyân buyurulmasını ricâ ederim.

**Ek 2: Almanya Sefareti Tarafından Bergama’da Eski Eser Araması İçin İzin Talebi
(BOA.İ.DH.790/64152-1)**

[illegible]

i.DH.00790

Bâb-ı Âlî**Dâ'ire-i Sadâret-i Uzma**

Ma'ârif Nezâret-i Behiyyesine

Atûfetlü Efendim Hazretleri,

Memâlik-i mahrûse-i şâhânede çıkarılan âsâr-ı atıkanın yalnız bir sülûs-i müteharrilere â'id olması nizâmı iktizâsından iken Almanya Sefâretinin iltimâs-ı sâbıkına mebnî Aydın Vilâyetinde kâ'in Bergama'da âsâr-ı atıka taharrisi-çün Almanya Devleti'ne ruhsat verildiği sırada bir cemîle-i mahsûsa olmak üzere mahall-i mezkûrda zuhûr edecek âsârdan iki sülûsünün Almanya müzesine terkine müsâ'ade olunmuş olduğu hâlde müddet-i ruhsat-ı mütekayyide olmak üzere bulunmasına ve bunun bir sene daha tebdîliyle bu müddette çıkarılacak âsâr-ı atıkadan nizâmen Devlet-i Aliyye Müzesine â'id hissenin dahî Almanya Müzesine terki hâlinde mukâbeleten münâsib mikdâr tazmînât verileceği cânib-i sefâretten beyân ve iltimâs olunmasına mebnî ber-mûceb-i nizâm sülûs-i müteharriye ve sülûsânı Devlet-i Aliyye Müzesine â'id olmak ve işbu sülûsân hisse çıkarıldıktan ve ehl-i vukûf ma'rifetiyle kıymeti takdîr olunduktan sonra alınacak bedel müzehânenin ikmâl-i nevâkısına sarf edilmek üzere bir sene müddet daha taharriye ruhsat itâsı husûsuna iş'âr-ı utûfîleri üzerine meclis-i mahsûs-ı vûkelâ karârıyla bi'l-istîzâna irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müte'allik buyurularak keyfiyet 6 Receb sene 96 tarihinde savb-ı vâlâlarına tebliğ kılınmıştı. Bu def'a sefâret-i müşârûn-ileyhâ tarafından Hâriciye Nezâret-i Celîlesine mürâca'atle ber-minvâl-i muharrer sülûsanı Almanya ve sülûsü Devlet-i Aliyye Müzesine â'id olmak üzere evvelce ruhsat verilmiş olan bir sene müddet içinde çıkardıkları âsâr-ı atıkanın cümlesi bir asrın mahsûlü bulunduğu cihetle Devlet-i Aliyye Müzesine â'id olan sülûsünün dahî Almanya Müzesine terkine irâ'e-i müsâ'ade olunması sûret-i mahsûsada ifâde olunmakla beraber yeniden bir sene müddet daha taharriyât icrâsına hâcet olmadığından bunun da inkızâ-yı müddetten i'tibâren dört aya hasrı dermiyân edilmesine ve istenilen şey redd-i iltimâsa değer derecede görülememesine mebnî mücerred-i sirâyet-i mahzûrunu ref' için ber-minvâl-i muharrer evvelce ruhsat verilmiş olan bir sene zarfında ihrâc olunan âsâr-ı atıkadan Devlet-i Aliyye'ye â'id olan sülûs hissenin dahî nezâret-i behiyyelerince erbâb-ı vukûf ma'rifetiyle kıymeti takdîr olunarak bedel alınmak üzere devlet-i müşârûn-ileyhâya terkiyle inkızâ-yı müddetden sonra icrâ edecekleri taharriyâtta çıkarılacak âsâr-ı atıkanın ber-mûceb-i nizâm yalnız sülûsü müteharriye â'id olmak ve Devlet-i Aliyye'ye â'id olan

sülûsân hisse dahî zâhire çıkarıldıktan sonra kezâlik ehl-i vukûf ma'rifetiyle kıymeti takdîr ve istîfâ kılınmak üzere dört ay müddet için ruhsat i'tâsı meclis-i mahsûs-ı vükelâda tensîb olunmuş ve bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî dahî ol merkeze müte'allik buyurularak Hâriciye Nezâret-i Celîlesine dahî ma'lûmât verilmiş olmakla icrâ-yı icâbına himmet olunması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm kılındı.

Fî 4 Receb sene 296 fî 7 Temmuz sene 95

[İmzâ]

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

İşbu tezkire-i sâmiye müfâd-ı âlîsi ma'lûm-ı çâkerî oldu. Almanya Sefâreti tercümânının ifâdesine nazaran gerek mukaddem ki hafriyâtda gerek bu def'a ruhsat mûcebince dört mâh zarfında icrâ olunacak hafriyâtda zuhûr idüb bundan Devlet-i Aliyye hissesine â'id olacak âsâr-ı atîka için nihâyet yirmi bin frank verileceği anlaşıldı. Hâlbuki tahkîkât-ı vâkı'aya göre mukaddem ki hafriyâtdan Devlet-i Aliyye hissesine â'id olan âsârın bedeli yirmi bin franktan ziyâde olup müceddeden dört ay zarfında vukû' bulacak hafriyâtdan zuhûr edecek âsâr-ı atîkanın mikdâr ve kıymetinin ise şimdiden ta'yîni mümkün olamayacağı cihetle sefâret-i müşârün-ileyhâ ile nezâret-i âcizî beyinde bu bâbda ittifâk hâsıl olamamıştır. Sûret-i hâl muhât-ı ilm-i âlî-i vekâlet-penâhîleri buyuruldukta ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 12 Şaban sene 96 ve fî 19 Temmuz sene 95

Bende

[İmzâ]

Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiye**Mektûbî Kalemî****Numero: Umûmî:22283****Husûsî: 150**

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir

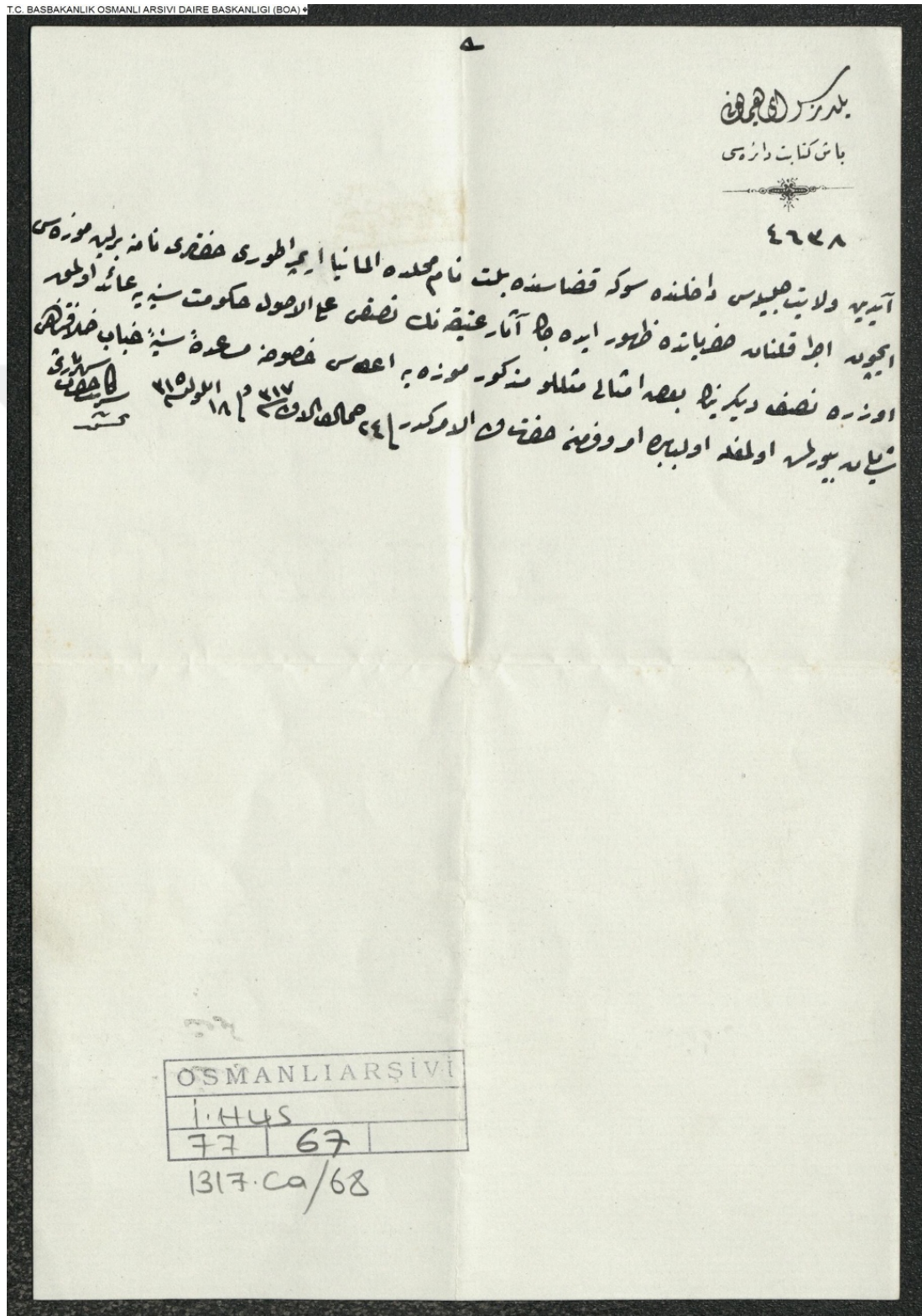
Söke kazâsına tâbi' Balat nâhiyesinde Mile nâm mahalde âsâr-ı atîka taharrisi için hafriyât icrâsına müsâ'ade i'tâsı hakkında nezâret-i âcizîye mürâca'at etmiş olan Almanya Devleti tebe'asından Mösyö Homan'ın vukû'-ı vefâtına mebnî mûmâ-ileyhin der-uhde eylediği şerâ'it ve usûl-i nizâmiyeyi tamamıyla îfâ etmek şartıyla ruhsat-ı mezkûrenin yine devlet-i müşârün-ileyhâ tebe'asından Berlin Müzehâneleri Müdîri Mösyö Jone'ye i'tâsı iltimâsına dâ'ir Almanya Sefârethânesinden Hâriciye Nezâret-i Celîlesine mürsel takrîrin leffîyle nezâret-i müşârün-ileyhâdan vârid olan 20 Teşrîn-i Sânî sene 313 tarih ve otuz iki numarolu tezkire Müze-i Hümâyûn Müdîriyet-i Behiyyesiyle meclis-i ma'ârifeleri el-havâle mahall-i mezkûrda hafriyât icrâsınca bir gûnâ mahzûr olmadığı müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin istid'â-yı vâkı'ı üzerine mukaddemâ mahallî ve tobhâne-i âmire müşîriyet-i celîlesi ile cereyân eden muhâbereden anlaşılmış olmakla Âsâr-ı Atîka Nizâmnâmesi ahkâmınca te'mînât akçesine mukâbil elli ve ruhsatnâme harcı olmak üzere yirmi ve mevki'-i hafriyâta gönderilecek komiserin azîmet ve avdet harcırâhı olarak yirmi lira-yı Osmânînin te'diyesi ve hafriyâtın devamı müddetince şehri on beş lira-yı Osmânî i'tibâriyle komiser ma'âşının muntazaman tesviyesi ve hafriyâta müte'allik nizâmnâme-i mezkûr ahkâmına be-tamâmiha ri'âyet edilmesi şartlarıyla mûmâ-ileyh Mösyö Şone'ye ruhsat i'tâsı husûsunun huzûr-ı âlî-i fehâmet-penâhîlerinden lüzûm-ı istîzânı îfâde kılınmış olmakla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 17 Ramazan sene 315 ve fî 27 Kânûn-ı Sânî sene 313

Ma'ârif-i Umûmiye Nâzırı

Bende Zühdü

Ek 4: Berlin Müzesi İçin Balat'ta Yapılan Kazıda Ortaya Çıkacak Eski Eserlerin Yarısının Osmanlı Hükûmetine Diğer Yarısının Adı Geçen Müzeye Verilmesine Dair İzin (BOA.İ.HUS.77/67)

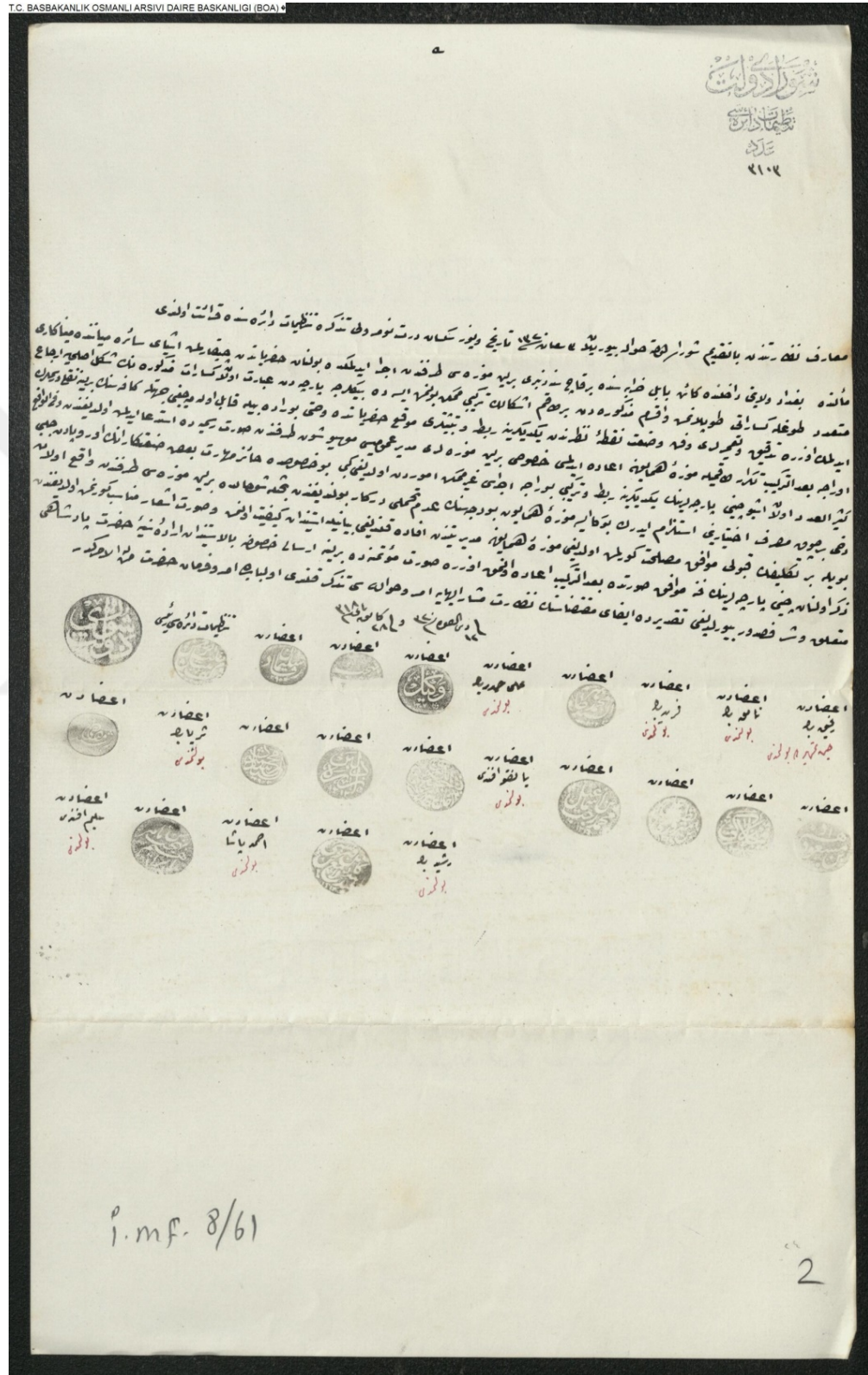

Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu Baş Kitâbet Dâ'iresi**4638**

Aydın vilâyet-i celîlesi dâhilinde Söke kazâsında Balat nâm mahalde Almanya imparatoru hazretleri nâmına Berlin müzesi için icrâ kılınan hafriyatda zuhûr edecek âsâr-ı atîkanın nısfı 'ale'l-usûl hükûmet-i seniyyeye 'â'id olmak üzere nısf-ı diğêrinin ba'zı emsâli misillü mezkûr müzeye i'tâsı husûsuna müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şâyân buyurulmuş olmağla ol-bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emirindir.

Fî 24 Cemâziyye'l-evvel [1]317 ve 18 Eylül [1]315 ser-kâtib-i hazret-i şehriyâri bende Tahsin?

Ek 5: Berlin Müzesi Tarafından Babil Harabesinde Çıkarılmış Tuğlaların Berlin'e Taşınması ve Gerekli İşlemlerden Sonra Müze-i Hümayun'a Gönderilmesi (BOA.İ.MF.8/61-2).

Şurâ-yı Devlet

Tanzîmât Dâ'iresi

Aded

3103

Ma'ârif Nezâretinden bi't-takdîm Şurâ-yı Devlete havâle buyurulan 3 Şaban sene 1320 tarih ve yüz seksen dört numarolu tezkire Tanzîmât Dâ'iresinde kırâ'at olundu.

Me'âlinde Bağdad Vilâyeti dâhilinde kâ'in Babil Harâbesinde birkaç seneden beri Berlin Müzesi tarafından icrâ edilmekte bulunan hafriyâtdan çıkarılmış eşyâ-yı sâ'ire miyânında binâkâri müte'addid tuğla kesârâtı toplanmış ve aksâm-ı mezkûreden birtakım eşkâlin terkîbi mümkün bulunmuş ise de binlerce parçadan ibâret olan kesârât-ı mezkûrenin şekl-i aslîye ircâ' edilmek üzere tedkîk ve ta'mîrleri ve fenn ve san'at nokta-i nazarından yek-diğerine rabt ve tesbîtleri mevki'-i hafriyâtda ve hatta burada bile kâbil olamayacağı cihetle kâffesinin birine nakli ve resimleri oraca ba'de't-terkîb tekrar takımıyla Müze-i Hümâyun'a i'ade edilmesi husûsu Berlin Müzeleri Müdîr-i Umûmîsi Mösyö Şon tarafından sûret-i resmîyede istid'â edilmiş olduğundan ve fi'l-vâkı' kesîrû'l-aded olan işbu çini parçalarının yek-diğerine rabt ve terkîbi buraca icrâsı gayr-i mümkün umûrdan olduğu gibi bu husûsda hâ'iz-i mahâret bazı san'atkârânın Avrupa'dan celbi dahî birçok masraf ihtiyârını istilzâm ederek buna ise Müze-i Hümâyun bütçesinin adem-i tahammülü der-kâr bulunduğundan bahsle şu hâlde Berlin Müzesi tarafından vâkı' olan böyle bir teklîfin kabûlü muvâfık-ı maslahat görülmüş olduğu Müze-i Hümâyun Müdiriyyetinden ifâde kılındığı beyânıyla istîzân-ı keyfiyet olunmuş ve sûret-i iş'âr münâsib görünmüş olduğundan zikr olunan çini parçalarının fenne muvâfık sûretde ba'de't-terkîb i'ade olunmak üzere sûret-i mü'teminde Berlin'e irsâli husûsuna bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî müte'allik ve şeref-südûr buyurulduğu takdîrde îfâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârûn-ileyhâya emr ve havâlesi tezekkür kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fî 12 Zilkade sene [1]320 ve fî 28 Kânûn-ı Sâni sene [1] 318

A'zâdan Refik Bey, Hîn-i tahrîrde bulunmadı? A'zâdan Namık Bey, Bulunmadı, A'zâdan Ferid Bey, Bulunmadı, A'zâdan İmza], A'zâdan Ali Hamdi Bey, Bulunmadı, A'zâdan İmza], A'zâdan [İmza], A'zâdan [İmza], Tanzimat Dâ'iresi Re'îsi [İmzâ], Şurâ-yı Devlet,

A'zâdan [İmza], A'zâdan [İmza], A'zâdan [İmza], A'zâdan [İmza], A'zâdan Yanko Efendi, Bulunmadı, A'zâdan [İmza], A'zâdan [İmza], A'zâdan [İmza], A'zâdan Süreyya Bey, Bulunmadı, A'zâdan [İmza], A'zâdan Reşid Bey, Bulunmadı, A'zâdan [İmza], A'zâdan Ahmed Paşa, Bulunmadı, A'zâdan [İmza], A'zâdan Selim Efendi, Bulunmadı.

Ek 6: Berlin Müzeleri Müdürlerinden Mösyö Vifand'ın Başkanlığında Milet'te Yapılmakta Olan Kazıların Tamamlanmaması Üzerine, Kazılar İçin Verilen Ruhsatın İki Sene Daha Uzatılması (BOA.İ.MF.13/22-2)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) •

حضرت سید علی حسرت صدیقین

۱۹۹.

 مکتبہ نوبلی

 دارالکتاب

 کتب

مردودہ جا کر کتبہ لکھو۔

[illegible]

خانی خانی
و قوال

مرد و زن نامه الفت و طبعه می رسد تا ۱۰ محرم ۱۰۸۵

i. MF

13/22

2

bâb-ı ‘âlfî dâ’ire-i hâriciye mektûbî kalemi ‘aded: 3190

huzûr-ı sâmi-i hazret-i sadâretpenâhiye

ma‘rûr-ı çâker-i kemineleridir

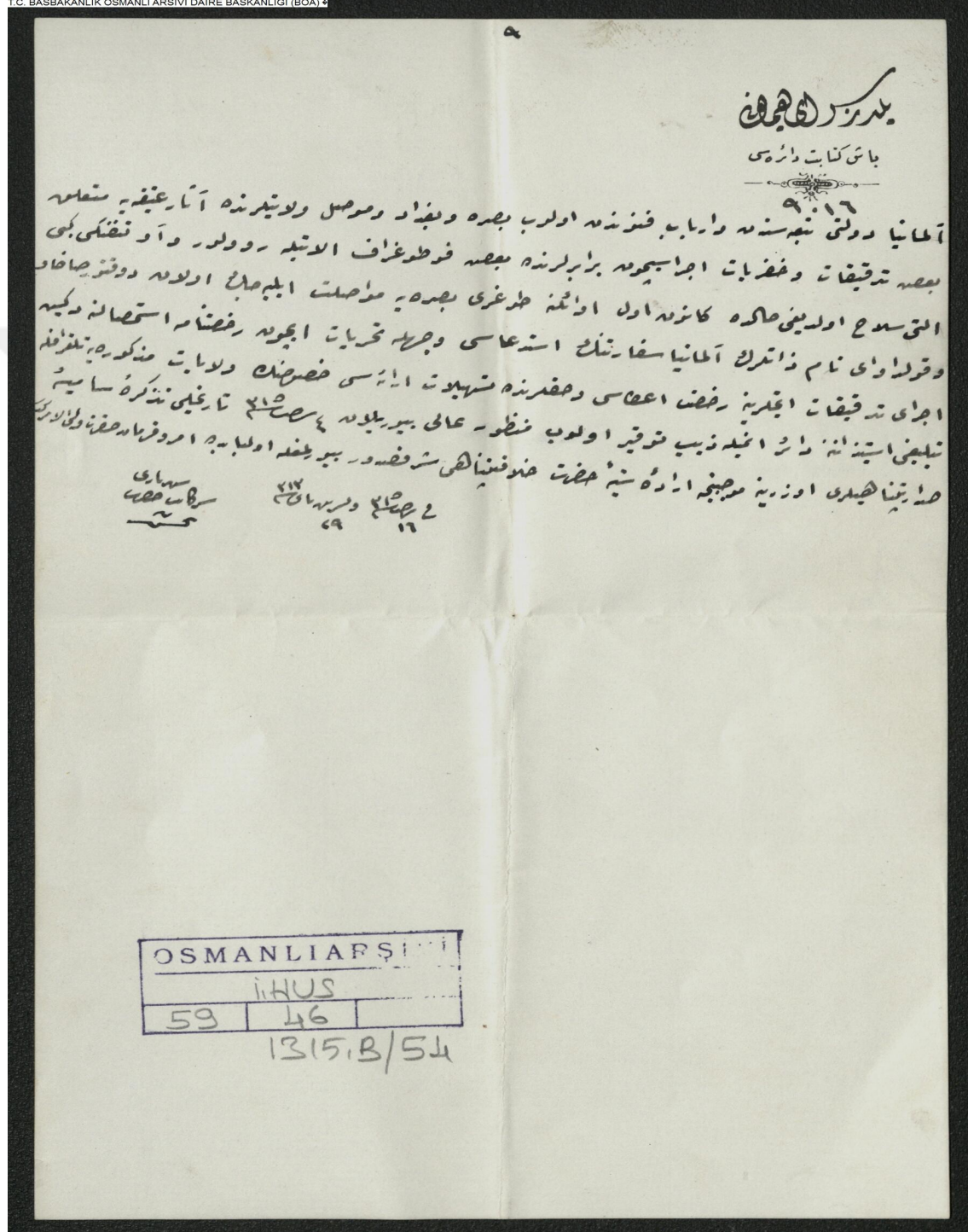
Almanya devleti teb‘asından ve Berlin müzeleri müdürlerinden mösyö Veygandik nezâreti tahtında Millet şehr-i kadiminde icrâ edilmekte olan hafriyâtın ikmâl olunamadığı cihetle sene-i mâliye zarfında tekrâr mübâşeret edilmesi musammem olan hafriyât târîhinden i‘tibâren mu‘teber olmak üzere iki sene müddetle yeniden devâm-ı hafriyâta müsâ‘ade-i lazımenin i‘tâsı iltimâsını şâmil cânib-i sefâretten verilen takrîrin sûreti leffen takdîm kılınmış ve mûmaileyhe mu‘ahhiren İzmir konsolatüsü ma‘iyetinde fen me‘mûru ‘ünvânı verilmiş ise de taharriyât icrâsına nizâmen mâni‘ olduğu anlaşılan iş bu ‘ünvânın bu kerre kendisinden nez‘ edildiği sefâret-i müşârünileyhâdan ayrıca bâ-takrîr beyân edilmesine ve iltimâs-ı vâki‘a nazaren icrâsı îcâbı menût-ı irâde-i ‘aliyye-i fehîmâneleridir. emr u fermân hazret-i veliyyü’l-emirindir.

Fî 10 Muharrem [1]325 ve 10 Şubat [1]322

hâriciye nâzırı

**Ek 7: Çeşitli Osmanlı Vilayetlerinde Eski Eserler Üzerine Araştırma Yapacak Olan
Doktor Safad ve Koldavay'a Yardım Edilip Kolaylık Gösterilmesi
(BOA.İ.HUS.59/46)**

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

İ.HUS.00059.00046.001

Yıldız sarâ-yı hümâyûnu baş kitâbet dâ'iresi

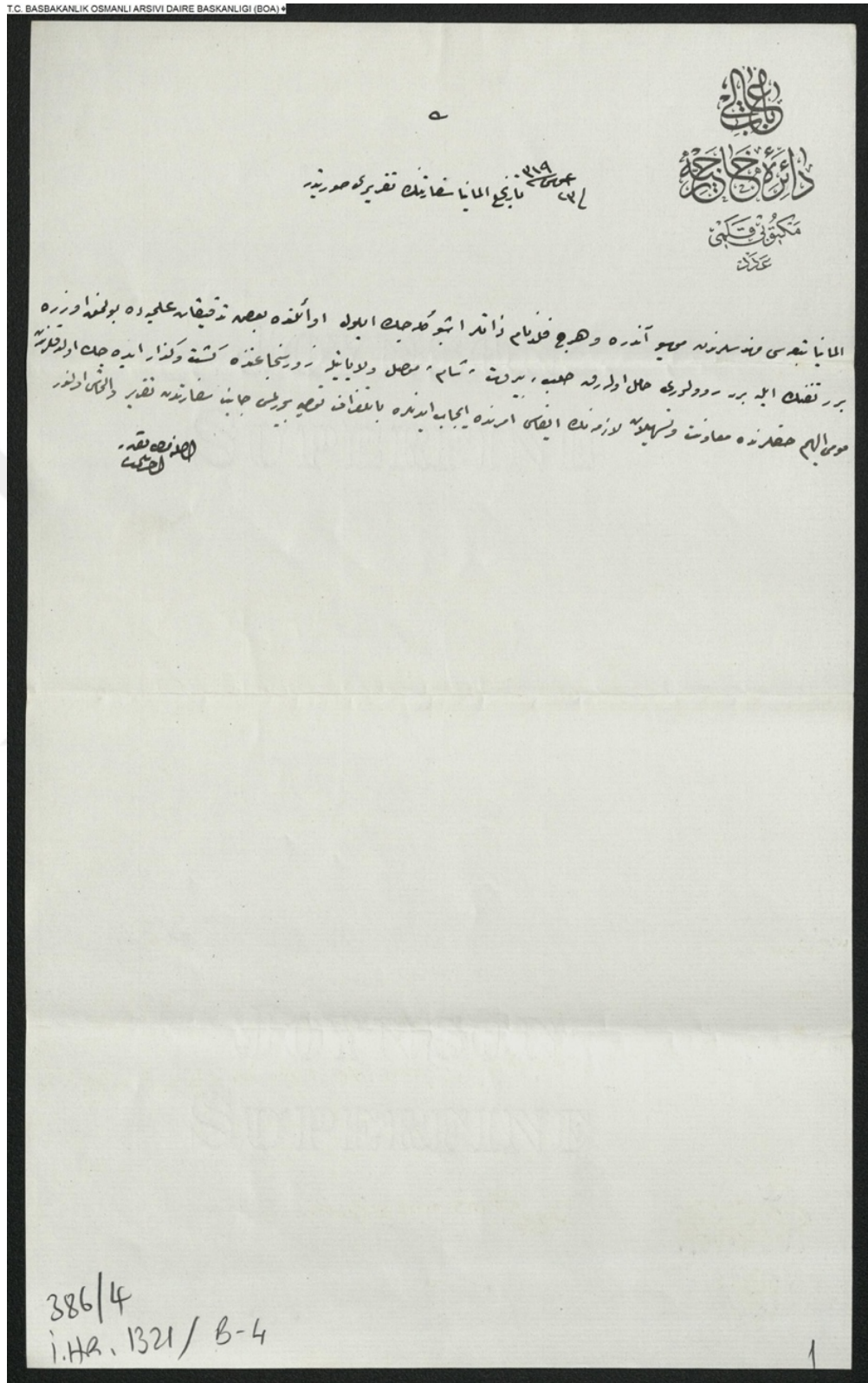
9016

Almanya devleti teb'asından ve erbâb-ı fûnûndan olup Basra ve Bağdat ve Musul vilâyetlerinde âsâr-ı atıkaya müteallik ba'zı tedkîkât ve hafriyât icrâsı-çün beraberlerinde ba'zı fotoğraf âlâtıyla rovelver ve av tûfengi gibi altı silâh olduğu hâlde kânûn-ı evvel avâ'iline doğru Basra'ya muvâsalat eyleyecek olan doktor Sahav ve Koldavay nâm zâtların Almanya sefâretinin istid'âsı vecihle taharriyât için ruhsatnâme istihsâline değin icrâ-yı tedkîkât etmelerine ruhsat i'tâsı ve haklarında teshîlât irâ'esi husûsunun vilâyât-ı mezkûreye telgrafla tebliği istizanına dâir etmeyle zîb-i tevkîr olup manzûr-ı 'âlî buyurulan 4 Recep [1]315 târîhli tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmağla ol-bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emirindir.

Fî 16 Recep [1]315 ve 29 Teşrîn-i Sânî [1]313

ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî Tahsin bende

Ek 8: Mühendis Andre ve Hercfeld'in İlmi İnceleme Yapmak Üzere Haleb ve Sair Mahallere Gideceklerine Dair Tebligat (BOA.İ.HR.386/4-1)

bâb-ı ‘âlî dâ’ire-i hâriciye mektûbî kalemi ‘aded

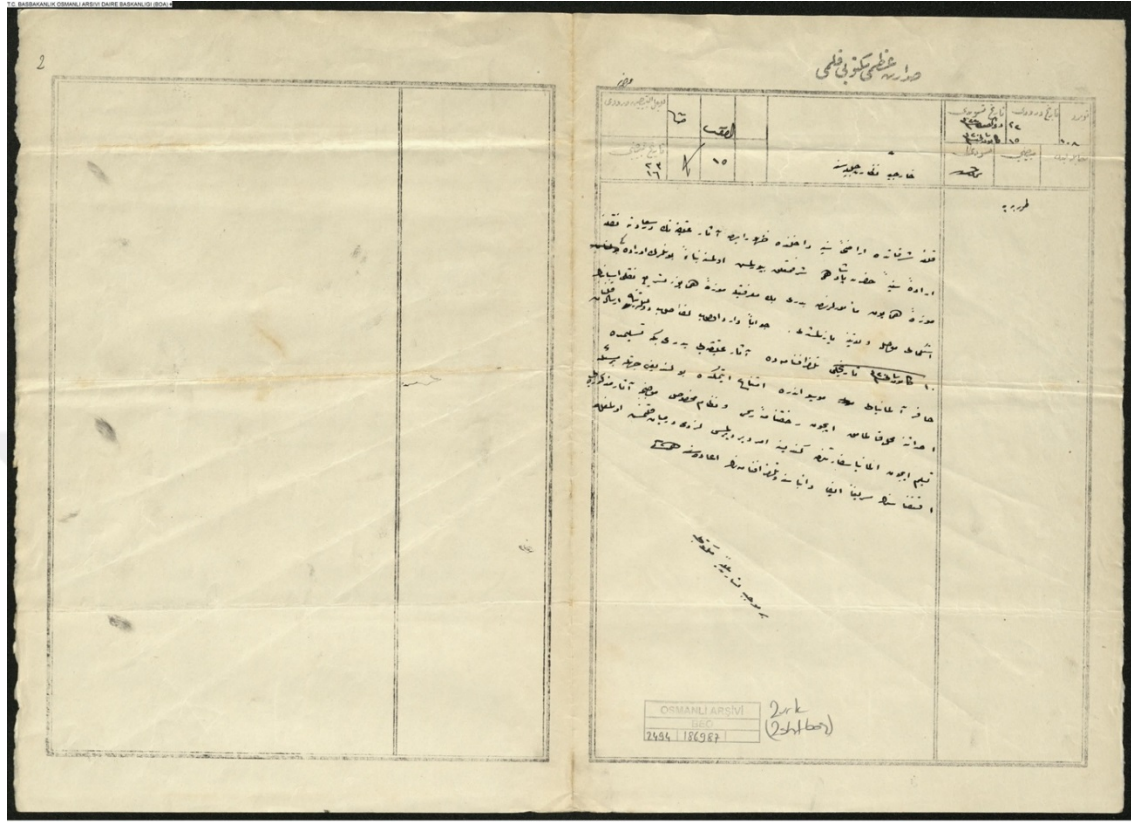
Fî 23 Ağustos [1]319 târîhli Almanya sefâretinin takrîri sûretidir.

Almanya teb‘ası mühendislerinden mösyö Andre ve Hercfild nâm zâtlar iş bu gelecek eylül evâ’ilinde ba‘zı tedkîkât-ı ‘ilmiyede bulunmak üzere birer tüfenk ile birer rovlori hâmil olarak Haleb, Beyrut, Şam, Musul vilâyetiyle Zor Sancağında geşt u güzâr edecek olduklarından mumaileyhim hazretlerinde ma‘ârif ve teshîlât-ı lâzımenin îfâsı emrinde îcâb edenlere bâ-telgraf tevcih buyurulması cânib-i sefâretten takrîr ve iltimâs olunur.

Aslına mutâbiktir.

Ek 9: Almanya Sefaretinin Şirket Kalesi Civarında Ortaya Çıkan Antik Eserlerin Bedri Bey'e Tesliminden İmtina Eden Eden Mösyö Andre'ye Gerekli Talimatı Vermesi (BOA.BEO.2494/186987)

Sadâret-i azamî mektûbî kalemi

Kal‘a-ı Şirkât’da ârâzî-i seniyye dâhilinde

Numaro:108

Târîh-i vürûdu:

Târîh-i tesvîdi: 22 Zilka‘de sene 322 ve 15 Kânûn-ı Sânî 320

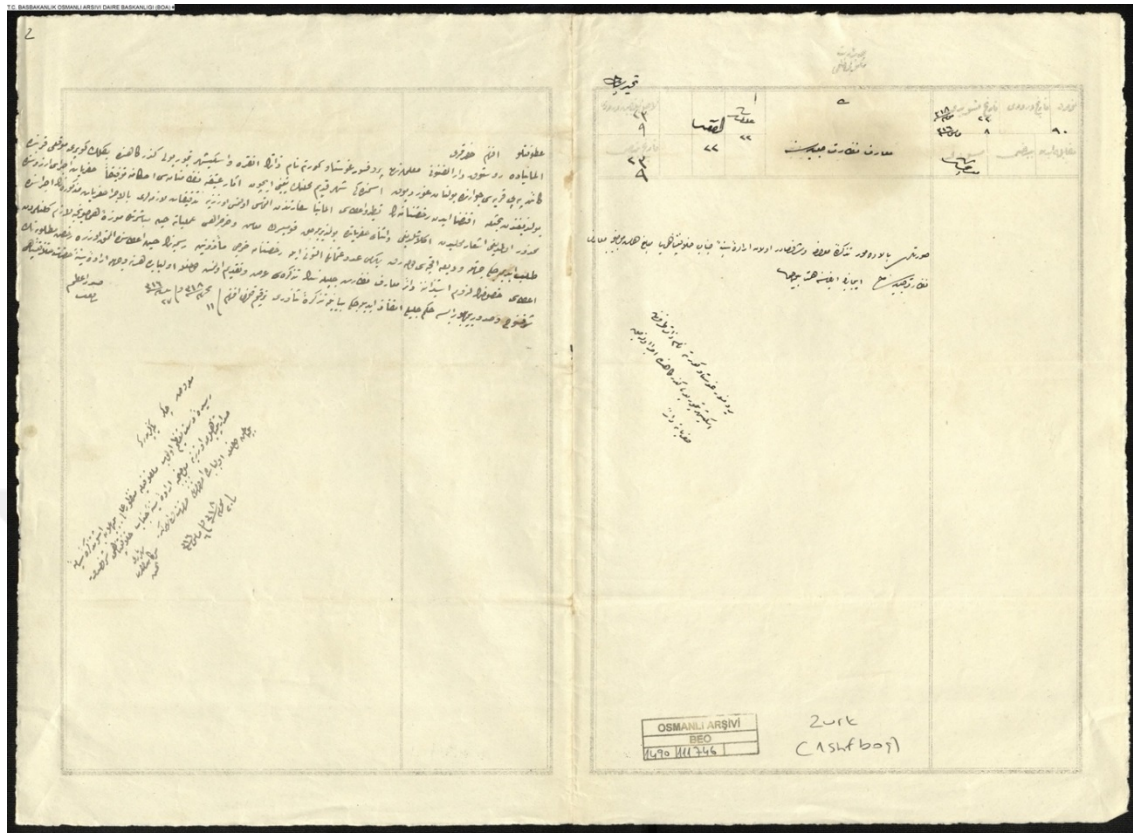
Hârîhiciye Nezâret-i Celîlesine

Târîh-i tebyizi: 23/16

Kal‘a-ı Şirkât’da ârâzî-i seniyye dâhilinde zuhûr eden âsâr-ı ‘atîkanın der-sa‘âdete nakle irâde-i seniye-i hazret-i pâdişâhî şeref-mûta‘allik buyurulmuş olmasına binâen bunların oradaki Müze-i Hümayun me’mûrlarının Bedri Bey ma‘rifetiyle Müze-i Hümayunun teşrî‘-i nakli esbâbının istikmâli muvasala ve müddetine yazılmışdır. Cevâben vârid olup leffen savb-ı devletlerine irsâl kılınan 10 Kânûn-ı Sânî 320 târîhli mösyö Andere imtinâ‘ etmekde bulunduğu cihetle bu mes’ele ihdasına mahal kalmamak için ruhsatnâme-i resmi ve nizâm-ı mahsûsu mücebince âsâr-ı mezkûreyi teslim için Almanya sefâretinde kendisine emir verdirilmesi lüzûmu dermeyân kılınmış olmakla iktizâsının serî‘ân îfâ ve ebnâsına ve telgrafnâmenin i‘âdesine himmet

Ber-mûceb-i işâret-i ‘aliyye mektûbu

Ek 10: Profesör Gustav Körte'nin, Ankara ve Eskişehir Demiryolu güzergahında görevlendirilmesi (BOA.BEO.1490/111746)

Numero:90

Tarih-i tesvîdi: 23 Muharrem sene 318

8 Mayıs sene 316

Müsevvidi: Bende [İmzâ]

Tarih-i Tercümesi: 23/9

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesine

Sûretleri bâlâda muharrer tezkire-i ma'rûza ve şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleri mübelliğ-i hâmiş mücebince Ma'ârif Nezâret-i Celîlesinden icâbının îfâsına himmet buyurulması.

Profesör Gostav Körte nâm zât tarafından Eskişehir Demiryolu güzergâhında icrâ olunacak hafriyâta dâ'ir.

Atûfetlü Efendim Hazretleri,

Almanya'da Rostok [Rostock] Dârü'l-fünûnu Mu'allimlerinden Profesör Gostav Gürte nâm zâtın Ankara ve Eskişehir Demiryolu güzergâhında Beylikköprü mevki'i kurbunda kâ'in Pepi karyesi civârında bulunan Hozuyuk ismindeki şehr-i kadîm mahallinin ta'yîni için âsâr-ı atîka nizâmnâmesi ahkâmına tevfikân hafriyât icrâsı arzûsunda bulunduğundan bahsle iktizâ eden ruhsatnâmenin tathîr ve i'tâsı Almanya Sefâretinden iltimâs olunması üzerine tedkîkât-ı lâzımeleri bi'l-icrâ hafriyât-ı mezkûrenin icrâsında mahzûr olmadığı iş'âr-ı mahallîden anlaşıldığı ve esnâ-yı hafriyâtda bulundurulacak komiserin ma'âş ve harcırahı ameliyâta hîn-i mübâşeretde Müze-i Hümâyunca lâzım gelenlerden talep edileceği cihetle ve vedî'a akçesi olarak yirmi adet Osmanlı altını ile ruhsatnâme harcı me'zûniyet-i resmiyenin hîn-i i'tâsında alınmak üzere ruhsat-ı matlûbenin i'tâsı husûsunun lüzûm-ı istifzânına dâ'ir Ma'ârif Nezâret-i Celîlesinin tezkiresi arz ve takdîm olunmuş olmakla ol bâbda her ne vechle irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sünûh ve südür buyurulur ise hükm-i celîle infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim.

Fî 11 Muharrem sene 318 ve Fî 27 Nisan sene 316

Sadr-ı A'zâm

Rıfat

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfuyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-südûr buyurulmuş olmakla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Ser-Kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsin Fî 20 Muharrem sene 318 ve Fî 6 Mayıs sene 316

KAYNAKÇA

- Ahmetaj, M. (2011). *Berlin Kongresi ve sonuçlarının Osmanlı Devleti ve Arnavutlar üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Akgül, S. O., Sönmez, B., Albayrak, M., vd. (2020). 100. yılında Türk arkeolojisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 277-286.
- Aktel, M. (1998). Tanzimat Fermanı'nın toplumsam yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 177-184.
- Aktüel Arkeoloji. (2024, 1 Ocak). *Babil'in İhtar kapısı ne zaman inşa edildi?* Erişim Adresi: <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/aktuel/babil-in-istar-kapisi-ne-zaman-insa-edildi>.
- Aktürkoğlu, M. E. (2022). *Nizam-ı Cedid'ten Tanzimat'a Osmanlı zihniyet yapısının çözümlenmesi bağlamında Batı'nın siyaset bilimi kavramlarının (özgürlük, eşitlik, vatan ve millet) dönüşümü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Albasan, İ. (2019). Rönesans Dönemi sonrası seyyahların arkeolojiye ve müzeciliğe katkıları. *Arşiv Dünyası*, 6(2), 165-178.
- Alkan, N. (2008). *Osmanlı Devleti'nin Batı politikası (Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e 1839-1908), Türk dış politikası/Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri* (1. Basım). İstanbul: Gökkube Yayınları.
- Alman Çeşmesi (2024, 15 Nisan). Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Alman_Çeşmesi.
- Alperen, A. (2018). Bağdat demiryolu: Siyasal sonuçları olan bir Türk-Alman demiryolu projesi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7(19), 1-22.
- Altıntaş, Y. Z. (2012). *Otto Von Bismarck ve Osmanlı'daki imajı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altıntaş, Y. Z. (2013). Prusya'dan Alman İmparatorluğu'na: Osmanlı ile ilişkiler. *Perspektif*, 218, 46-50.

- Altıntaş, Y. Z. (2018, 10 Mart). “*Namuslu Simsar*” *Bismarck ve Berlin Kongresi’ndeki tutumu*. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/43268194/_Namuslu_Simsar_Bismarck_ve_Berlin_Kongresindeki_Tutumu.
- Arık, R. O. (1953). Türk müzeciliğine bir bakış (1. Basım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Armaoğlu, F. (1997). 19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914) (1. Basım). Ankara: TTK.
- Arsebük, G. (1983). Düünden bugüne arkeoloji. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (C. 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, R. (1999). Anadolu’nun arkeolojik macerası. *Atlas Dergisi*, 81, 88-117.
- Atar, Z. ve Karabulut, A. (2018). Bergama’nın arkeolojik önemi ve Almanların bu sahadaki arkeolojik çalışmaları. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 123-150.
- Auinger, J. (2016). *Die Späten briefe des Carl Humann (1884-1895)*. K.R. Krierer ve I. Friedmanni (Ed.), *Netzwerke Der Altertumswissenschaften Im 19 Jahrhundert* (pp. 9-16). Berlin: Wien.
- Bahtiyar, K. (2020). *Almanya-Polonya tarihsel ve güncel ilişkisi bağlamında Avrupa Birliği sisteminin denge ve denetim mekanizması ile meşruiyet sağlama yeteneğinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Bayıl, Y. (2012). *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ikmal ve iaşesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Bergama Müzesi (Berlin) (2011, 22 Temmuz). Erişim Adresi: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Bergama_Müzesi_\(Berlin\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Bergama_Müzesi_(Berlin)).
- Bey, M. S. (2001). *Ermeni meselesinin siyasi tarihçesi (1877-1914)* (1. Basım). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.
- Beydilli, K. (1981). *1790 Osmanlı-Prusya ittifakı (meydana gelişi-tahlili-tatbiki)* (1. Basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Beydilli, K. (1985). *Büyük Friedrich ve Osmanlılar* (1. Basım). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Beydilli, K. (2010). Şark meselesi. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 38), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2022). *Osmanlı'da devletlerarası ilişkiler siyaset- yaşam- yenileşme seçilmiş makaleler I* (1. Basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bıyıklı, Ş. (2018). Yunanperest çılgınlık ve helenseverlik. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 17(17), 291-316.
- Budak, H. Ö. (2018). *Olaylar ve anlaşmalar ışığında Devlet-i Aliyye'nin yıkılış süreci* (1. Basım). Ankara: Anadolu Okul Yayınları.
- Cartwright, M. (2024, 29 Şubat). *Aydınlanma çağı*. Erişim Adresi: <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-22613/aydnlanma-cag/>.
- Coşkun, Z. (2019). Oryantalizm, Edward Said ve sanat tarihinde değişimler. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 215-247.
- Çal, H. (1997). Osmanlı Devleti'nde Asâr-ı Atîka nizamnameleri. *Vakıflar Dergisi*, 26, 391-400.
- Çelik, M. ve Duran, A. (Ed.). (2020). *Türkiye'nin bölgesel sorunları Osmanlı'dan günümüze Ortadoğu* (1. Basım). İstanbul: Hiper Yayın.
- Çınar, Tuba. (2008). *Süveyş Kanalı'nın açılması ve Osmanlı dış politikası'ndaki önemi* (1869-1882) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çıtır, B. (2022). Finans ve emperyalizm: Osmanlı coğrafyasında Alman bankaları (1897-1914). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 56, 179-205.
- Çiçek K. (2002). II. Viyana kuşatması ve Avrupa'dan dönüş 1683-1703. *Türkler Ansiklopedisi* (C.19), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Deniz, Ö. ve İmamoğlu, H. V. (2014). Osmanlı- alman ticari ilişkilerinin niteliksel analizi: 1890 ticaret anlaşmasının öncesi ve sonrası. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 30, 337-355.
- Dervişoğlu, S. (2018, 17 Nisan). *Arkeolojinin tarihi*. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/36817761/arkeolojinin_tarihi.
- Eraslan, C. (1992). *II. Abdülhamid ve İslam birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam siyaseti* (1856-1908) (1. Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Eroğlu, M. (2023, 15 Ekim). *Almanya'nın Weltpolitik siyaseti: Kurumlar ve pratikler*. Erişim Adresi: <https://www.sabahulkesi.com/2023/07/03/12164/>
- Eyice, S. (1985). Arkeoloji müzesi ve kuruluşu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 6), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gerçek, F. (1999). *Türk müzeciliği* (1. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gottschlich, J. ve Zaptçioğlu, D. (2023). *Kayzer'in hazine avcıları Alman arkeologların doğuyu yağmalaması* (1. Basım). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gölen, Z. (2022). Şark meselesi. M. A. Saraç (Ed.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (C.1 A-E), Ankara: Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları.
- Greenhill, E. H. (1992). *Museums and the shaping of knowledge* (1st ed.). London: Routledge.
- Güç, E. (2021). 1871'den günümüze Alman dış politikasının gelişimine genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 1695-1708.
- Güçyetmez, F. T. (2020). Almanya'nın 19. yüzyıl'da yükselişinin saldırgan realizm çerçevesinde incelenmesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-28.
- Güzay, A. (2019). Birinci Dünya Savaşında Kırım sorunu ve Almanların Kırım'ı işgali 1918. İçinde M. Altunkaya, K. Demir ve D. Çakılcı (Ed.), *Türk Alman ilişkilerine farklı disiplinlerden bakış* (ss. 195-210). Konya: Palet Yayınları.
- Hızlı, K. (2018). 1905 yılında Küçük Asya'da at sırtında seyahat: Hans Hermann Schweinitz ve eşinin Anadolu seyahati. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 82-88.
- Işık, M. (2020). Oryantalizm ve Batı'nın Doğu algısı. *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, 2020(7), 135-154.
- İnalcık, A. (2013). *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci* (1. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnankur, Z. (1993, 22 Ekim). *19. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen Batılı sanatçılar*. Erişim Adresi: <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=423583&materialType=KT&query=Berkay%2C+Halil>.
- Kadioğlu, M. (2011). Hümanizm. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 23, 157-165.

- Karaca, T. N. (2018). *Büyük oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı yıkma planı* (1. Basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karaca, T. N. (2020). Dostluktan çatışmaya Osmanlı dönemi Türk-İngiliz ilişkileri. *Journal of Anglo-Turkish Relations*, 1(1), 11-32.
- Karaca, Z. (2019). *1699-1739 Osmanlı Avusturya antlaşmalarına göre sınır tespit çalışmaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Karacaörenli, A. (2007, 9 Temmuz). *Hagia Irene kutsal barış*. Erişim Adresi: <https://www.flickr.com/photos/8862274@N02/2496425110/>.
- Karbi, B. (2019). 1890-1918 Osmanlı Devleti ve almanya arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkilerin genel bir değerlendirmesi. İçinde M. Altunkaya, K. Demir ve D. Çakılcı (Ed.), *Türk Alman ilişkilerine farklı disiplinlerden bakış* (ss. 147-156). Konya: Palet Yayınları.
- Kaşıkcı, R. (2022). Helmuth Von Moltke'nin mektupları üzerine değerlendirme. *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, 63-77.
- Koçak, Z. (2017). 1787-1792 Osmanlı Rus savaşında değişen dengeler ve yaş antlaşması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(2), 459-490.
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve çöküş sebeplerine genel bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 1-24.
- Kolay A. (2019). Anadolu'da işletmeye açılan ilk demiryolu: İzmir-Kasaba hattı ve uzantıları (1863-1897) (1. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kundakçı, G. (2002, 14 Ekim). *19. Yüzyılda Anadolu arkeolojisine ve eskiçağ tarihine genel yaklaşım*. Erişim Adresi: <https://www.ttk.gov.tr/kongreler/xiii-turk-tarih-kongresi-04-08-ekim-1999-ankara-iii-cilt-ii-kisim/>.
- Kurtaran, U. (2015). Osmanlı prusya ilişkilerinin gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Rexin'in faaliyetleri (1755-1761). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(47), 115-131.

- Kurtaran, U. (2016). Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya verilen ahidnamelerin genel özellikleri ve diplomatik açıdan değerlendirilmesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(60), 97-139.
- Kutlu Dilbaz, B. (2014). *Anadolu'daki arkeolojik kazılar (1860-1910)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kutlu Dilbaz, B. (2016). Osmanlı Devleti'nde ören yerlerini incelemeye gelen seyyahlar. *Güneydoğu Avrupa Araştırma Dergisi*, 30, 89-110.
- Kutlu Dilbaz, B. (2018). *Osmanlı Devleti'nin arkeoloji politikası* (1. Basım). İstanbul: Okur Tarih.
- Kuyaş, A. (2017, 25 Nisan). *Sultan Abdülaziz ve Avrupa açılımı*. Erişim Adresi: <https://tarih.dergi.com/sultan-abdulaziz-ve-avrupa-acilimi/>.
- Kuzucu, S. (2012). *1787-1792 Osmanlı-Rus savaşı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Loeben, C. E. (2020, 7 June). *From Egypt, with love: Lepsius and the tradition of writing modern names in Egyptian hieroglyphs*. Retrieved from: <https://publikace.nm.cz/en/periodicals/aotnpm/41-2/from-egypt-with-love-lepsius-and-the-tradition-of-writing-modern-names-in-egyptian-hieroglyphs>
- Loeben, C. E. (2020a). *Karl Richard Lepsius and the Royal Prussian expedition to Egypt (1842-1845/6)* (1st ed.). London: The Oxford Handbook of Egyptian Epigraphy and Palaeography.
- Madran, E. (1985), Osmanlı Devleti'nde "Eski Eser" ve "Onarım" üzerine gözlemler. *Belleten*, 49(195), 503-546.
- Mansel, A. M. (1960). Osman Hamdi Bey. *Belleten*, 24(94), 291-302.
- Mansel, A. M. (1972). Theodor Wiegand, Halbmond im letzten Viertel. Archäologische Reiseberichte arkeoloji gezi haberleri. *Belleten*, 36(143), 389-402.
- Marchand, S. (1996). *Archaeology and philhellenism in Germany 1750-1970* (1st ed). Princeton: Princeton University Press.
- Matson, F. R. (1985). The brickmakers of babylon. In W. D. Kingerly (Ed.), *Ancient technology to modern science: Ceramics and civilization 1* (pp. 61-75). Colombus, Ohio: The American Ceramic Society.

- Menekşe, M. (2013). Berlin konferansı sonrasında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde Kıbrıs meselesi (1878-1923). *Motif Halkbilim Dergisi*, 6(12), 309-325.
- Muşmal, H. (2009). *Yabancıların izinde Osmanlı Konya ve çevresinde araştırma yapan seyyahlar (1876-1914)* (1. Basım). Konya: Mesa Yayınları.
- Muşmal, H. (2009a). Anadolu'nun ilk eski eser (Arkeoloji) müzesi: Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi'nin kuruluşu. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 121-141.
- Mutlu, S. ve Başaran Mutlu, M. (2018). Anadolu'da arkeolojinin kurumsallaşma süreci ve gelişimi. *Academic Knowledge*, 1(1), 64-76.
- Mülayim, S. (2009). Kronolojik notlarıyla 19. yüzyıl Osmanlı müzeciliği. *Osmanlı Araştırmaları*, 34(34), 175-201.
- Namier, L. B. (1952). *Avenues of history* (1st ed.). Birleşik Krallık: H. Hamilton.
- Ogan, A. (1947). *Türk müzeciliğinin 100'üncü yıldönümü* (1. Basım). İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Okur, M. (2008). Türkiye'nin avrupa devletlerine yönelik dış politikasına ve ilişkilerine genel bir bakış (I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sürecinde). İçinde M. Bıyıklı (Ed.), *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi I-II*, (ss. 383-429). İstanbul: Gökkuşbu.
- Onursal, B. F. ve Başaran, D. (2020). Bağdat demiryolu projesi üzerinden Almanya'nın barışçıl nüfuz etme stratejisine dair okuma. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 325-358.
- Ortaylı, İ. (1981) Tanzimat'ta vilayetlerde eski eser taraması. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C.6/2), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2019). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı* (1. Basım). İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2022). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfusu* (1. Basım). İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- Önder, M. (1990). Anadolu'da eski eser kaçakçılığı ve kültür soygunu (6 fotoğraf). *Erdem*, 6(17), 481-494.
- Örenç, A. F. (2016). *Yakınçağ tarihi (1789-1918)* (1. Basım). İstanbul: Atı Yayınları.

- Özbozdağı, Ö. (2020). *Ortadoğu'nun yağmalanan hafızası Almanların Ortadoğu'da arkeolojik faaliyetleri (1890-1914)* (1. Basım). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Özcan, A. (2007). Pasarofça Antlaşması. *DİA.*, 34, 177-181.
- Özcan, B. (2008). Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yönelik dış politikası (19.yy. ve 20. yy. başı). İçinde M. Bıyıklı (Ed.), *Türk dış politikası-Osmanlı dönemi I-II*, (ss. 309-346). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin politikası ve politik bir araç olarak arkeoloji* (1. Basım). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, M. (2021). *50 soruda arkeoloji* (1. Basım). İstanbul: 7 Renk Basım Yayın.
- Özet, M. A. ve Gözüml, Ü. Y. (2003). *Yitik Miras'ın dönüş öyküsü* (1. Basım). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, S. (2019). *Osmanlı Devleti'nde arkeolojik kazı ve müzecilik faaliyetleri* (1. Basım). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, S. H. (2006). *Selim Hilmi Özkan, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri (1644-1702)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Öztürk, M. (2008). Batılı devletlerin Osmanlı üzerindeki politikaları ve bunun Osmanlı dış politikasına etkisi (19. yüzyıl). İçinde M. Bıyıklı (Ed.), *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi I-II*, (ss. 347-382). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Öztürk, M. (2023). Alman siyasi birliğine giden süreçte Prusya'nın Zollverein'in ve Bismarck'ın rolü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 18(2), 400-4420.
- Öztürk, Ü. ve Çorlu V. (1999). *Kayıp zamanların peşinde: Alman arkeoloji enstitüsü Anadolu kazıları* (1. Basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özyüksel, M. (1985). Anadolu ve Bağdat demiryollarını kolonizasyon aracı olarak kullanma çabaları. *Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 33-38.
- Özyüksel, M. (2008). *Osmanlı İmparatorluğunda nüfuz mücadelesi: Anadolu ve Bağdat demiryolları* (1. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özyüksel, M. (2021). Alman Birliği'nin kuruluşunun toplumsal dinamikleri. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 332, 50-56.

- Palaz Erdemir, H. ve Erdemir H. (2013). Alman emperyalizmi ve Osmanlı topraklarında arkeoloji. *Tarih Okulu Dergisi*, 15, 261-283.
- Pehlivan, İ. (2016). Rus oryantalist faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 91-106.
- Polat, E. G. (2023). Arkeolog Max Von Oppenheim'in Osmanlı Devleti'ndeki casusluk faaliyetleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42(73), 255-268.
- Radt, W. (2002). *Pergamon antik bir kentin tarihi ve yapıları* (1. Basım). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Reyhan, C. (2005). Türk-Alman ilişkilerinin tarihsel arka planı (1878-1914). *Belleten*, 69(254), 217-266.
- Rukancı, F. ve Anameriç, H. (2019). Arşiv belgeleri ile II. Abdülhamid dönemi müzecilik faaliyetleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 383-418.
- Saatçı Ata, M. B. (2021). Müze-i Hümayun Müdürü Dr. Philipp Anton Dethier'nin Osmanlı Maarif Nazırları dönemindeki (1872-1881) faaliyetleri üzerine bir değerlendirme. *Belgi Dergisi*, 21(1), 459-482.
- Sağlam, M. H. (2007). *Osmanlı Devleti'nde moratoryum, 1875-1881: Rûsûm-ı Sitte'den Düyyûn-ı Umûmiyye'ye* (1. Basım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sarıcaoğlu, F. (2001). *Kendi kaleminden bir padişahın portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)* (1. Basım). İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Savcı, N. (2019). Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye başladığı dönemlerde şark meselesi. *Turkish Academic Research Review*, 4(2), 279-298.
- Serbestoğlu, İ. ve Açık, T. (2013). Osmanlı Devleti'nde modern bir okul projesi: Müze-i Hümayûn Mektebi. *Akademik Bakış*, 6(12), 157-172.
- Shaw, W. (2020). *Osmanlı müzeciliği müzeler, arkeoloji ve tarihin görselleştirilmesi* (E. Soğancılar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sherman, D. J. (1989). *Monuments: Art museums and the politics of culture in nineteenth-century France* (1st ed.). Cambridge: Harvard University Press.
- Sönmez, A. (2020). Anadolu'dan kaçırılan miras: Troya hazineleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 12-40.

- Şahin, G. (2007). Avrupalıların Osmanlı ülkesindeki eski eserlerle ilgili izlenimleri ve Osmanlı müzeciliği. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(42), 101-125.
- Şahin, H. (2008). Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yönelik dış politikası (18. yüzyıl). İçinde M. Bıyıklı (Ed.), *Türk dış politikası-Osmanlı dönemi I-II*, (ss. 281-308). İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Şeker, F. ve Yapalı, Y. (2020). Türkiye'de müzecilik anlayışının gelişimi ve eğitimdeki yeri. İçinde S. Öztürk (Ed.), *Sosyal ve beşeri bilimlerde teori ve araştırmaları II*, (ss. 63-78). İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Şimşek, F. ve Dinç, G. (2009). XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda eski eser anlayışının doğuşu ve bu alanda uygulanan politikalar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(16), 101-127.
- Şimşirli, A. (2017). *Kayı- VIII ıslahat, darbe ve devlet* (1. Basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2021, 27 Ağustos). *150. yılında Osmanlı belgeleri ışığında Troya kazıları sergisi*. Erişim Adresi: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-292604/150-yilinda-osmanli-belgeleri-isiğinda-troya-kazilari-sergisi.html>.
- Tızak, F. (2019). Türk Alman ilişkilerine farklı disiplinlerden bakış. İçinde Altunkaya, M., Çakılcı, D. ve Demir, K. (Ed.), *Helmuth Von Moltke ismi etrafında gelişen Osmanlı Alman ilişkileri*, (ss. 13-44). Konya: Palet Yayınları.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi süreçte Rusya-Türkiye ilişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-53.
- Türkseven, H. (2008). *Osmanlı Devleti'nde eski eser politikası ve Müze-i Hümayun'un kuruluşu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Usta, A. (2018). Aydınlanma düşüncesine kısa bir bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1, 74-90.
- Uzun Aydın, D. (2020). Koleksiyon toplanmasından müze yapılarına geçiş aşamaları ve ilk müze okulu (İzzediniye) açma girişimi. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 6(1), 82-91.

- Ünal, U. (2001). *III. Selim dönemi Islahat çabaları (Nizâm-ı Cedid)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünar, Ş. (2019). Osmanlı Devleti'nde eski eser anlayışının doğuşu ve gelişimi. *Asya Studies*, 8(2), 67-75.
- Voss, S., & Gertzen T. L. (2020). *German egyptology (1882 – 1914)*. In R. Nyord & W. Wendrich (Eds.), Los Angeles: UCLA Encyclopedia of Egyptology.
- Wallach, J. L. (1985). *Bir askeri yardımın anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman askeri heyetleri (1835-1839)* (F. Çeliker, Çev.), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Yanıkoglu, B. A. (1948). *Halil Edhem hatıra kitabı* (1. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yılmaz, Y. (2020). *Anadolu'nun gözyaşları yurt dışına götürülmüş tarihi eserlerimiz* (1. Basım). İstanbul: Neva Basın.
- Yılmaz, Y. (2020, 27 Mayıs). *Mösyö Humann*. Erişim Adresi: <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/tahribat/mosyo-humann>.

Arşiv Belgeleri

BOA.BEO.1490/111746

BOA.BEO.2494/186987

BOA.C.MF. 5/221

BOA.İ.DH.790/64152-1

BOA.İ.HR.284/17678-1

BOA.İ.HR.386/4-1

BOA.İ.HUS.59/46

BOA.İ.HUS.77/67

BOA.İ.MF 8/61-2

BOA.İ.MF. 4/55-1

BOA.İ.MF.13/22-2

BOA.Y.PRK.EŞA.26/32

DİZİN

-A-

Almanya, v, ix, xi, 1, 2, 3, 4, 6, 10, 12, 15, 17, 18, 20, 21, 25, 27, 35, 37, 41, 43, 46, 47, 48, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 75, 78, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 112, 114, 116, 117, 118, 120, 123, 125, 128

Arkeoloji, v, xi, 23, 34, 44, 63, 65, 69, 70, 82, 84, 91, 92, 122, 125, 128, 129

Âsâr-ı Atîka, viii, 38, 39, 40, 41, 44, 97, 128

-B-

Bağdat Demiryolu, 28, 59, 60, 61

Bergama Sunağı, ix, 53, 55, 58, 61, 76

Berlin Kongresi, xi, 2, 9, 10, 56, 57, 122, 123

Berlin Müzeleri, 54, 57, 63, 65, 66, 69, 86, 88, 109, 111

-C-

Carl Humann, ix, xi, 28, 37, 44, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 65, 66, 92, 123

-D-

Demiryolu, ix, 58, 59, 60, 71, 92, 119, 120

Deutsche Orient Gesellschaft, 63

-G-

Gizli Anlaşma, ix, 69

-H-

Heinrich Schliemann, ix, 37, 51, 52, 92

Hugo Winckler, 28, 64, 91

-I-

II. Abdülhamid, xi, 10, 15, 39, 43, 44, 47, 48, 49, 57, 59, 66, 67, 68, 70, 72, 84, 86, 97, 124, 130

II. Wilhelm, xi, 3, 28, 46, 47, 48, 49, 51, 59, 60, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 79, 92, 97

-K-

Karl Richard Lepsius, 49, 50, 127

Kitab-ı Mukaddes, 23, 79

-M-

Max von Oppenheim, 61

Mşatta, ix, xi, 70, 72, 76, 86

Müze-i Hümayun, viii, xi, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 43, 49, 56, 62, 66, 71, 74, 89, 92, 105, 108, 109, 118, 120, 130

-O-

Osman Hamdi, viii, 39, 41, 42, 43, 44, 62, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 81, 83, 84, 85, 91, 127

Osmanlı Devleti, v, vii, viii, 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,

62, 63, 66, 69, 72, 74, 75, 77, 78, 85,
88, 92, 93, 94, 96, 97, 122, 124, 126,
127, 129, 130, 131, 132

-R-

Robert Koldewey, ix, xi, 52, 58, 63, 64,
74, 78, 80, 83, 85

-T-

Theodor Wiegand, ix, 61, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 75, 81, 85, 88, 127

-W-

Walter Andrae, ix, 79, 83, 85, 88

-Z-

Zeus Sunağı, 37, 55, 56

